

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

Р. ШУКУРОВ

ЎЗБЕК
ТИЛИДА
АНТОНИМЛАР

ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЕТИ
ТОШКЕНТ—1977

Мазкур асарда ўзбек тили антонимларининг лексик-семантик табиати, уларнинг тузилиш жиҳатидан турлари, лексик маъно ва синонимлар миқдори юзасидан классификацияси ҳамда антонимларда полисемия ва омонимия масалалари ҳақида фикр юритилади. Асар охирида назарий қисмларнинг маҳсули сифатида, ўзбек тили антонимларининг қисқача изоҳли лугати берилади.

Асар тилшунослар, олий ўқув юрти филология факультетининг студентлари, мактаб ўқитувчилари, шоир ва ёзувчилар, журналистлар, нашриёт ходимлари учун мўлжалланган.

Масъул муҳаррир
филология фанлари кандидати,
Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган ўқитувчи
З. М. Маъруфов

Ш $\frac{70103\ 575}{355\ (06)-77}$ 116—77

© Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1977 й.

СЎЗ БОШИ

Сўзларнинг антонимлар деб аталадиган бир группаси антик дунё олимларига маълум бўлганига қарамасдан, бу ҳодиса яқингача ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан кам ўрганилган масалалар қаторига киритилар эди. Сўнги йилларда мазкур темага оид қатор ишлар майдонга келди. Чунончи, кейинги 15—20 йил ичида фақат рус тилшунослигида, айнан шу темага бағишланган 30 дан ортиқ илмий иш яратилди¹.

1968 йилда фақатгина бир хил ўзакли феъл антонимлардан кандидатлик диссертацияси ёқланганлиги² рус тилшунослигида бу масалага қанчалик катта эътибор берилаётганини кўрсатади. Рус тилида антонимларга оид тўпланган бой материалларнинг маҳсули сифатида, рус тилшунослигида биринчи марта 1971 йилда таниқли тилшунос олим Л. А. Введенская томонидан «Рус тили

---

¹ Улардан энг муҳимлари қуйидагилар: М. Ю. Лесник. Об антонимности прилагательных большой, малый, маленький и сфере их употребления в современном русском литературном языке, Уч. запiski ЛГУ, 1952, вып. 18, № 161; Л. Ю. Максимов. Антонимия как один из показателей качества прилагательных, АКД, М., 1958; А. А. Киреев. Об антонимах, журн., «Русский язык в школе», М., 1958, № 3, стр. 10—13; Г. Лукина. История некоторых антонимических прилагательных в русском языке (XI—XVIII века), АКД, М., 1966; А. А. Уфимцева. Антонимические отношения слов, сб. Слова в лексико-семантической системе языка, Изд-во «Наука», 1968, стр. 190—196; В. Н. Комиссаров. Семантические особенности слов-антонимов в английском языке, АКД, М., 1955; Я. И. Гельблу. Способы выражения антонимичности в современном немецком языке, АКД, Л., 1965 ва ҳ. к.

² Л. А. Вараксин. Однокорневые префиксальные глаголы-антонимы в современном русском языке, АКД, Куйбышев, 1968.

антонимларининг луғати»³ яратилди. 1972 йилда яна бир антонимик луғат нашр⁴ этилди.

Туркологияда антонимлар ҳақида бир қанча мақола-лар ёзилган, дарсликларда дастлабки умумий маълумотлар берилган бўлса-да, мазкур темага бағишланган монографик асарлар 1970 йиллар давомида майдонга кела бошлади. Биринчи навбатда қозоқ тили антонимларини махсус ўрганган Ж. Мусиннинг⁵ ҳамда озарбайжон тилидаги антонимларни таҳлил қилган К. А. Талибовнинг⁶ илмий текшириш ишларини кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбек тилшунослигида айрим мақолаларда, дарсликларда ва илмий ишларда⁷ йўл-йўлакай баён этилган турли фикрлардан ташқари, антонимлар юзасидан шу кунгача бирор махсус монографик асар майдонга келмади. Шунингдек, мазкур тема билан боғлиқ проблемалар илмий-текшириш иши объекти сифатида кам ўрганилди. Ҳолбуки, антонимия юзасидан ўрганилиши лозим бўлган проблемалар ғоят кўп ва хилма-хилдир⁸.

---

³ Л. А. Введенская. Словарь антонимов русского языка, изд. Ростовского ун-та, 1971.

⁴ Н. П. Колесников. Словарь антонимов русского языка, изд. Тбилисского ун-та, 1972.

⁵ Ж. Мусин. Антонимы в казахском языке, АКД, Алма-Ата, 1970.

⁶ К. А. Талибов. Антонимы в современном азербайджанском языке, АКД, Баку, 1971.

⁷ С. Муталлибов. Антоним сўзлар, «Совет мактаби» журн., 1955, 4-сон, 28—30-бетлар; С. Усмонов. Антонимлар, «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари» журн., 1958, 2-сон, 33—40-бетлар; А. Боровков, З. Маъруфов, Й. Абдуллаев, Т. Шермухаммедов. Ўзбек тили дарслиги, 1970, 39-бет; Ҳозирги ўзбек адабий тили, I том, 1966, 144—150-бетлар; У. Турсунов, Ж. Мухторов, Ш. Раҳматуллаев. Ҳозирги ўзбек адабий тили, 1965, 142—145-бетлар; Ш. Раҳматуллаев. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари, 1966, 201—209-бетлар; С. Усмонов. Ўзбек терминологиясининг баъзи масалалари, 1968, 9—10-бетлар; А. Ишаев. Шаклдон антонимларга доир этюдлар, «Ўзбек тили ва адабиёти» журн., 1967, 1-сон, 16-бет.

⁸ В. Н. Ключева. Проблема антонимов, Уч. записки, МГПИ иностранных языков, М., 1956, т. 9, стр. 75—83; В. Н. Комиссаров. Проблемы определения антонима, «Вопросы языкознания», 1957, № 2, стр. 49—58; М. Р. Львов. К вопросу о типах лексических антонимов, «Русский язык в школе», М., 1970, № 3, стр. 71—76; Л. А. Грязнова. К вопросу об определении антонимов глагольных фразеологических единиц и их классификации, Уч. записки. Баш. ун-та, 1964, вып. 21, № 9, стр. 243—249; Э. И. Родичева. К проб-

Биз ўз ишимизни бундай проблемалардан бир нечасини, фикримизча, антонимлар луғатини тузиш билан кўпроқ боғлиқ бўлганларини ўрганишга бағишладик ҳамда бу ишнинг маҳсули сифатида ўзбек тили антонимлари луғатини тузишни мақсад қилиб олдик.

Бу иш учун материал тўплашда ва уни таҳлил қилишда, шунингдек, ўзбек тилининг антонимлар луғатини тузишда турли луғатлардан, айниқса, 1959 йил Москвада босилган Ўзбекча-русча луғатдан, ўзбек тилининг икки томли изоҳли луғати қўлёмасининг баъзи материалларидан, жумладан, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти луғат секторининг картотека фондида тўпланган 1,5 миллиондан ортиқ карточкадан фойдаландик.

Ўзбек тилидаги антонимларни аниқлаш, тўплаш ва луғатини тузиш фақат тилшунослик учун эмас, балки бадиий ижод намояндалари, ўқитувчилар ҳамда таржимонлар учун ҳам муайян аҳамиятга эга бўлади, деган умиддамиз.

леме антоними, Публикации отделения структурной и прикладной лингвистики, Филологический факультет МГУ, 1968, вып. 3, стр. 286—296; Л. А. Веденская. Проблема сочетаемости антонимов, в кн., Актуальные проблемы лексикологии, Минск, 1970, стр. 42—43.

АНТОНИМЛАРНИНГ МАТЕРИАЛ ЖИХАТДАН ТУРЛАРИ

Антонимларнинг қандай сўз туркумларидан ҳосил бўлиши юзасидан кўпгина фикрлар баён қилинган. Аммо уларнинг лексик маъно жиҳатдан турлари бўйича етарли даражада ишланмаган.

Аксарият тилшунослар антонимларни турли ўзакли сўзларда содир бўлишини эътироф қиладилар. Аммо бир хил ўзакли сўзлардан антоним ясалиши масаласида тилшуносликда, жумладан, ўзбек тилшунослигида турли зид фикрлар мавжуд.

Аффикслар ёрдамида антонимлар ясаладими? Ясалса уларни қандай чегаралаш мумкин? деган саволлар ҳам ҳали ўз жавобини кутмоқда. Қуйида антонимларнинг қандай ўзаклардан ясалиши, антонимларни маълум категориялар билан чегаралаш ҳамда антонимларнинг сўз туркумларида учраши ва мантиқий марказ ҳақида фикр юритамиз.

А. АНТОНИМЛАРНИНГ ЯСАЛИШИ

Ўзбек тилшунослигида антонимлиги тан олинган кўплаб бир хил ўзакли сўзлар учрагани ҳолда, баъзи кузатувчилар, антонимик муносабатдаги сўзлар турли ўзакдан иборат бўлади¹ деб айтадилар.

Бир хил ўзакли сўзлардан антоним ҳосил бўлиши — бўлмаслигини аниқлаш мақсадида антонимларга бағишланган ёки шу тема тилга олинган 100 дан ортиқ асарлар, илмий мақолалар билан танишни чиқишга тўғри келди.

¹ Б. Исабеков. Антонимия ва бўлинослик категорияси, «Ўзбек филологияси масалалари», Тошқўн дўнлами, 1971, 97-бет.

Кузатиш шунини кўрсатдики, бир хил ўзакли сўзлардан антоним ҳосил бўлмайди деган фикр 50-йилларда рус тилшунослигида майдонга келган баъзи асарларда учрайди. Жумладан, 1950 йилда нашр қилинган Қатта Совет Энциклопедиясида антонимлар фақат турли ўзакли сўзлардан иборат бўлишлиги айтиб ўтилган². Мазкур фикрга атоқли тилшунос Л. А. Булаховский ҳам қўшилган³. Лекин, сўнгги пайтларда яратилган кўпгина асарларда антонимлар юзасидан чуқур илмий текшириш ишлари олиб борган таниқли тилшунослар бир хил ўзакли сўзлардан ҳам антоним ясалиши мумкинлигини таъкидлайдилар⁴. Сўнгги ўн йил ичида майдонга келган антонимлар луғатларида ҳам бир хил ўзакли сўзлардан инкор билдирувчи аффикслар воситасида зид маъно билдирувчи антонимлар ясалиши қайд этилган. Масалан, В. Н. Комиссаров томонидан тузилган «Ҳозирги инглиз тили антонимлар луғати»да⁵ un-, in- (il-, im-, ig-), dis каби инкор билдирувчи префикслар воситасида ясалган юзлаб антонимлар берилган:

able — unable (способный-неспособный — қобилиятли-қобилиятсиз)

active — inactive (активный-неактивный — фаолиятли-фаолиятсиз)

animate — inanimate (одушевлённый - неодушевлённый — жонли-жонсиз)

agree — disagree (соглашаться-несоглашаться — келишиш-келишмаслик).

В. М. Завьялова томонидан тузилган ва Москвада 1969 йилда нашр этилган немис тили бўйича антонимлар луғатида ҳам бир хил ўзакли сўзлардан ясовчи аф-

² БСЭ, М.—Л., I том, 1950, стр. 152.

³ Л. А. Булаховский. Введение в языкознание, М., Учпедгиз, 1954, стр. 44—45.

⁴ Н. М. Шанский. Лексикология современного русского языка, М., 1964, стр. 63; Э. И. Родичева. К проблеме антонимии, сб. Семантические и фонологические проблемы прикладной лингвистики, Изд-во МГУ, 1968, стр. 284—296; Н. Н. Маевский. Однокорневые антонимы-прилагательные приставками не- и без- в русском языке, Изд-во Ростовского университета, 1962, стр. 118—116; С. Усмонов. Антонимлар, «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари» журн., 1958, 2-сон, 34-бет. С. Муталлибов. Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк, Тошкент, 1959, 198-бет.

⁵ В. Н. Комиссаров. Словарь антонимов современного английского языка, М., 1964.

фикслар воситасида ҳосил бўлган кўплаб антонимларни учратиш мумкин⁶.

normal — **abnormal** (нормальный-анормальный — табиий-ғайритабиий)

glücklich — **unglücklich** (счастливый-несчастливый — бахтли-бахтсиз)

schön — **unschön** (красивый-некрасивый — чиройли-хунук) каби.

1971 йилда нашр этилган рус тили антонимларининг луғатидаги юзлаб антонимлар ҳам бир хил ўзакли сўзлардан ташкил топган. Масалан, луғатнинг «Б» ҳарфида берилган 74 жуфт антонимнинг 19 таси, «Н» ҳарфида берилган 57 жуфт антонимнинг 37 таси бир хил ўзакли антонимлардан иборатдир⁷.

Ниҳоят рус тилшунослигида бир хил ўзакли феъл ҳамда сифат антонимларга доир алоҳида тадқиқот ишлари ҳам мавжудлигини айтиб ўтишга тўғри келади⁸.

Келтирилган фактлар бир хил ўзакли сўзларда ҳам антонимия содир бўлиши мумкинлигини исботлайди. Ўзбек тили материаллари асосида тўпланган антонимларни таҳлил қилиш бу тилда ҳам ясовчи аффикслар воситасида кўплаб бир хил ўзакли антонимлар ҳосил бўлишини кўрсатади: *юракли-юраксиз, ақлли-ақлсиз, мазали-бемаза, вафодор-бевафо, боадаб-беадаб* каби.

Бундай сўзларни уларнинг турли ўзакли синонимлари билан таққосласак, масала янада ойдинлашади. Масалан, ўзакдош *кучли* сўзига нисбатан *бақувват, забардаст* сўзлари ҳамда *кучсиз* сўзига нисбатан *заиф, ожиз* сўзлари синоним ҳисобланади⁹. Ҳар хил ўзакли *бақувват-заиф, забардаст-ожиз* сўзларининг антоним эканлигига ҳеч ким шубҳа қилмайди. Модомики, булар антоним

---

⁶ В. М. Завьялова. Антонимы (пособие по лексике немецкого языка), М., 1969.

⁷ Л. А. Введенская. Словарь антонимов русского языка, изд. Ростовского ун-та, 1971.

⁸ Л. А. Вараксин. Однокорневые префиксальные глаголы-антонимы в современном русском языке, АҚД, Қуйбышев, 1963; Н. Н. Маевский. Однокорневые антонимы-прилагательные с приставками не- и без- в русском языке, сб. Материалы XV научной студенческой конференции Ростовского ун-та, изд. Ростовского ун-та, 1962.

⁹ А. Ҳожиев. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати, Тошкент, «Ўқитувчи» нашриёти, 1974, 127-бет.

жан, уларнинг синоними бўлмиш *кучли-кучсиз* сўзларининг антонимик қатор ҳосил қилиши ҳам табиийдир.

Қозоқ тилшуноси Ж. Мусин антоним бўлмайди деб кўрсатган бир ўзакдан ясалган *бахтли* ва *бахтсиз*¹⁰ сўзларини олиб қарайлик. Бу сўзлар ўзларининг барча маънолари билан бир-бирига зид (қарама-қарши) тушунчаларни ифодалайди. Бу нарса мазкур сўзларни рус тилига таржима қилинганда ҳам яққол кўринади:

Бахтли

Бахтсиз

1. счастливый, удачливый $\Leftrightarrow$ 1. несчастливый, неудачливый
2. радостный $\Leftrightarrow$ 2. безрадостный¹¹

Бахтли-бахтсиз типдаги антонимлар бошқа тилларда ҳам бир хил ўзакли эквивалентга эга бўлишига қарамай, антоним ҳисобланади. Масалан, *счастливый-несчастливый*¹², *glücklich-unglücklich*¹³.

Аmmo баъзи тилшунослар «антонимларнинг интернационал эканлигини» айтган ҳолда, ўз фикрларига зид равишда, *бахтли-бахтсиз* типдаги сўзлардан антоним ясалишини инкор қиладилар¹⁴.

Айрим ҳолларда турли ўзакли сўзларга нисбатан бир хил ўзакли сўзларда антонимлик даражаси кучлироқ бўлади. Масалан, антоним ҳисобланадиган турли ўзакли шундай сўзлар ҳам борки, улар фақат биргина маъноси ёки маъноларининг бир қисми билан антонимик қатор ҳосил қилади, холос. Масалан, *ёнмоқ* ва *ўчмоқ* сўзларини олиб кўрайлик.

Ёнмоқ

Ўчмоқ

1. гореть
2. перен. блестеть
3. быть в жару
4. перен. страдать

1. гаснуть
2. стираться
3. перен. померкнуть
4. выбывать (из списка организации)

¹⁰ Ж. Мусин. Антонимы в казахском языке, АКД, Алма-Ата, 1970, стр. 21—22.

¹¹ Мисоллар 1959 йилда Москвада босилган «Ўзбекча-русча лугат» (УРЛ)дан олинди.

¹² Л. А. Введенская. Словарь антонимов русского языка, Ростов-на-Дону, 1971, стр. 114.

¹³ В. М. Завьялова. Антонимы (пособие по лексике немецкого языка), М., 1969, стр. 133.

¹⁴ Б. Исабеков. Лексическая антонимия в современном узбекском языке, АКД, Ташкент, 1973, стр. 7—8.

Мисоллардан кўринадики, турли ўзакли *ёнмоқ-ўчмоқ* сўзларига нисбатан *бахтли-бахтсиз* сўзларида антонимлик (қарама-қарши фикр билдириш) муносабати кучлироқдир. Чунки, тўрт маъноли *ёнмоқ-ўчмоқ* сўзлари фақат биргина маъно билан антонимик муносабатда бўлса, *бахтли-бахтсиз* сўзлари ҳамма маънолари билан ўзаро антоним бўлиб кела олади. Бу мисол, ўзбек тилида **-ли, -бо** ёки **-ба** билан **-сиз, -но** ёки **-бе** аффикслари воситасида бир ўзакли сўзлардан антонимлар ясалди деган фикрнинг асосли эканлигини кўрсатади¹⁵.

Ўзбек тилида **-ли, -сиз, -ба, -бе, -бар, -но, -хуш, -бад, -кам, -сер** каби аффикс ва аффиксонлар¹⁶ воситасида бир хил ўзакли сўзлардан кўнлаб антонимлар ясалди: *жонли (тирик)-жонсиз (ўлик)*, *барқарор (турғун)-беқарор (ўзгарувчан)*, *бақувват (кучли)-беқувват (заиф)*, *вафодор-бевафо*, *мазали-бемаза*, *хушфёъл-бадфёъл*, *хушхўр-бадхўр*, *камгап-сергап*, *ҳақ (тўғри)-ноҳақ (нотўғри)* каби.

Бу мисоллар бир хил ўзакли антонимлар ўзбек тилида сўз ясашиши нуқтаи назаридан ҳам ғоят қизиқарли эканлигини кўрсатади¹⁷.

Рус тилшунослигида **-анти, -контр** ҳамда **-макро-микро** ва **недо-** — **пере-** каби префиксларни олган бир хил ўзакли: *народный-антинародный*¹⁸, *революция-контрреволюция*¹⁹, *макрокосмос-микроскосмос, недопроявленный-перепроявленный* (негатив)²⁰ каби сўзлар антонимлар қаторига киритилади. Ўзбек тилида юқоридаги аффикслар ўрнида қўлланувчи **-ғайри, -аксил** қўшимчаларини олган сўз билан унинг бундай қўшимча олмаган шакли антоним ҳосил қилиши мумкинлигини айтиб ўтиш лозим бўлади: *табиий-ғайритабиий, инқилобий-ак-*

¹⁵ У. Турсунов, Ж. Мухторов, Ш. Раҳматуллаев. Ҳозирги ўзбек адабий тили, Тошкент, 1965, 142-бет.

¹⁶ А. Ғ. Ғуломов. Адабий тил нормалари, Нутқ маданиятига оид масалалар, Тошкент, «Фан» нашриёти, 1973, 65-бет.

¹⁷ Қаранг: Л. А. Вараксин. Однокорневые префиксальные глаголы-антонимы в современном русском языке, Диссертация на соискание ученой степени канд. фил. наук, Куйбышев, 1968, стр. 15.

¹⁸ Н. М. Шанский. Лексикология современного русского языка. Изд-во «Просвещение», М., 1964, стр. 63.

¹⁹ А. А. Киреев. Об антонимах, журн., «Русский язык в школе», 1954, № 3, стр. 12.

²⁰ Исследования по русской терминологии, Изд-во «Наука», 1971, стр. 27.

силнқилобий, нормал-ғайринормал, ахлоқий-ғайриахлоқий, шуурий-ғайришуурий каби. Буларнинг қарама-қарши маъно англатиши контекстда янада ойдинлашади:

1. Бунинг учун тарих айбдор, инсонларнинг феъл-атвори улардаги тузалмас табиий заифликлар айбдор. (Ойбек, Нур қидириб).— Энди улар Очилнинг хаёлини қуюндай айлангириб, ғайритабиий орзулар осмонига олиб чиқиб кета бошлади (П. Қодиров).

2. (Темир) — Йўқ, инқилобий қонун бундай ишга йўл қўймайди, Гоффорбой халқ олдида, халқ суди олдида, қилмишларидан ҳисоб беради (Н. Сафаров).— Автор Совет ҳокимиятига қарши курашган аксил-инқилобий унсурлар ва миллатчиларнинг кирди-корларини усталик билан тасвирлаган («Қизил Ўзбекистон»).

3. Экиннинг нормал ўсиши ва тез ривожланиши меҳнатни тўғри ташкил қилишга боғлиқ («Совет Ўзбекистони»).— Катта энергетиканинг жадал ривожлантириш... ғайринормал аҳволни тузатишининг энг расикал йўли бўлиши мумкин ва лозим («Қизил Ўзбекистон»).

Юқорида қайд қилганимиздек, ҳамма сўзлардан ҳам шундай аффикслар воситасида бир ўзақли антонимлар яшаш мумкин деб ўйлаш хато бўлур эди.

Борди-ю, бир ўзакдан ясалган сўзлар биринчи қарашда бир-бирини инкор қилаётгандек туюлса ҳам, аммо юқоридагидек хусусиятларга эга бўлмаса, антонимик қатор ясай олмайди. Масалан, *дафтарли-дафтарсиз, радиоли-радиосиз* каби сўзлар ёки улардан биттаси шу тилда яхлит сўз ҳолидаги ўз синонимига эга эмас, уларни ёки улардан биттасини бошқа тилга, масалан, рус тилига яхлит бир сўз билан таржима қилиб бўлмайди.

дафтарли — имеющий тетрадь, с тетрадью

дафтарсиз — не имеющий тетради, без тетради

радиоли — имеющий радио ёки с радио

радиосиз — не имеющий радио ёки без радио

Бундай сўзлар яхлит лексик маъно билдирмагани учун ҳам одатда изоҳли ва таржима луғатларига кири-тилмайди. Модомики, бундай сўзлар яхлит лексик маъно билдирмас экан, уларнинг маъноларидаги зидлик ҳам кучсиз бўлиб, антонимлик даражасига етиб бормайди.

Аффикслар воситасида қай ҳолларда антоним ясалади ва қандай ҳолларда антонимик қатор ҳосил бўлмайди, деган масала ғоят муҳим бўлса-да, шу кунгача уларни фарқлаш юзасидан бирор аниқ фикр баён этилмаган ёки критерия белгиланмаган. Кузатиш бир ўзакли ясама сўзлар фақат ўзаро зид бўлган яхлит лексик тушунча ёки яхлит лексик маъно билдиргандагина антонимик қатор ясай олади, деган фикрга олиб келди. Ясама сўзларнинг яхлит тушунчани англлатишини эса уларнинг шу тилда шаклий бутунликка эга бўлган синонимларининг мавжудлиги билан ёки бошқа тилга яхлит лексик бирлик (сўз) орқали таржима қилиниши билан исботлаш мумкин. Масалан, *бахтли-бахтсиз* антонимик жуфтликнинг бир компонентига *саодатли, бахтиёр, толеманд*, иккинчисига *толесиз, шўрпеишана* каби сифат сўзлар синоним бўла олади. Шунингдек, *кучли-кучсиз* сўзларига нисбатан *бақувват-заиф, забардаст-ожиз* каби синонимларнинг мавжудлиги, ёки *жонли-жонсиз* сўзларининг *тирик-ўлик* каби ўзаро антонимик муносабатдаги синонимларга эга бўлиши уларнинг антоним эканини исботлайди. Бир ўзакли ясама антонимларнинг бошқа тилларга, масалан, рус тилига ўзаро антоним бўла оладиган яхлит лексик бирликлар билан таржима қилиниши ҳам, уларнинг антоним бўла олишини кўрсатади. Биз юқорида *бахтли-бахтсиз* сўзлари рус тилига *счастливый-несчастливый* каби яхлит сўзлар билан таржима қилинишини кўриб ўтдик. Шунингдек, *жонли-жонсиз, виждонли-виждонсиз, барқарор-беқарор* каби сўзлар ҳам шундай хусусиятга эгадирлар:

- 1) *жонли* — живой, одушевленный
жонсиз — неживой, мертвый, безжизненный, неодушевленный
- 2) *виждонли* — честный, добросовестный, совестливый
виждонсиз — несчастный, бессовестный
- 3) *барқарор* — устойчивый, непоколебимый, стойкий
беқарор — неустойчивый, изменчивый, переменчивый

Шундай қилиб бир хил ўзакли сўзларнинг антонимлигини белгиловчи критериялар асосан қуйидагилардан иборат:

1. Бу сўзлар маъноси фақат бирор нарса ёки белгигина бор ёки йўқлигини билдиришдан иборат бўлган *дафтарли-дафтарсиз* каби сўзлардан фарқли равишда, бир-бирига қарама-қарши қўйилиши мумкин бўлган яхлит лексик маъноларни билдиради. Бундай маънонинг яхлитлиги унинг бошқа тилларда ҳам яхлит лексик birlikлар орқали ифодаланиши билан исботланади. Таққосланг: *бахтли* — рус. *счастливый* — нем. *glücklich*; *бахтсиз* — *несчастливый* — *unglücklich*.

2. Бундай сўзлар шу тилнинг ўзида яхлит сўз ҳолдаги синонимларига эга бўлади: *бахтли, саодатли, бахтиёр, толеманд; бахтсиз, толесиз, шўрпеиона*.

3. *Бахтли-бахтсиз* типигадаги сўзларнинг бошқа тиллардаги эквивалентлари ҳам ўша тилларда ўзаро антонимик жуфтликни юзага келтиради. Масалан, рус тилида *счастливый-несчастливый*, немис тилида *glücklich-unglücklich*.

Бундай хусусиятларга эга бўлмаган *дафтарли-дафтарсиз* каби конструкциялар яхлит лексик маънога эга бўлмагани учун ҳам икки тилли ва изоҳли луғатларга луғат мақоласининг бош сўзи сифатида киритилмайди.

* * *

Антонимларни фарқлашда учрайдиган мунозарали масалалардан яна бири феълларнинг *бўлишли* ва *бўлишсиз* формаларидан антоним ясалиши масаласидир. Мазкур масала ҳам бир ўзакли сўзлардан антонимлар ясалиши проблемаси билан боғлиқ бўлиб, бу ҳақда гурли фикрлар баён этилган. Масалан, баъзи адабиётларда «Бир сўзнинг *бўлишли* ва *бўлишсиз* шакллари ўзаро бир-бирига қарама-қарши қўйилса ҳам, антонимлар қаторига кирмайди, чунончи: *ўқиган-ўқимаган, келган-келмаган, борган-бормаган*... каби²¹ деб айтилади. Бошқа тилшуносларнинг асарларида бунга тамоман зид фикрни учратиш мумкин: «Феълларнинг *бўлишли* формаси билан *бўлишсиз* формаси антонимнинг алоҳида бир типини ташкил қилади: *борди-бормади, келди-келмади, ўқиди-ўқимади, ёзди-ёзмади*»²².

²¹ О. Азизов. Тилшуносликка кириш, Тошкент, 1963, 67-бет.

²² Ҳозирги ўзбек адабий тили, Тошкент, I том, 1966, 145-бет.

Кейинги пайтда, худди шу масалага бағишланган иккита мақола босилиб чиқди, бу мақолаларда ҳам авторларнинг фикри бир-бирига зиддир. 1971 йили «Ўзбек филологияси масалалари» тўпламига киритилган мақолада автор «...фёълларнинг *бўлишли* ва *бўлишсизлик* формаси антоним эмас...»²³ деган хулосага келади. Иккинчи мақолада бир фёълнинг, айниқса сифатдошнинг *бўлишли* ва *бўлишсиз* формаси ўрни билан антоним бўла олиши эътироф қилинади²⁴.

Тўғри, фёълнинг кўпгина формалари, масалан, аниқлик майлидаги *келди-келмади* каби фёъллар антонимик жуфтлик ҳосил қила олмайди, чунки, бунда фақат биргина ҳаракат (келди) мавжуд бўлиб, унга қарама-қарши қўйилиши мумкин бўлган иккинчи ҳаракат йўқ — бўлишсизлик формаси иккинчи фёълдаги ҳаракатни тамоман инкор этади.

Бироқ фёълнинг сифатдош формаси ҳақида бундай деб бўлмайди.

Кузатиш шуни кўрсатадики, ҳақиқатан ҳам фёълларнинг *бўлишли* ва *бўлишсиз* формалари ҳаракатнигина эмас, балки ҳаракат орқали предмет белгисини билдирганда, уларда антонимлик хусусият пайдо бўлиши мумкин. Масалан, *ўқиган* сўзи «Ўзбекча-русча луғат»да *грамотный* сўзи билан таржима қилинган²⁵. Бу нарса *ўқи-маган* сўзининг *неграмотный* деб таржима қилиш мумкинлигини кўрсатади. *Грамотный* ва *неграмотный* сўзлари эса ўзларининг барча маънолари билан бир қанча антонимик қаторлар ҳосил қилади:

Грамотный

Неграмотный

1. Умеющий читать и писать Г. человек	⇔	Не умеющий читать и писать Н. человек
2. Обладающий необходимыми знаниями, сведениями в какой-н. области Г. инженер	⇔	Не обладающий нужными знаниями, сведениями в какой-н. области Н. техник

²³ Б. Исабеков. Антонимия ва бўлишсизлик категорияси, Ўзбек филологияси масалалари, ТашГУ илмий ишлар тўплами, 1971, 99-бет.

²⁴ Р. Шукуров. Антонимларнинг ясалишига доир, Ўзбек тилшунослигининг баъзи масалалари, Тошкент, «Фан» нашриёти, 1969, 15—16-бетлар.

²⁵ Узбекско-русский словарь, М., 1959, стр. 594.

3. Выполненный без оши- ⇔ Выполненный с ошибка-
бок, со знанием дела. ми, без знания дела
Г. письмо Н. чертёж²⁶.

Уқиган ва *ўқимаган* сўзлари гапда ҳам қарама-қарши маънода ишлатилади. Масалан, *Уқиган* бўлса ҳам *ўқимаган* йигитга ўхшайди,.. (А. Қаҳҳор). *Уқиган* сўзининг *билимли* ва *илмли* синонимларига *ўқимаган* сўзининг *билимсиз*, *илмсиз* каби синонимлари ҳам қарама-қарши маънода ишлатилади. Масалан, *Билимли ўзар, билимсиз тўзар* (Мақол). *Қизиқ, илмсиз, ҳатто қўл қўйишни билмайдиган одам қандай қилиб сиздек илмли одамга пир бўлди* (Ойбек).

Сифатдош шаклидаги феъллар худди турли ўзакли антонимлар каби бирор маъноси билан ёки барча маъноси билан бир-бирига нисбатан антонимик муносабатда бўлиши мумкин. Масалан, *пишган-пишмаган* сифатдошлари ҳамма маънолари билан бир неча антонимик қатор ҳосил қила олади.

1) ўз маъносида:

пишган — етилган, еса бўладиган, тайёр — зрелый, готовый.

пишмаган — етилмаган, еб бўлмайдиган, хом, ёш, гўр — незрелый, неспелый, не готовый, зеленый.

2) кўчма маънода:

пишган — иш кўрган, тажрибали, ишбилармон, ишига пухта, пишиқ — опытный, расчетливый

пишмаган — иш билмайдиган, тажрибасиз, хом — неопытный, нерасчетливый.

3) кўчма маънода:

пишган — жисмоний чиниққан, чайир — крепкий, закаленный

пишмаган — жисмоний чиниқмаган, заиф — слабый, незакаленный

Келишган-келишмаган феъллари фақат кўчма маъноси билангина антонимик муносабатни юзага келтиради:

келишган — қадди-қомати ўзига ярашган, хушбичим — стройный

²⁶ С. И. О ж е г о в. Словарь русского языка, М., 1968, стр. 139—391.

келлишмаган — қадди-қомати ўзига ярашмаган, бесўна-қай — нестройный

Бундай сифатдошлар шу тилда ўз синонимларига эга бўлади ва бошқа тилга сифат шаклидаги сўзлар билан таржима этилади. Масалан, *ўзгармайдиган* — барқарор, доимий — постоянный, вечный; *ўзгарадиган* — беқарор, муваққат — непостоянный, изменчивый каби.

Демак, феълнинг *пишган-пишмаган* каби сифатдош формалари шу тилда сўз ҳолидаги синонимларига эга бўлганда, бошқа тилга сўз ҳолидаги сифатлар билан таржима этилиши мумкин бўлган ҳолларда, уларнинг *бўлишли* ва *бўлишсиз* шакллари ўзаро антонимик жуфтлик ҳосил этиши мумкин.

Бундан ташқари, шуни ҳам таъкидлаш лозимки, бўлишли формасида қарама-қарши ҳаракатни билдириб, антонимик қатор ҳосил қиладиган *кет-кел* феълларининг ҳар иккиси бўлишсиз формада келганда ҳаракатдаги қарама-қаршилик, маъновий зидлик кучсизланади, ҳатто бутунлай йўқолади. Масалан, *кет-кел* ўрнига *кетма-келма* десак, ҳаракатдаги зидлик тамоман йўқолади, чунки ҳаракатнинг ўзи инкор этилади. Бу сўзларнинг ҳар иккаласини («келма» ва «кетма»ни) энди бир хил изоҳлаш, бир сўз билан тушунтириш, яъни, «жойингдан жилма, ўрнингдан қимирлама, тўхта» дейиш мумкин бўлиб қолади. Кўринадики, *кел—кет* каби феълларнинг ҳар иккиси бўлишсиз формада келганда, улар турли ўзакли бўлгани учун антоним бўлаверади деб ҳукм чиқариш²⁷ тўғри бўлмас экан.

Хулоса тарзида қуйидагиларни таъкидлашга тўғри келади: Фақат турли ўзакли сўзларгина эмас, балки бир хил ўзакдан ясалган сўзлар ҳам ўзаро қарама-қарши тушунчаларни билдирса, антонимик қатор ҳосил қилиши мумкин.

Ақлли-ақлсиз каби бир ўзакли ясама сўзларнинг, шунингдек *ўқиган-ўқимаган* каби феъл формаларининг антоним ҳосил қила олишини кўрсатувчи белгилардан бири шуки, бундай сўзлар, одатда, шу тилда сўз ҳолидаги синонимларига эга бўлади; иккинчидан, улар бошқа тилга, масалан, рус тилига яхлит сўз ҳолидаги сифатлар билан таржима қилинади.

---

²⁷ Б. Исабеков. Уша тўплам, 98-бет.

Айрим асарларда ҳатто бир сўз ўз-ўзига қарама-қарши маънода ишлатилиши айтиб ўтилган²⁸. Ўзбек тилидаги бундай ҳодисани биринчи бўлиб проф. С. Усмонов айтиб ўтган эди. У «Антонимлик сўзлардаги маъно зидлигини акс эттирадиган тушунча бўлгани учун, у бир сўз орқали ифодаланадими, кўп сўз орқали ифодаланадими, бундан қатъи назар, бари бир антоним деб қаралиши керак»²⁹ — деб хулоса чиқаради ва ўз-ўзига қарама-қарши маънода ишлатилувчи бир сўзни ҳам антоним сўзлар қаторига киритади. Автор бундай антонимларни фарқлаш мақсадида турли сўзлар орқали зид маъноларни ифодалашни *ношаклдош антонимлар*, бир сўз орқали зид маъно ифодаловчи антонимни *шаклдош антонимлар* (омоантонимлар) деб номлайди. Мақола автори *тушмоқ*, *минмоқ*, *қолдирмоқ*, *йўқламоқ*, *йўқлама*, *бош*, *ёқ* каби сўзларни иккинчи тип антонимларга киритиб, мазкур сўзларнинг антонимлик хусусиятини, мисоллар ва баъзи жойларда изоҳлар билан исботлайди. Жумладан, *тушмоқ* сўзининг айрим маънолари бир-бирига зид фикрлар билдириши, бир-бирига қарама-қарши қўйилиши мумкинлигининг исботи сифатида қуйидаги мисоллар келтирилади: *Баринг кўшкдан тушинглар* (Э. Жуманбулбул ўғли). — *Болани қучоқлаб трамвайга тушдим* (Ғ. Ғулом). Мисоллардаги *тушмоқ* сўзининг қарама-қарши маънолари қуйидагича изоҳланади. «Бундаги *тушмоқ* сўзи реал жиҳатдан «*юқоридан пастга*» (*кўшкдан*, *нарвондан тушмоқ*) ва «*пастдан юқорига*» (*трамвайга*, *машинага тушмоқ-чиқмоқ*) йўналган зид ҳаракатларни англатади»³⁰.

Тилшунос А. Ишаев ўз мақоласида бундай ҳодиса туркий тил шеваларини туркий бўлмаган тил шеваларига қиёс қилинганда ҳам учраши мумкинлигини айтади. Муаллиф мисол тарзида ёш ва жинсга оид бўлган сўзларни олган. Жумладан, уйғур, олтой, хакас тилларидаги *ака* (эка) (русча «*старший брат*») сўзи, фин-угор

²⁸ Қаранг: Детская энциклопедия, Изд-во «Просвещение», М., 1968, стр. 49.

²⁹ С. Усмонов. Антонимлар, «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари», 1958, 2-сон, 35-бет.

³⁰ С. Усмонов, Ўша мақола, ўша бет.

тилларига мансуб бўлган удмурт, мари ва мокша тилларидаги *ака* (русча «старшая сестра») сўзи билан қарама-қарши маъно қутбларига ажраладиган шаклдош антонимлар (омоантонимлар) деб ҳисоблайди³¹.

Биз ҳам бир сўз ўзаро зид маъноларда қўлланиб шаклдош антонимлик хусусиятига эга бўла олади деган хулосага келдик. Масалан, *Ғўза чилла сувига қонсин, қуёш тафтидан баҳраманд бўлсин* («Совет Ўзбекистони»). — *Чилла ҳавосини симириб, Қиш сайрининг кайфини сурдим...* (С. Акбарий).

Бу мисолларнинг биринчисида «ёзнинг энг иссиқ даври» (*саратон*), иккинчисида «қишнинг энг совуқ даври» кўзда тутилади. Баъзи тадқиқотчиларнинг кўрсатишича, адабий тилда *одам севмас, одамдан қочадиган* маънодаги³² *одамови* сўзи, Қўқон группа шеваларида *одами севадиган, гаплашишга одам ахтарадиган* каби маъноларни англатади³³. Бундан ташқари, морфологик жиҳатдан турлича шаклланган бир хил сўз (*эрга-эрдан*)га боғланиб келган *чиқмоқ* сўзи қарама-қарши маънога эга бўла олиши мумкин³⁴. *Эрга чиқмоқ* ибораси *эрга тегмоқ, турмуш қурмоқ* маъносини англатса, *эрдан чиқмоқ* ибораси мутлақо зид маънони *эрдан ажралмоқ, турмушини бузмоқ* маъносини англатади. Контекстда бу ҳодиса янада яққолроқ кўринади.

Шакархон ёш жиҳатдан шу ердаги қизларнинг энг каттаси, лекин ҳали эрга чиқмаган эди (И. Раҳим).

— *...Сенга ким қўйибди! Муҳаббатинг бўлса, эрдан чиқармидинг?* (И. Раҳим).

Бундай ҳодиса фразеологик бирикмаларда ҳам учрайди. Масалан, *юз ўгирмоқ* ибораси икки қарама-қарши маънода қўлланади. Биринчидан, бирор нарсадан *тамоман воз кечмоқ, муносабатини тамоман узмоқ* маънолари, иккинчидан, бунга тамоман зид бўлган бирор

³¹ А. Ишаев. Шаклдош антонимларга оид этюдлар, «Ўзбек тили ва адабиёти», 1969, 1-сон, 16-бет.

³² УРЛ, М., 1959, 295-бет.

³³ О. Тўрақулов. Қўқон группа шевалари лексикаси, филология фанлари кандидати илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, Тошкент, 1971, 61-бет.

³⁴ *Эрга чиқмоқ-эрдан чиқмоқ* фразеологик бирикмаларининг антонимлиги ҳақида қаранг: Ш. Раҳматуллаев. Ўзбек тилининг қисқача фразеологик луғати, Тошкент, «Фан» нашриёти, 1964, 170—171-бетлар.

нарсга қаттиқ берилмоқ, муккасидан кетмоқ маънолари англашилади.

Эл юз ўғирди улардан... (А. Мухтор).

Майга, ишратга юзим ўғирдим. Тўғри йўл қолиб, эғридан юрдим («Муштум»).

Демак, антонимия ҳодисаси фақат турли ўзакли сўзларда эмас, балки аффиксация воситасида бир ўзакли сўзларда ҳам, ҳатто бир сўзнинг ўзаро зид маъноларида, шунингдек, зид маънода қўлланиши мумкин бўлган фразеологик ибораларда ҳам учрайди.

Б. АНТОНИМЛАРНИНГ СЎЗ ТУРҚУМЛАРИ БУЙИЧА ТУРЛАРИ

Антонимлар асосан сифат, равиш, от ва феъл туркумига хос сўзлардан ҳосил бўлади. Шу билан бирга антонимлар лексик маънога эга бўлган бошқа сўз туркумларидан, масалан, ундовларда ҳам бўлиши мумкин: *Ма—пиш—пиш—пишт* (мушукка нисбатан), *ма—ту—ту—кишт* (товуқларга нисбатан) *чу—у—дир—р* (от ва эшакка нисбатан) *маҳ—маҳ—чўҳ* (сигирга нисбатан) ва ш. к. Баъзан *ҳамма*, *ҳеч ким* каби олмошлар ҳам қарама-қарши маъноларни ифодалайди. Аммо сифат, равиш, от ва феълдан бошқа сўз туркумларида антонимия ҳодисаси озроқ учрагани сабабли бу ишда улар ҳақида алоҳида-алоҳида тўхтамаймиз.

Сифат ва равиш антонимлар

Антонимларнинг материали тилга олинган илмий ишларнинг деярли ҳаммасида, уларнинг кўпчилиги белги билдирувчи сўзлардан, яъни сифат ва равиш сўз туркумларидан иборат эканлиги қайд этилади³⁵. Ўзбек тили материаллари асосида тайёрланган иш ҳам антонимларнинг кўп қисми белги билдирувчи сўзлардан эканлигини кўрсатди. Биз тўплаган 1700 дан ортиқ ан-

³⁵ Л. Ю. Максимов. Антонимия как один из показателей качества прилагательных. Уч. записки МГПИ им. Ленина. ТСХХП, вып. 8; Р. А. Будагов. Введение в науку о языке, изд. «Просвещение», М., 1958, стр. 57; А. Н. Гвоздов. Очерки по стилистике русского языка, М., Изд-во «Просвещение», 1965, стр. 54; О. С. Ахманова. О принципах и методах лингвостилистического исследования, Изд-во МГУ, 1966, стр. 139; А. А. Реформатский. Введение в языкознание, М., Изд-во «Просвещение», 1967, стр. 96.

тонимик жуфтлик³⁶ нинг 1000 дан ортиғи сифат ва равишдан иборат.

Сифат ва равиш сўз туркумларидан антонимлар ясалиши тилшуносликда яқдиллик билан эътироф этилганлиги ва исботланганлиги учун, биз бу сўз туркумларида антонимларнинг пайдо бўлиш усуллари ҳақида алоҳида тўхталмасдан, уларнинг маъно жиҳатдан турлари ҳақида фикр юритиш билан кифояланамиз.

Сифат антонимлар. Сифат антонимларни маъно турларига ажратишда туркологияда Ж. Мусиннинг илмий иши диққатга сазовордир³⁷. Ўзбек тилидаги антонимларни лексик маъно³⁸ жиҳатдан асосан 5 турга бўлиш мумкин: 1) кишиларга хос бўлган хусусиятларни ифодаловчи сифат антонимлар, 2) ҳайвонларга хос бўлган хусусиятларни ифодаловчи сифат антонимлар, 3) нарсаларга хос бўлган хусусиятларни ифодаловчи сифат антонимлар, 4) киши ва нарсалар учун умумий бўлган хусусиятларни ифодаловчи сифат антонимлар, 5) киши, ҳайвон ва нарсалар учун умумий бўлган белгиларни билдирувчи антонимлар.

Бу турлар ўз навбатида бир неча группаларга бўлиниб, уларнинг умумий миқдори 14 дан ошиши мумкин:

1. Кишиларга хос бўлган хусусиятларни ифодаловчи сифат антонимларни 6 группага ажратамиз:

а) кишиларнинг характер-хусусиятини ифодаловчи сифат антонимлар: *сахий-хасис, танти-нокас, оққўнгиличи қора, содда-айёр, мулойим-қўпол, беозор-дилозор, доно-нодон* ва ш. к.

---

³⁶ *Яхши-ёмон* каби икки антоним сўзни *антонимик жуфтлик* деб атадик. Антонимик жуфтликни ташкил этган ҳар бир сўз ўз синонимларига эга бўлса, у ҳолда *антонимик группа* деб аталди. Ҳар бир антонимик группада, одатда бир қанча антонимик жуфтликлар бўлади.

³⁷ Қозоқ тилидаги сифат антонимлар лексик маъно жиҳатдан 6 группага бўлинган: 1) качество предмета; 2) психологическое состояние человека, характер людей; 3) понятия, связанные с объемом, весом, местом расположения предмета; 4) признак предмета; 5) общественное положение, родственные отношения людей; 6) понятия, связанные со цветом, вкусом. *Қаранг:* Ж. Мусин. *Уша асар*, 21—22-бетлар.

³⁸ Ўзбек тилидаги антонимларнинг сўз туркумлари бўйича лексик маъно турларига ажратишда, Ҳозирги ўзбек адабий тили, I том. Тошкент, 1966, 230—232, 340—342-бетлардан ҳам фойдаландик.

б) кишиларнинг психологик ҳолатини ифодаловчи сифат антонимлар: *хурсанд-хафа, дилхуш-дилхун* ва ш. к.

в) кишиларда табиий равишда юз берадиган белгиларни ифодаловчи сифат антонимлар: *ёш-қари, навқирон-мўйсафид, новча-пакана, барваста-пачоқ, семиз-ориқ* ва ш. к.

г) кишиларнинг ижтимоий ва иқтисодий аҳволини ифодаловчи сифат антонимлар: *ғолиб-мағлуб, ҳоким-мазлум, озод-асир, бой-камбағал, бадавлат-қашшоқ* ва ш. к.

д) кишиларнинг ўзаро муносабатини ифодаловчи сифат антонимлар: *дўст-душман, аҳил-ноаҳил, иттифоқ-ноиттифоқ, тотув-ит-мушук* ва ш. к.

е) кишиларнинг физиологик ҳолати билан боғлиқ бўлган сифат антонимлар: *забардаст-заиф, кучли-кучсиз, соғлом-касалманд* ва ш. к.

2. Ҳайвонларга хос бўлган хусусиятларни ифодаловчи антонимларни ҳам бир неча группага бўлиш мумкин:

а) ҳайвонларнинг характер-хусусиятини билдирувчи сифат антонимлар: *хўра-чимхўр, ювош-асов (от), ювош-қопағон (ит), ювош-сузағич (сигир)* ва ш. к.

б) ҳайвонларнинг яшаш шароити ва физиологиясини билдирувчи сифат антонимлар: *ёввойи-хонаки, қисир-бўғоз, шохдор-тўқол* ва ш. к.

3. Нарсаларга хос бўлган хусусиятларни ифодаловчи сифат антонимларни 3 группага бўлиш мумкин:

а) ҳажм, оғирлик билан боғлиқ бўлган сифат антонимлар: *катта-кичик, тенг-тор, узун-қисқа, оғир-енгил, тўла-бўш, кўп-оз, сероб-кам* ва ш. к.

б) нарсаларнинг хусусият ва ҳолатини билдирувчи сифат антонимлар: *ўткир-ўтмас, қалин-юпқа, чуқур-саёз* ва ш. к.

в) маза-таъм билдирувчи сифат антонимлар: *ширин-аччиқ, мазали-бемаза, хушхўр-бадхўр, хуштаъм-белаззат* ва ш. к.

4. Киши ва ҳайвонлар учун умумий бўлган хусусиятларни ифодаловчи сифат антонимлар 2 группага бўлинади.

а) киши ва ҳайвонларнинг хусусияти, белгиси, ўзаро муносабатини билдирувчи сифат антонимлар: *катта-кичик, ювош-шўх, эпчил-ношуд, содда-айёр, тўқ-оч, ёш-қари*, ва ш. к.

б) киши ва ҳайвонларнинг физиологик ҳолатини билдирувчи сифат антонимлар: *семиз-ориқ, кучли-кучсиз, соғ-касал* ва ш. к.

5. Киши, ҳайвон ҳамда нарсалар учун умумий бўлган белгиларни билдирувчи антонимлар: *катта-кичик, оғир-енгил, кўп-оз, яхши-ёмон* ва ш. к.

Чиройли-хунук сўзлари ҳам кишиларга, ҳайвонларга ҳамда жонсиз нарсаларга хос хусусиятларни ифодалаш учун ишлатилади.

1. Кишилар ҳақида: *Чиройли қиз — кўзнинг нурига нур қўшади* (Ойбек). *Элмурод эшоннинг хунук башарасини кўз олдига келтириб: «Оббо муттаҳам-эй!» — деди* (П. Турсун).

2. Ҳайвонлар ҳақида: *...манғлайига туморча ва мунчоқлар осилган семиз, чиройли қора тойчани етаклаб «кичкина чавандоз» кириб келди. Бу Тантйбойваччанинг ўғли Обиджон эди* (Ойбек). — *Қўқонбой ака бозордан жунлари ўсган хунук бир сизирни етаклаб келди* (Сўзлашувдан).

3. Нарсалар ҳақида: *(Нури)... ғоят чиройли, мужаз қопқоғида бриллиантлар ёнган олтин соатни олиб, томоша қилди.* (Ойбек). *Яхши — хунук либос билан ҳам яхши.* (Мақол).

Равиш антонимлар. Шу кунгача равиш антонимлар лексик маъно жиҳатдан турларга бўлиб ўрганилмаган. Биз тўплаган материаллар уларни маъно жиҳатдан қуйидаги турларга ажратиш имкониятини беради:

1. Ҳаракатнинг бажарилиш усули, тарзи билан боғли бўлган равиш антонимлар: *тез-секин, аранг-бемалол, бирга-алоҳида, дўстона-душманларча, мажбуран-ихтиёрӣ, янгича-эскича* ва ш. к.

2. Ҳаракатнинг ижро этилиш ўрни ва йўналиши билан боғли бўлган антонимлар: *аввал-кейин, эрта-кеч, ҳамма вақт-ҳеч вақт* ва ш. к.

3. Ҳаракат ёки белгининг миқдорини билдирувчи антонимлар: *кўп-оз, ортиқ-кам, заррача-беадад, тўла-бўш* ва ш. к.

4. Ҳаракатнинг қандай мақсадда юзага келаётганини билдирувчи антонимлар: *атайин-билмасдан, жўртта-га-беихтиёр* ва ш. к.

От антонимлар. Антонимлар составида от антонимлар ҳам бир нечта бўлиб, тилшуносликка доир асарлар-

да *жизнь-смерть, свет-мрак, любовь-ненависть*³⁹, *қуллик-озодлик*⁴⁰, *бойлик-камбағаллик, яхшилик-ёмонлик, донолик-нодонлик, иссиқлик-совуқлик*⁴¹ каби сўзлар антоним бўлиши кўрсатилган. Бу типда антонимларнинг кўпчилиги ўзак эътибори билан белги билдирувчи сўз-сифатларга бориб тақалади. Бошқача қилиб айтганда, сифат ва равишлардан от ясалиши от сўз туркумлари доирасида кўплаб янги антонимлар пайдо бўлишига сабаб бўлади.

От антонимлар темаси анча мураккаб бўлиб, бир қанча масалаларни ўз ичига олади. Тилшуносликда вақт, замон, томон, жинс ва қариндошликка оид сўзларнинг антонимлиги аниқ ва ишонарли қилиб исботланган деб айтиб бўлмайди. Аммо рус тилшунослигида бу масала юзасидан бир қанча илмий ишлар мавжуд. Масалан, профессор В. Н. Ключеванинг бир мақоласида пайт билдирувчи антонимлар ҳақида ҳам қимматли фикрлар баён этилган. Бу мақолада сутканинг бир-биридан энг узоқ қисмлари ҳамда энг кўп ёруғлик ва энг кўп қоронғуликка эга бўлган қисмлари бир-бирига қарама-қарши қўйилиши, бинобарин уларнинг номлари, яъни *эрта-кеч, тун-кун* кабилар антоним бўла олиши мумкинлигини айтган⁴². Тилшунос Э. И. Родичева⁴³ вақт ва томонга оид антонимларни қуйидагича чегаралайди. Пайтга доир антонимларни белгилаш учун, сутка доира деб фараз қилинса, бу доира марказидан ўтказиладиган тик чизиқларнинг қарама-қарши томонларидаги нуқталар ва уларнинг номлари бир-бирига нисбатан антоним ҳисобланади.

Худди шунингдек бир йилни доира деб фараз қилинса, унинг қарама-қарши қутбларидаги фаслларнинг номлари бир-бирига нисбатан антоним бўлиши мумкин:

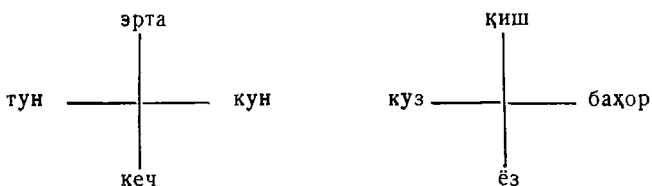
³⁹ Н. М. Шанский. Лексикология современного русского языка, Изд-во «Просвещение», М., 1964, стр. 69.

⁴⁰ Ҳозирги ўзбек адабий тили, 147-бет.

⁴¹ Баъзи адабиётларда *донолик-нодонлик, иссиқлик-совуқлик* каби белги отларини, отлашган сифат деб нотўғри термин қўлланган. *Қаранг: Ўзбек Совет Энциклопедияси, Тошкент, 1971. 1-том, 398-бет.*

⁴² В. Н. Ключева. Проблема антонимов. Уч. записки МГПИ иностранных языков, М., 1956, т. 9, 83-бет.

⁴³ Э. И. Родичева. К проблеме антонимии, сб. Семантические и фонологические проблемы прикладной лингвистики, изд. МГУ, 1968, стр. 291.

Тилшуносликда жинс ва қариндошликка оид: *ота-она, ўғил-қиз эр-хотин, ҳўкиз-сигир, хўроз-товуқ* каби сўзлар қарийб юз йил аввал антонимлар қаторига киритилган эди⁴⁴. Айрим тилшунослар шу пайтгача бундай сўзларни антонимлар қаторига киритиб келадилар⁴⁵. Бундай фикр ўзбек тилшунослигида ҳам мавжуд⁴⁶. Аммо кейинги пайтда яратилган, шу темани логик ва лексик жиҳатдан чуқур текширишга қаратилган илмий ишларда жинсга оид тушунчалар антонимлар қаторига киритилмайди. Тилшунос Я. И. Гельблу немис тилидаги жинсга оид антонимларни илмий анализ қилиб, «... *брат и сестра, дядя и тетка, сын и дочь* и т. д. не являются антонимами»⁴⁷ деб хулоса чиқаради. Рус тилидаги антонимларни чуқур анализ қилган Л. А. Введенская ҳам ушбу фикрни қувватлайди⁴⁸.

Қузатиш шуни кўрсатдики, бундай сўзлар бир-бири билан қарама-қарши маъно муносабатини билдирмайди, улар ўзаро логик марказга ҳам эга эмас, геометрик тушунча жиҳатдан ҳам қарама-қарши қутблар ҳосил этмайди. *Ўғил-қиз, тоға-амаки* каби сўзлар бошқа ҳар қандай сўзлар қатори контекстлардагина бир-бирига қарама-қарши маънода қўлланиши мумкин. Шунинг учун ҳам бундай сўзларни антонимлар қаторига кирит-

⁴⁴ В. И. Шерцль. О словахъ съ противоположными значеньями, сб. Филологическія записки, Воронежъ, 1883, вып. 1, стр. 31—32.

⁴⁵ В. Н. Ключева. Проблема антонимов, Уч. записки МГПИИЯ, Изд-во МГУ, 1956, стр. 81; Н. П. Колесников. Словарь антонимов русского языка, Изд-во Тбилисского ун-та, Тбилиси, 1972, стр. 23.

⁴⁶ М. Мирзаев, С. Усмонов, И. Расулов. Ўзбек тили, Тошкент, 1966, 31—32-бетлар. Ф. Камол. Ўзбек тили лексикаси, Тошкент, 1953, 36-бет.

⁴⁷ Я. И. Гельблу. К истории возникновения антонимичных отношений, Уч. записки Башкирского ун-та, вып. 28, серия филологических наук, № 11/15, Уфа, 1969, стр. 80. Бу ҳақда қарамг: Л. А. Введенская. Словарь антонимов русского языка, Изд-во Ростовского ун-та, 1971.

⁴⁸ Л. А. Введенская. Ўша асар, 29-бет.

мадик. Чунки, *опа-сингил, амма-амаки, амма-хола (қариндош), эркак-аёл (врач, ўқитувчи)* каби сўзлар бир-бирига параллель давом этадиган тушунчаларни билдириб, улар бир-бирини инкор этмайди. Бундай сўзларни антоним деб қабул этиш *стол — гул, сув — ёғ* каби ҳар қандай сўзларни ҳам антоним деб эътироф этишга тўғри келар эди.

Ж. Мусин от антонимларни 6 группага ажратади⁴⁹. Ўзбек тилидаги от антонимларни лексик маъно жиҳатдан қуйидаги группаларга бўлиш мумкин:

1) ўзаро муносабатни ифодаловчи от антонимлар: *ошна-бегона, ўз-ўзга, қариндош-бегона* ва ш. к.

2) кишиларнинг иқтисодий ҳаётига боғлиқ тушунчаларни ифодаловчи от антонимлар: *бойлик-қашшоқлик, сероблик-етишмовчилик, тўкинчилик-муҳтожлик, мўлчилик-йўқчилик* ва ш. к.

3) кишиларнинг дунёқарашига боғлиқ бўлган тушунчаларни ифодаловчи от антонимлар: *эскилик-янгилик, ривожланиш-таназзул, зулм-эрк* ва ш. к.

4) кишиларнинг психологик ҳолати ва характерига боғлиқ тушунчаларни ифодаловчи от антонимлар: *қувонч-алам, шодлик-қайғу, хурсандчилик-хафалик, санийлик-хасислик, ишчанлик-дангасалик, мулойимлик-тўнглик, соддалик-айёрлик, самимийлик-сохталик* ва ш. к.

5) кундалик ҳаётга, урф-одатга оид тушунчаларни ифодаловчи от антонимлар: *муҳаббат-нафрат, васл-ҳажр, висол-ҳижрон, ҳаёт-ўлим, тўй-аза* ва ш. к.

6) томонларга оид тушунчаларни ифодаловчи от антонимлар: *шарқ-ғарб, жануб-шимол, ўнг-чап, олд-орқа, тўр-пойга, юқори-оёқости, тепа-паст, олчи-товва, ер-осмон* ва ш. к.

7) вақт маъноси билан боғли тушунчаларни ифодаловчи от антонимлар: *баҳор-куз, қиш-ёз, эрта-кеч, кун-тун, саратон-қаҳратон* ва ш. к.

8) юқоридаги группаларга кирмайдиган от антонимлар: *нур-зулмат, чин-ҳазил, раҳмат-лаънат, ҳақиқат-туҳмат, актив-пассив, активлик-пассивлик, дебет-кредит, экспорт-импорт, плюс-минус* ва ш. к.

⁴⁹ 1) общественно-экономические, родственные отношения людей; 2) психологическое состояние, характер людей; 3) временное значение; 4) пространственное значение; 5) термины; 6) другие понятия. Қаранг: Ж. Мусин. Ўша асар, 19—20-бетлар.

Феъл антонимлар. Антонимияда феъл антонимлар ҳам каттагина ўрин эгаллайди. Тилшуносликка доир асарларда *беднеть-богатеть*⁵⁰ каби сўзлар антоним бўлиши кўрсатилган. Феъл туркумида антоним сўзларнинг учраши ҳам сифат ва равишлардан антоним ҳосил бўлиш билан боғлиқдир. Масалан, *ёш-қари*, *бой-камбағал*, *тез-секин* сўзлари антоним бўлганидек, шу сўзлардан ясалган *яшармоқ (ёшаймоқ) -қаримоқ (қартаймоқ)*, *бойимоқ-камбағаллашмоқ*, *тезлашмоқ-секинлашмоқ* каби сўзларда ҳам антонимлик мавжуддир. Бундан ташқари *кирмоқ-чиқмоқ*, *келмоқ-кетмоқ*, *чиқмоқ-тушмоқ*, *йиғилмоқ-тарқалмоқ* каби қарама-қарши йўналган ҳаракатни билдирувчи⁵¹ сўзлар феъл антонимлар қаторига киритилади. Қарама-қарши йўналган ҳаракатни билдирувчи феълларнинг антонимлиги мисолларда янада кўзга ташланади.

Урмонжон шошиб чиқиб кетди ва бирон соатдан кейин ёшгина бир йигит билан кириб келди (А. Қаҳор).

Булар булутлар, Эъвозхон. Шу булутлар тунда йиғилиб, кундузи тарқалиб турибди (Ҳ. Ғулом).

Феъл антонимларининг лексик маъно жиҳатдан турлари рус⁵² ва қозоқ⁵³ тилшунослигида яхши ёритилган. Ўзбек тилидаги феъл антонимларни лексик маъно жиҳатдан 4 турга: 1) қарама-қарши йўналишдаги ҳаракатни ифодаловчи феъл антонимлар; 2) предмет ҳолатига боғли феъл антонимлар; 3) кишиларга хос бўлган ҳолат ва муносабатни ифодаловчи феъл антонимлар; 4) умуман бир-бирига зид, бири иккинчисини инкор қиладиган ҳаракатларни ифодаловчи феъл антонимларга бўлиш мумкин. Буларнинг ҳар бири ўз навбатида яна бир қанча группага бўлинади.

Жумладан, қарама-қарши йўналишдаги ҳаракатни ифодаловчи феъл антонимлар 7 группага бўлинади.

⁵⁰ О. С. Ахманова. Словарь лингвистических терминов, М., 1966, стр. 50.

⁵¹ У. Турсунов, Ж. Мухторов, Ш. Раҳматуллаев. Ҳозирги ўзбек адабий тили, Тошкент, 1965, 147-бет.

⁵² Л. А. Варакин. Однокорневые префиксальные глаголы-антонимы в современном русском языке, Диссертация на соискание ученой степени канд. филол. наук, Куйбышев, 1968, стр. 286.

⁵³ «1) действия, связанные непосредственно с объектом: 2) направления действия, 3) состояние действующего предмета», Қаранг: Ж. Мусин. Уша асар, 22-бет.

а) қарама-қарши томонга бўлган йўналишни ифодаловчи феъл антонимлар: *келмоқ-кетмоқ, келмоқ-бормоқ, бормоқ-қайтмоқ, чиқмоқ-(кўтарилмоқ)-тушмоқ, илгариламоқ (олға босмоқ)-чекинмоқ* ва ш. к.

б) ичкари ва ташқарига бўлган йўналишни ифодаловчи феъл антонимлар: *кирмоқ-чиқмоқ, юкламоқ-бўшатмоқ, тўлдирмоқ-бўшатмоқ* ва ш. к.

в) бирор предметни очиш ва беркитишни ифодаловчи феъл антонимлар: *очмоқ-ёпмоқ (эшик), очмоқ-қулфламоқ (қулф), ўрамоқ-очмоқ (совға), бурамоқ-ўчирмоқ (радио)* ва ш. к.

г) кийиш ва ечишни ифодаловчи феъл антонимлар: *киймоқ-ечмоқ (кийим), тақмоқ-ечмоқ (галстук), қадамоқ-ечмоқ (тузма)* ва ш. к.

д) предмет ҳажмидаги ўзгаришни ифодаловчи феъл антонимлар: *кенгаймоқ-тораймоқ, узаймоқ-қисқармоқ, катталашмоқ-кичиклашмоқ* ва ш. к.

е) предметни қўшиш ва ажратишни ифодаловчи феъл антонимлар: *боғламоқ-ечмоқ, узмоқ-уламоқ, ёпиштирмоқ-кўчирмоқ* ва ш. к.

ё) кишиларнинг ўзаро алоқасини ифодаловчи феъл антонимлар: *олмоқ-бермоқ, олмоқ-сотмоқ* ва ш. к.

Предмет ҳолатига боғли феъл антонимлар 2 группага бўлинади.

а) предмет ҳолатидаги ўзгаришни ифодаловчи феъл антонимлар: *оғирлашмоқ-енгиллашмоқ, оширмоқ-камайтирмоқ (план) исимоқ-совимоқ, зўраймоқ-пасаймоқ (ёмғир), кучаймоқ-сусаймоқ (шамол), тезлашмоқ-секинлашмоқ (машина)* ва ш. к.

б) предметнинг пайдо бўлиши ва тугагини ифодаловчи феъл антонимлар: *туғилмоқ-ўлмоқ, ёнмоқ-ўчмоқ, кўкармоқ-қуримоқ* ва ш. к.

Кишиларга хос бўлган ҳолат ва муносабатни ифодаловчи феъл антонимлар 4 группага бўлинади.

а) кишиларнинг руҳий ҳолатини ифодаловчи феъл антонимлар: *кулмоқ-ийғламоқ, севинмоқ-қайғурмоқ, суюнмоқ-куюнмоқ, роҳатланмоқ-азобланмоқ* ва ш. к.

б) кишиларнинг физиологик ҳолатини ифодаловчи феъл антонимлар: *ёшармоқ-қартаймоқ, семирмоқ-озмоқ*, ва ш. к.

в) кишиларнинг моддий аҳволини ифодаловчи феъл антонимлар: *бойимоқ-камбағаллашмоқ, тўйинмоқ-фақирлашмоқ, жамғармоқ-сарфламоқ* ва ш. к.

г) кишиларнинг ўзаро муносабатини ифодаловчи феъл антонимлар: *уришмоқ-ярашмоқ, ажрашмоқ-ярашмоқ, саломлашмоқ-хайрлашмоқ, оқламоқ-қораламоқ, эсламоқ-унутмоқ* ва ш. к.

Умуман бир-бирига зид, бири иккинчисини инкор қиладиган ҳаракатларни ифодаловчи феъл антонимлар: *сақламоқ-йўқотмоқ, йўқотмоқ-топмоқ, очқамоқ-тўймоқ, мақтамоқ-ёмонламоқ* ва ш. к.

Антонимларни маъно жиҳатдан классификация қилиш ҳам маълум даражада нисбий характерга эга. Масалан, баъзи антонимлар ўзининг тўғри маъносида киши ва ҳайвонларга хос хусусиятларни билдирса, кўчма маъносида жонсиз нарсаларга хос белгиларни ифодалаш мумкин. Масалан, *кучли-кучсиз (сильный-слабый)* сўзлари кишига, ҳайвонга (отга) нисбатан ишлатилиши, кўчма маъносида эса турли жонсиз нарсаларга нисбатан қўлланилиши мумкин: *кучли мотор-кучсиз мотор, кучли дори-кучсиз дори, кучли шамол-кучсиз шамол, кучли овқат-кучсиз овқат* каби. Киши ва ҳайвонларга хос белгини билдирувчи *яшамоқ-ўлмоқ* каби антонимлар вақт ўтиши, лексик маънонинг тараққий этиши билан жонсиз нарсаларга нисбатан ҳам қўлланиладиган бўлиб қолиши мумкин.

МАНТИҚИЙ МАРҚАЗ ЕКИ СЎЗЛАРНИНГ АНТОНИМЛИК ДАРАЖАСИНИ БЕЛГИЛАШ УСУЛИ

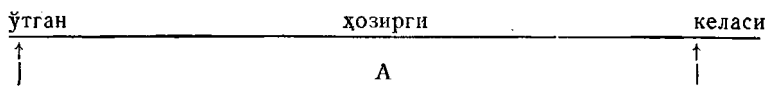
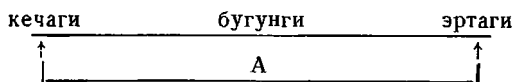
Биз юқорида айрим сўз категорияларининг антонимлигини кўрсатувчи баъзи белгилар ҳақида сўзлаб ўтган эдик. Масалан, *бахтли-бахтсиз* каби бир ўзакли ясама сифатларнинг, *пишган-пишмаган* каби бўлишли-бўлишсиз сифатдошларнинг антоним бўлиши учун уларнинг шу тилда синонимларига эга бўлиши, бошқа тилга сўз ҳолдаги сифат билан таржима этилиши, *келди-кетди* каби феълларнинг эса бир-бирига қарама-қарши йўналган ҳаракатни билдириши каби белгилар ўрни билан айтилган эди.

Бундан ташқари, сўзларни қандай ўзакдан ёки қайси сўз туркумига хос эканлигидан қатъи назар, бир-бирига қарама-қарши қўйилиши мумкин бўлган ҳар қандай сўзларнинг антоним бўла олиш ё олмаслигини кўрсатувчи умумий белгилар ҳам мавжуддир.

Икки сўзнинг бир-бирига нисбатан зид маъно билдиришининг ўзи антонимлар учун умумий белги бўла олади. Бироқ бу белги унга муайян аниқликлар киритишни талаб қилади. Ана шунинг учун ҳам қарама-қарши фикрни ҳар қандай сўзлар ҳам, масалан, айрим тилшунослар томонидан антоним ҳисоблаб келинган *келди-келмади*, *ака-ука*, *товуқ-хўроз* каби сўзлар аслида антоним бўлавермайди.

Сўзларнинг антонимлигини кўрсатувчи белгилардан бири, фикримизча, антонимик жуфтлик ҳосил қилувчи компонентлар орасида оралиқ тушунчаларнинг мавжуд бўлишидир.

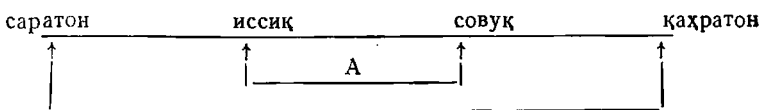
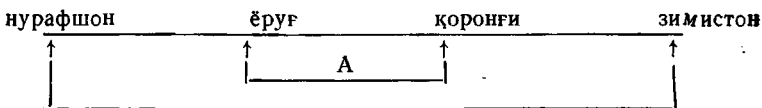
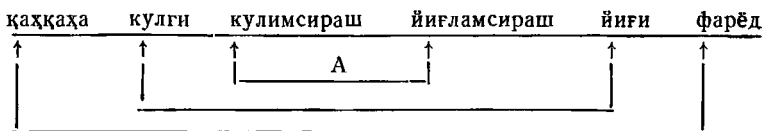
Маълумки, антонимлар ҳақида гап борганда, бир ҳодиса, бир муносабатга доир бўлган икки қарама-қарши звено назарда тутилади. Бу икки звенонинг ўртасида доимо қандайдир оралиқ тушунчалар ётади. Профессор С. Усмонов бундай оралиқ тушунчаларни фақат тўла антонимларга хос деб атайди⁵⁴. Кузатиш, деярли барча антонимик жуфтликлар компонентлари орасида оралиқ тушунчалар мавжуд бўлишини кўрсатади. Масалан, *яхши*, *ўрта*, *ёмон* каби. Биз бундай оралиқ тушунчаларни мантиқий марказ деб атадик. Мантиқий марказ сўзларнинг антоним бўлиш-бўлмаслигини аниқлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилиши мумкин. Масалан, *кечаги*, *бугунги*, *эртаги*; *ўтган*, *ҳозирги*, *келаси* каби сўзлардан *бугунги* ҳамда *ҳозирги* сўзлари мантиқий марказ ҳисобланади.

Демак, чизмадан кўринадики, *кечаги-эртаги* ва *ўтган-келаси* сўзлари мантиқий марказдан тенг узоқликдаги икки қарама-қарши қутбда ётганлиги учун улар ўзаро антонимлик муносабатига эга бўлади. Кўпинча икки қарама-қарши қутб оралигида бир неча тушунчалар ётади. Бундай ҳолларда мантиқий марказдан (А

⁵⁴ С. Усмонов. Уша мақола, 34-бет.

дан) тенг узоқликда ётган нуқталар ва уларни ифодаловчи сўзлар бир-бири билан антоним бўлиши мумкин.

Айрим ҳолларда, масалан, *иссиқ-совуқ*, *қаттиқ-юмшоқ*, *очиқ-ёпиқ* каби антонимик жуфтлик компонентлари орасида мантиқий марказ йўқдай, уни белгилаш ҳам мумкин эмасдай кўринади. Бундай ҳолларда оралиқ ҳодисанинг ёки мантиқий марказнинг шу тилда ўз ифодасини топмаганлиги, реаллашганлиги сабаб бўлади. Бироқ, бундай антонимик жуфтликларни атрофлича, чуқурроқ ўрганиш туфайли уларнинг компонентлари орасида (уларни) бирлаштирувчи оралиқ ҳодиса мавжудлигини аниқлаш мумкин бўлади. Масалан, «иссиқ», «совуқ» деб аталадиган ёки шартли равишда +, — билан кўрсатиладиган ҳароратлар ўртасида 0 белгиси билан белгиланадиган критик ҳарорат мавжуддир.

Мантиқий марказни ҳисобга олмаслик туфайли антоним компонентларини белгилашда айрим хатоликлар рўй бериши мумкин. Масалан, айрим ишларда⁵⁵ антоним сифатида *қиш-баҳор*, *ёз-куз* сўзлари тавсия этилади. Ҳолбуки, фасллар доирасига кўра *қиш-ёз* антоним бўлиб, бунда *баҳор* оралиқ ҳодиса ҳисобланади. Шунингдек, *баҳор-куз* антоним бўлиб уларга нисбатан бунда *ёз* мантиқий марказ ролини бажаради.

Яна бир мисол: Баъзи илмий ишларда *ҳаёт* ва *ўлим* (*жизнь-смерть*)⁵⁶ сўзлари антоним сифатида тилга оли-

⁵⁵ К. А. Талыбов. Антонимы в современном азербайджанском языке, Баку, 1971, 3-бет.

⁵⁶ Л. А. Булаховский. Введение в языкознание, Учпедгиз, М., 1953, 45-бет.

нади. Ҳолбуки, бу икки сўзни билдирган тушунчалар орасида мантиқий марказ ёки оралиқ ҳодиса йўқ. Бу нуқтаи назардан қараганда ҳақиқий антонимлар *ҳаёт* ва *ўлим* эмас, балки *туғилиш* ва *ўлиш* бўлиши мумкин, чунки, бу икки тушунча ўртасида оралиқ ҳодиса (мантиқий марказ) — *яшаш*, *ҳаёт* тушунчаси мавжуд.

Бу қоидага изчиллик билан амал қилинса, *саёз-чуқур* сўzlари ҳам антоним бўла олмай қолади, чунки, уларнинг ҳар иккиси ҳам сув сатҳига нисбатан олинган. Сув сатҳи мантиқий марказ деб фараз қилинса, натижада уларни бир-бирига том маънода қарама-қарши қўйиб бўлмай қолади. Шунингдек, *баланд-паст* сўzlарини ҳам антоним сифатида текислик устидаги бўйи турлича нарсаларга нисбатан эмас, балки текисликнинг устки ва остки томонларидаги тушунчаларга нисбатангина қўллаш мумкин. Мантиқий марказ қоидаси тилшуносликда янги бир ҳодиса бўлиб, ҳали уни атрофлича ўрганишга тўғри келади.

АНТОНИМЛАРНИНГ ТУЗИЛИШ ЖИХАТДАН ТУРЛАРИ

Тилшуносликда антонимларнинг тузилиши тўла ўрганилмаган темалардандир. Ўзбек тилшунослигида ҳам антонимларнинг тузилишига бағишланган махсус бир иш учрамаса-да, айрим мақолаларда уларнинг туб ва ясама сўзлардан⁵⁷ иборат эканлиги ҳақида фикр баён этилган. Немис тилидаги антонимларни ўрганган В. М. Завьялова ва озарбайжон тилшуноси К. А. Талибовларнинг ишларида бу масалага алоҳида эътибор берилган. В. М. Завьялова⁵⁸ немис тилидаги антонимларни тузилиш жиҳатдан 8 турга бўлади:

- 1) ҳар икки компоненти жуфт сўзлардан ташкил топган антонимлар;
- 2) бир компоненти туб, иккинчиси ясама сўзлардан ташкил топган антонимлар;
- 3) бир компоненти туб, иккинчиси префиксли сўзлардан ташкил топган антонимлар;
- 4) бир компоненти суффиксли, иккинчиси префиксли сўзлардан ташкил топган антонимлар;
- 5) ҳар икки компоненти префиксли сўзлардан ташкил топган антонимлар;
- 6) бир компоненти суффиксли-префиксли, иккинчиси префиксли сўзлардан ташкил топган антонимлар;
- 7) бир компоненти суффиксли, иккинчиси қўшма сўзлардан ташкил топган антонимлар;
- 8) ҳар икки компоненти қўшма сўзлардан ташкил топган антонимлар.

---

⁵⁷ Ҳозирги ўзбек адабий тили, I том, Тошкент, 1966, 145-бет. Ҳозирги замон ўзбек тили лексикаси, Тошкент, 1960, 28-бет.

⁵⁸ В. М. Завьялова. Антонимы (пособие по лексике немецкого языка), М., 1969, 10—11-бетлар.

К. А. Талибов⁵⁹ эса, озарбайжон тилидаги антонимларни тузилиш жиҳатдан 6 турга ажратади:

1) ҳар икки компоненти туб сўзлардан ташкил топган антонимлар;

2) бир компоненти туб, иккинчиси ясама сўзлардан ташкил топган антонимлар;

3) бир компоненти туб, иккинчиси қўшма сўзлардан ташкил топган антонимлар;

4) бир компоненти ясама, иккинчиси қўшма сўзлардан ташкил топган антонимлар;

5) ҳар икки компоненти ясама сўзлардан ташкил топган антонимлар;

6) ҳар икки компоненти қўшма сўзлардан ташкил топган антонимлар каби.

Ўзбек тилидаги антонимик жуфтликларнинг компонентлари юзасидан ўтказилган кузатиш уларнинг тузилиши анча хилма-хил ва мураккаб эканлигини, антонимик қаторлар ҳосил қилишда қарама-қарши маъноли тушунчаларни ифодалайдиган барча лексик ва фразеологик бирликларнинг иштирок эта олиши мумкинлигини кўрсатади.

Биз тўплаган материал тузилиш жиҳатидан антонимик жуфтликларнинг (вариантлари билан) 30 дан ортиқ тури борлигини аниқлашга имкон беради:

1. **Туб сўз — туб сўз** схемасидаги антонимлар: *роҳат-азоб, узоқ-яқин, яхши-ёмон.*

— *Ҳар вақт шундоқ, роҳатини бошқалар кўради, азоби сизга!*

— *Гулсумбиби пичинг қилди эрига (Ойбек).*

Бу ўт (интиқом ўти) оғирни енгил, узоқни яқин қилади (А. Қаҳқор).

Яхши иш — битирар, Ёмон иш — йитирар.

(Мақол).

2. **Туб сўз — ясама сўз** схемасидаги антонимлар: *хунук-чиройли, заиф-бақувват, танти-ҳимматсиз.*

Элмурод эшоннинг хунук башарасини кўз олдига келтириб туриб:— Оббо муттаҳам-эй!— деди (П. Турсун) — Милиция лейтенанти ўзи чиройли бўлса ҳам Акрамжонга хунук гапларни айтди («Шарқ юлдузи»).

---

⁵⁹ К. А. Талибов. Антонимы в современном азербайджанском языке, АКД, Баку, 1971, 6-бет.

Душман заиф жойдан наштад уради,... (С. Аҳмад) — *Унинг бақувват метин гавдаси, кўксига тўлган қайғуни кўтаришга ожиз каби эгилди, букилди* (Ойбек).

У (Махсум) Миробиднинг топиш-тутишини,.. танглигини офиз кўпиртириб мақтарди (В. Фофуров). — *...ҳимматсиз... одамдан ёрдам сўраганимдан уялдим,— деди чол* («Эртакдан»).

3. **Туб сўз** — **қўшма сўз** схемасидаги антонимлар: *таъвия-соҳибжамол, бой-бечораҳол.*

Абдулхай кўнгилдаги ҳижилни (Зухрага) очди:— Сиз бир соҳибжамол, мен бир таъвия (Ғ. Ғулом).

Уруш бойларга ёқиб тушди... (Ойбек).— Мен домланинг олдига, бирон бечораҳол одамга (келинимни) ҳуфия равишда иримини қилиб қўяқолишни сўрадим,— деди чол (А. Муҳиддин).

4. **Туб сўз** — **жуфт сўз** схемасидаги антонимлар: *ганим — ёру дўст, енгил — зил-замбил.*

(Навой Мирзакаримбекка) *Сиз ганимни ўлдирмасангиз, ул сизнинг бошингизни олур* (М. Осим).—

(Кумуш) *Кўришолмасак, мендан рози бўлинг, дадам ва бошқа ёру дўстлар ҳам* (А. Қодирий).

...бепоён осмонда енгил булутлар парвоз қиларди (Т. Обидов).— *Каттақўрғон шаҳридаги промкомбинат ишлаб чиқараётган зил-замбил столлар, диванларни ўрнидан қўзғатиш учун кўтарма кран керак («Ўзбекистон хотин-қизлари»).*

5. **Туб сўз** — **такрорий сўз**⁶⁰ схемасидаги антонимлар: *бўш—лим-лим* ёки *лиммо-лим, секин—тез-тез.*

Майдонлар, кўчалар халқ билан лим-лим, лекин бутун шаҳар қандайдир бўш ва ўксиз (Ойбек).—

Матқовул ака секин келиб чеккадаги одамлар ёнида тўхтади (М. Исмоилий).— *Ўғли эса ўзини ташламоқчидай бир ўтга талпинди-ю, тез-тез юриб синфга кириб кетди* (М. Исмоилий).

6. **Туб сўз** — **фразеологик бирикма сўз** схемасидаги антонимлар: *тасқара — бир қошиқ сув билан ютадиган, шод — қовоғидан қор ёғадиган.*

⁶⁰ Такрорий сўзларнинг мустақил категориялиги ва жуфт сўзлардан фарқи ҳақида қаранг: А. Ҳожиёв. *Ўзбек тилида қўшма жуфт ва такрорий сўзлар*, Тошкент, 1963, 112-бет; Ю. Долингина. *Туркий тилларда жуфт ва такрорий сўзлар*, «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали, 1973, 3-сон, 47—50-бетлар.

Айниқса, Асалбиби учун Аширмат бу гал жуда ёқимсиз, тасқара бир одам бўлиб кўринди (Ойбек).— Ҳа, ўзим ўн беш кунлик ойдаи, бир қошиқ сув билан ютгудай! (П. Турсун).

Салимбойвачча шод, тинмасдан сўйлайди (Ойбек).— Оқсоқолнинг қовоғидан қор ёғар, жуда жаҳли чиққан эди (Ж. Шарипов).

7. Ясама сўз — ясама сўз схемадаги антонимлар: асосан бир хил ўзакли сўзлардан, шунингдек, турли ўзакли сўзлардан ташкил топиши мумкин.

1. Бу схемада бир хил ўзакли сўзлардан ҳосил бўлган антонимларни ясовчи қўшимчаларининг турига кўра 3 группага бўлиш мумкин:

а) ҳар иккала компоненти суффиксли бўлган бир хил ўзакли антонимлар: *жонли-жонсиз, юракли-юраксиз*.

Қампир тиришган юзини хиёл кўрсатиб, ...жонли инсон борлигини билдириб қўйди (П. Турсун).— Колхозчилар югуришиб келганларида, Умрзоқ ота жонсиз эди (Ш. Рашидов).

(Мўттихон) Зебихон опангиз сизни мақтади. Юракли қиз экан, деди (С. Зуннунова) — Уғриларнинг каттаси:— У қаёқдан билар эди. Сен ўзинг аввалданоқ юраксиз кишисан,— дебди («Эртақдан»).

б) ҳар иккала компоненти префиксли бўлган антонимлар: *барқарор-беқарор, бақувват-беқувват*.

Мангу барқарор дорватаннинг бахти,
Кул бўлди фашизм қурган қонли ғоя
(Уйғун).

Зарафшон водийсининг об-ҳавоси жуда беқарор— бир кунда юз марта ўзгаради (Ш. Тошматов). Унинг бақувват, метин гавдаси... эгилди, букилди (Ойбек).— Гулом ака ел келса йиқиладиган беқувват эди (А. Қаҳҳор).

в) бир компоненти префиксли, иккинчиси суффиксли антонимлар *бемаза-мазали, беибо-иболи*.

Энг бемаза, энг арзон, шўрва-шултани қайнатиш учун игна билан қудуқ қазиш керак бўлар экан (Ойбек).— Черницов мазали ҳид таратиб турган хилма-хил овқатларни кўргач:— Бу Великаннинг иши,— деди (И. Раҳим).

Норқўзи... шундай беиботинни ичкарига — фа-
ришталар олдига киритишни хоҳламади. (А. Қ а ҳ ҳ о р).

— И боли, серандиша қизни Аҳмаджон ака
ўғлига олиб берди («Совет Ўзбекистони»).

II. Ясама-ясама сўз схемасида ҳар хил ўзакли сўз-
лардан ташкил топган антонимлар ҳам, бир хил ўзакли
антонимлар сингарини, 3 турга бўлинади:

а) ҳар иккала компоненти суффиксли бўлган турли
ўзакли антонимлар: *ростгўй-ёлғончи, тезкор-сусткаш.*

*Шолохов — атоқли санъаткордир, улуғ давримизнинг
талантли ва ростгўй воқеанависидир* («Совет Ўзбе-
кистони»).— *Серваъда киши ёлғончи бўлади* (Ма-
қол).

*Турсун Маматқулов, Ниёзгул Қелдиев сингари тез-
корлар ҳам кунига 70—90 килограммдан «оқ олтин»
теришди* («Қизил Ўзбекистон») — *Шарқнинг одамлари-
ни... сусткаш, пассив кишилар деб кўрсатишга ури-
ниб келган мустамлакачиларнинг даъволари разил туҳ-
матдан иборат* («Қизил Ўзбекистон»).

Ҳар икки компоненти суффиксли антоним ҳосил қи-
лишда -лик аффиксини алоҳида ўрин тутлади. У асосан
белги билдирувчи (*сифат ва равиш* туркумига хос) ан-
тонимлардан от туркумига хос янги антонимик қатор
ҳосил қилади:

ёруғ-қоронғи → *ёруғли к-қоронғили к*
катта-кичик → *каттали к-кичкили к*

(Зокир ота) *Мен илмга қарши эмасман, илм-ёруғлик,
илмсизлик қоронғулик, биламан* (А. Қ а ҳ ҳ о р).

*Нима қилди, ҳақиқат олдидан менинг кичиклигим,
сизнинг катталигингиз бари бир эмасми?— деди Элму-
род* (П. Турсун).

б) ҳар иккала компоненти префиксли бўлган анто-
нимлар: *хушсурат-бадчеҳра, хушқомат-бесўнақай, хуш-
таъм-белаззат.*

*Еши ўттизларга бориб қолган... барваста қора соқол
Иван хушсурат йигит эди* (М. О с и м).— *Қовоғи
солиқ, хўмрайган, бадчеҳра маъмур сегаретани че-
киб ўтирибди* (О й б е к).

*Йигиталининг... хушқомат қизни кўриб, юраги жис
этди.* (С. Қ а р о м а т о в).— *У (Исмат) бесўнақай гав-
дасини баланд кўтариб, ...нотиқлар сингари нутқ бош-
лади* (Ф. Нуриллаев).

...овқатни хуштағм қиладиган нарса сабзавот ва картошкадир («Қнзил Ўзбекистон»).— Нархи қиммат, ўзи белаззат овқат қайси ошхоналарда топилади («Муштум»).

в) бир ксмпоненти префиксли, иккинчиси суффиксли бўлган турли ўзакли антонимлар: бераҳм-шафқатли, бадбахт-иқболли, бақувват-мадорсиз.

Мен бойнинг бундай бераҳм, тош юраклигига ҳайрон қолиб, корандага ич-ичимдан ачиндим (М. Муҳаммаджонов).— Ольга Петровнанинг шафқатли қучоғида унинг тароватли юзига, ...чиройли кўзларига тикилиб тураверди (М. Исмоилий).

— Худо мени ер юзида бадбахт қилиб яратган экан (Ойбек).

Боланг сенинг кўп иқболли бўлади,

Онасан, кўнглингга кўп гап келади («Ширин ва Шакар»).

...Элмурод бақувват ва йўғон Мели ползоннинг белбоғига қўлини чирмаштириб олди (П. Турсун).— Йигирмага яқин ҳаммол йтирарди. Ораларида... мадорсиз, елкаси чиқиқ бели букук чоллар ҳам бор (Ойбек).

8. Ясама сўз — қўшма сўз схемасидаги антонимлар: бу типдаги антонимлар ўзак ёки негиз эътибори билан 2 типга бўлинади.

а) бир хил ўзакли антонимлар: бундай антонимларнинг ҳар икки компоненти таркибида бир хил ўзак (ёки бир хил негиз) мавжуд. *беозор-дилозор, бахтли-бахтиқаро* каби.

(Дадавой Хатичага) ...Мен илгари билмай у (Комиловдан) кишидан ранжиб юрган эканман. Гаплари мулойим, беозор, бамағни етук, гапга жуда чаптаст одал экан (Уйғун).— Бу тилак қанчалик диловор бўлмасин, шунчалик дилозор ҳам эди (М. Исмоилий).

Сўзлашдик, хотин, у киши сўзни айлантириб, сиздек бахтли ота жаҳонда йўқ, деди (Ойбек).— Бахтиқаро ота осмонга нурсиз кўзларини тикиб, худодан марҳамат, раҳм-шафқат сўрамоқда («Совет.Ўзбекистони»).

б) ҳар хил ўзакли антонимлар: *файратли-ишёқмас, ғамгин-вақтичоғ, ғамли-вақтихуш* каби.

— Абдусамодқори... Урмонжоннинг ишбилармон ва *файратли* экани, «Қўшчинор» колхозига унинг *пойқадами ёққани*... *тўғрисида гапирди*... (А. Қаҳҳор) —

И ш ё қ м а с л а р н и м еҳнат фаолиятига мажбурий тортиш зарур («Совет Ўзбекистони»).

Тўра ҳам хондан ўрناق олаётир,— деди ғамгин оҳангда Пирнафас ака (Ж. Шарипов).— Ҳайдарга бугун нима бўлди? Нима учундир ҳарқачонгидан ўзгача, вақти чоғ, кўнгли ёруғ... (И. Раҳим). Унсин... ғамли, ўйчан ҳолда турган акасини... қучоқлади (Ойбек).— Элмурод... вақтихуш бўлиб, вагон деразасидан пастроқда сузаётган шаҳарга қаради (П. Турсун).

9. Ясама — жуфт сўз схемасидаги антонимлар: камсуқум — кибр-ҳаволи, тотли — маза-матрасиз каби.

Шундай фазилатларга (мақтанмайдиган, гердаймайдиган) эга бўлган камсуқум кишилардан бири билан Каттақўрғонда учрашиб қолдик («Совет Ўзбекистони»).— Саройга яқин турган зодагонлар ва амалдорларнинг хонадонларидан келган бу димоғдор, кибр-ҳаволи хотинлар. Биби отиннинг диний афсоналарини тинглашарди (Ш. Тошматов).

Хилма-хил ва тотли таомлар билан пассажирларни хурсанд қилиш мураккаб иш («Совет Ўзбекистони»).— Маза-матрасиз илмилик шўрва, серпийез манти... шу ердан топила беради («Муштум»).

10. Ясама — такрорий сўз схемасидаги антонимлар: бемаза — ширин-ширин, беадад — оз-оз каби.

Энг бемаза, энг арзон шўрва-шултани қайнатиш учун игна билан қудуқ қазिश керак бўлар экан (Ойбек).— Бу оилада... ҳар кун ширин-ширин овқатлар тайёрланади. (Ойбек).

*Кўп ўқиди, дўстлар, илми топди,
Илмдан беадад билимни топди.*

(Эргаш Жуманбулбул ўғли).

*Оз-оз ўрганиб, доно бўлар,
Қатрадан кўнайиб, дарё бўлар*

(Мақоллар).

11. Ясама — фразеологик бирикма схемасидаги антонимлар: ҳимматли-тутунини булут кўрмас; сермашаққат — хамирдан қил суғургандай каби.

...ҳимматли совет оилалари бағрида жой топган кишилар 20 июнгача 6300 оилага етди («Совет Ўзбекистони»).— (Сотиболди Турғунбойга) — Ҳа, тутунини булут кўрмаган нокас (П. Турсун).

Шахтёрлик, ..сермашаққат, аммо шу билан бирга олижаноб касбдир («Қизил Ўзбекистон»).— *Ҳар ҳолда ҳамма иш хамирдан қил суғургандай ими-жи-мида ҳал бўлди (Ш. Рашидов).*

12. *Қўшма сўз — қўшма сўз* схемасидаги антонимлар: *одамохун-одамови, меҳнатсевар-ишёқмас, эртапишар-кечпишар* каби.

Абдуваҳоб билан бир суҳбатлашган киши яна суҳбатлашай дейди. Ажойиб одамохун, шинаванда йигит (Ш. Тошматов).— *(Ҳайдар) Бекорчиликдан бора-бора одамови ва ҳасдан, чўндан ҳадиксирайдиган бўлиб қолди (М. Осим).*

Меҳнатсевар колхозчи Ҳидоятхон Холматова ўз ҳаётининг тўғри йўлини... ҳалол меҳнат қилиш орқасида топди («Қизил Ўзбекистон»).— *У идора ишларини ҳам ўзидай иш ёқмас, бекорчи Шамсиевга топшириб қўйган (А. Мухтор).*

...Ҳар бир участканинг ўз бўлимлари бор: эртапишар, ўртапишар, кечпишар (И. Раҳим).

Қўшма сўзларнинг бир тури, хурсанд қилмоқ-хафа қилмоқ, озод қилмоқ-қамаб қўймоқ, руҳсат бермоқ-ман қилмоқ каби қўшма феъллар ҳам лексик бирлик сифатида антонимларни ҳосил қилишда иштирок этади.

13. *Қўшма сўз — жуфт сўз* схемасидаги антонимлар: *калтафаҳм — эсли-хушли, хафақон — шод-хуррам* каби.

«Пари хотин»га ихлосманд бўлиб келган калтафаҳм кишилардан кулишади («Муштум»).— *Пирназар полвондек эсли-хушли одамнингки эскиликка мойиллиги сақланган экан, бунинг сабаблари бордир-да (Р. Раҳмон).*

Отам менга энди илгаригидек эртақлар айтиб бермас, доим хафақон юрарди (Ҳ. Турсунқулов).— *...Совет республикаси бўлиб, энди шод-хуррам кунимиз туғди (П. Турсун).*

14. *Қўшма — такрорий сўз* схемасидаги антонимлар: *камқувват — зўр-зўр, девқомат — кичик-кичик* каби.

Бола жуда ёш ёки камқувват... бўлса, уни соғиб олинган кўкрак сути билан овқатлантириши лозим (А. Ҳабиев).— *Кураш авжига чиққан, зўр-зўр полвонлар ўртага чиқмоқда (Сўзлашувдан).*

Қуёи кун бўйи қурувчилар ишини кузатиб турди, кечга томон Салор ёқасида саф тортган девқомат терақлар орқасига ўтиб кетди («Тошкент ҳақиқати»).—

Узоқдан кичик-кичик, ...кўринган бу капалар... дарёдан анча берида экан (А. Қаҳҳор).

15. **Қўшма сўз** — фразеологик бирикма схемасидаги антонимлар: раҳмдил — қамчисидан қон томган, соддадил (гўл) — илоннинг ёғини ялаган каби.

Шундай қилиб, бу раҳмдил дўстимнинг сояий паноҳида Тошкентга келиб қолдим (М. Муҳаммаджонов). — ... бир вақтлар қамчисидан қон томган Мадамин энди, «Раҳмонқулни советга тутиб берган мен бўламан», — деб кўкрагига муштлийдиган бўлиб қолган денг!... (П. Турсун).

Динга ишонувчи соддадил кишиларнинг кўпи диндан юз ўгирди («Қизил Ўзбекистон»). — Мирзакаримбой илоннинг ёғини ялаган одам эди: ... (Ойбек).

16. **Жуфт** — жуфт сўз схемасидаги антонимлар: ёш-яланг — қари-қартанг, ўйин-кулги — дард-алам каби.

У (Майна) ёш-яланг, қари-қартанг одамларга кўниккан, — ёлғизлик унга зах қабр, ... (Ш. Тошматов).

Бечора канизлар дард-аламларини ўйин-кулги билан чиқарар, ғамларини шу билан ёзардилар (Ж. Шарипов).

17. **Жуфт** — такрорий сўз схемасидаги антонимлар: секин-аста — тез-тез, калта-култа — узун-узун каби.

Очил... папирос тутатиб секин-аста қизлар ётоғига томон юра бошлади (П. Қодиров). — Сафарбой... тез-тез одим ташлаб ҳамроҳлик алоқасини узмоқчи бўлди (А. Қодирий).

— Ҳа... қизим қурсин питрак бўлмай деб, Қундузнинг орқасига секингина, урган бўлди ва чўнтагига солиб олган ипакларни чиқариб, калта-култа қатимлардан бошқасини қайтариб олди (Ойдин). — Пастки синф қизлари ҳам кўк қоғозлардан гуллар ясаб, саҳна атрофига узун-узун маржон қилиб тортиб ташладилар (П. Турсун).

18. **Жуфт** — фразеологик бирикма схемасидаги антонимлар: бой-бадавлат — яланг оёқ, жовур-жувур — сув сепгандай, дали-гули — ичи қора каби.

Фуод афанди... аввал бой-бадавлат савдогарларга кейин эса ўрта-миёнларга, бориб-бориб яланг оёқларга ҳам қўшадиган бўлди (М. Исмоилий).

Поезд секинлаб, у бошидан бу бошгача бир қур тара-

қа-туруқ қилди. Вагон ичидагилар жовур-жувур қилиб олди (Ш. Тошматов).— Ҳамма сув сепгандай жим бўлди (Ш. Рашидов).

...йзи қишлоқча содда дали-ғули йигит кўринади (Ойбек).— Шоқир ичи қора биродам эди (Х. Нурмон).

19. Такрорий сўз — такрорий сўз схемасидаги антонимлар: йиғлаб-йиғлаб — кулиб-кулиб, кўп-кўп — оз-оз каби.

Йиғлаб-йиғлаб марза олсанг,
Кулиб-кулиб сугорасан
(Мақол).

Поччангдан кўп-кўп пул олиб бераман (Ойбек).— Элмурод ...ош егиси келмас, фақат бошқаларнинг хурмати учун оз-оз олиб турарди (П. Турсун).

20. Такрорий сўз — фразеологик бирикма схемасидаги антонимлар: янги-янги — даққиқонусдан қолган, секин-секин — кўз очиб юмгунча каби.

Элмурод ва унинг дўстлари.. янги-янги билим билан келгусига интилувчи руҳларни сифориб.. кунларнинг қандай ўтаётганини сезмас эдилар (П. Турсун).— Гулнор даққиқонусдан қолган ковушни кийиб, чирик паранжига йралиб, Йўлчи билан жўнади (Ойбек).

Қиз тараддудланиб секин-секин юриб кетди (Ойбек).— ..Умр деган нарса кўз очиб юмгунча ўтиб кетар экан (Мирмуҳсин).

21. Фразеологик бирикма — фразеологик бирикма схемасидаги антонимлар: бу типдаги антонимлар сўз — компонентининг фарқланишига кўра 3 турга бўлинади⁶¹.

а) барча компонентлари бошқа-бошқа сўз бўлган фразеологик антонимлар: тоби йўқ— тўрт мучаси соғ, ораларидан қил ўтмайдиган — кўргани кўзи йўқ каби.

(Унсин Йўлчиға) — Ака, нимага жим бўлиб кетдингиз? Тобингиз йўқми? (Ойбек).— ..тўрт мучаси соппа-соғ, ..аммо ижтимоий фойдали меҳнатга бўйни ёр бермайдиغان шахсларга нафрат («Қизил Ўзбекистон»).

Икковлари ораларидан қил ҳам ўтмайдиган дўст эдилар (Ш. Рашидов).— Қўйинг! Осон

⁶¹ Фразеологик антонимларнинг сўз компонентлари фарқланишига кўра группаланишига қаранг: Ш. Рахматуллаев. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари, Тошкент, 1966, 402-бет.

турмуш қидирувчиларни кўргани кўзим йўқ (О. Ёқубов).

б) бирор компоненти бошқа-бошқа сўз бўлган фразеологик антонимлар: *кўнгли бўш — кўнгли қаттиқ, истараси иссиқ — сўхтаси совуқ.*

— ...Қаригандан кейин шунақа кўнгли бўш бўлиб қолар экан кишининг (О. Ёқубов).— ...У ёшликдан кўнгли қаттиқ, бир сўзлик бўлиб ўсган, ўзини ҳалок қилиб қўймаса деб қўрқаман (Ойдин).

Парда секин очилди, саҳна тўрида.. чиройли бир киши пайдо бўлди. Истараси иссиқ эди (М. Исмоилӣ).— Ҳуморхон ёмон кўради шу сўхтаси совуқ Раҳмонқуловни (А. Мухтор).

в) барча компонентлари бир хил сўзлардан иборат бўлган фразеологик антонимлар: *эрга чиқмоқ — эрдан чиқмоқ каби.*

Шакархон ёш жиҳатдан шу ердаги қизларнинг энг каттаси, лекин ҳали эрга чиқмаган (И. Раҳим).— ...Сенга ким қўйибди! Муҳаббатинг бўлса, эрдан чиқармидинг? (И. Раҳим).

Ўзбек тилида антонимларнинг тузилиш жиҳатидан бундай хилма-хиллиги уларни ҳосил қилишда тилдаги барча лексик ва фразеологик бирликларни иштирок эта олиши билан изоҳланади. Бу ҳол ўз навбатида ўзбек тилидаги ҳар қандай лексик ва фразеологик бирликларни шу тилдаги бошқа лексик бирликлар билан антонимик муносабатга кириша олишидан, ўзбек тилининг фикр ифодалаш, жумладан, антонимлар ясай олиш воситаларига ғоят бослигидан далолат беради. Антонимик жуфтликлар яшашда туб, ясама, қўшма, жуфт ва такрорий сўзларнинг ҳатто фразеологик бирикмаларнинг иштирок эта олиши ўзбек тили луғат составининг антонимларга бой эканлигини кўрсатади.

АНТОНИМЛАРНИНГ ЛЕКСИҚ-СЕМАНТИК МУНОСАБАТИ

Антонимлар темасига доир асарларда асосан антонимик жуфтлик ҳосил қилувчи сўзларнинг асосий ёки бош қисми назарда тутилади. Кўп маъноли сўзлар ўзаро антоним бўлиб келганда, уларнинг қолган маънолари ҳам антонимик муносабатда бўладими? Шунингдек, антонимик жуфтликдаги сўзларнинг ҳар бири бир қанча синонимларга эга бўлганда, бу икки группа синонимлари ҳам ўзаро антонимик муносабатда бўладими? Бўлса қай даражада?— деган савол ҳам шу кунгача тадқиқотчилар назаридан четда қолиб келади.

Антоним сўзларнинг ўзаро семантик муносабатини чуқурроқ ўрганишга ёрдам берувчи бу икки масалани алоҳида-алоҳида кўриб ўтишга тўғри келади.

А. АНТОНИМЛАРНИНГ ЛЕКСИҚ МАЪНО МИҚДОРИ ЖИҲАТИДАН КЛАССИФИКАЦИЯСИ

Рус тилшунослигидаги қатор илмий ишларда антонимларнинг семантик муносабатига оид қимматли фикрлар баён этилган⁶².

Ўзбек тилшунослигида бу масалага биринчи бўлиб диққат жалб этган тадқиқотчи профессор С. Усмонов

---

⁶² Э. И. Родичева. О семантических полях антонимов, сб. Актуальные проблемы лексикологии, Новосибирск, 1967; Л. А. Ноников. Логическая противоположность и лексическая антонимия, журн., «Русский язык в школе», 1966, № 4; Д. И. Шмелов. Очерки по семасиологии русского языка, Изд-во «Просвещение», М., 1964, стр. 145—184; А. А. Реформатский. Введение в языкознание, Изд-во «Просвещение», М., 1967, стр. 95—98; А. Н. Гвоздев. Очерки по стилистике русского языка, Изд-во «Просвещение», М., 1965, стр. 54—55; М. Р. Львов. К вопросу о типах лексических антонимов, журн., «Русский язык в школе», М., 1970, № 3, стр. 71—76.

дир. У антонимларнинг бири иккинчисини инкор қилиш даражаси (кучига)га кўра 2 группага: тўла ва ярим антонимларга бўлади. Мақола муаллифи тўла антонимларни қуйидагича изоҳлайди: «Тўла антонимларда ҳам икки томон—инкор қилиш ҳам, белгилар зидлиги ҳам мавжуд. Бундан ташқари, уларни бирга-жуфт ҳолда олинар экан, бир умумий тушунча келиб чиқади. Бундай умумий тушунча ё бирон олмош билан ёки маъно ҳажми кенг бўлган бошқа бир сўз билан ифодаланиши мумкин. Солиштиринг: *Яхши-ёмон — ҳамма, дўст-душман — ҳамма, эрта-кеч — ҳар вақт, ошна-бегона — ҳамма, эски-янги — ҳар хил, остин-устин — тўполон, олиш-бериш — алоқа, борди-келди — алоқа* ва б.⁶³ |

Ярим антонимларни автор қуйидагича тушунтиради: «Ярим антонимларда белгиларнинг зидлиги асосий ўринда туради. Инкор қилиш, юқорида айтилганидек, кучсиз, сезилар-сезилмас бўлиб, уларни жуфт ҳолда олиб, бирор умумий тушунчага тўла равишда тенглаштириш ҳар вақт мумкин бўла бермайди. Масалан: *эрхотин — оила* (аммо оила эрсиз ёки хотинсиз бўлиши мумкин), *она-сингил — ҳамширалар* (улардан бирини «ҳамшира» дейиш мумкин), *ўғил-қиз — болалар* (улардан бирининг кўплигини ҳам «болалар» дейиш мумкин) *ийгит-қиз, чол-кампир, қуз-баҳор, ака-ука* кабилар учун ҳам худди шундай бир умумий тушунчага тенглик характерли эмас»⁶⁴.

Тилшунос М. Р. Львовнинг «К вопросу о типах лексических антонимов» деган мақоласида тўла ва тўлиқсиз антонимларнинг ўзига хос хусусиятлари анча муфассал баён қилинган. Масалан, у тўла антонимларни 8 группага бўлиб кўрсатади:

1. Тўла антонимлар мустақил бўлиб, уларнинг қарама-қарши маъно билдириши учун контекст бўлиши шарт эмас: *қурмоқ-бузмоқ, тирик-ўлик, кўпчилик-озчилик, наст-баланд, ёруғ-қоронғи* ва ш. к.

2. Антонимик жуфтликдаги сўзларнинг бири, иккинчиси билан ўрин алмаштира олади: *арзон-қиммат* ёки *қиммат-арзон* каби. Ўзбек тилида кўпгина антоним сўзларни стиль талабига кўра алмаштириб бўлмайди. Мас.

⁶³ С. Усмонов. Антонимлар, «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари» журнали, 1958, 2-сон, 33-бет.

⁶⁴ С. Усмонов. Ўша мақола, 34-бет.

катта-кичик, яхши-ёмон; -у, -ю юкламалари боғловчи вазифасида қўлланганда ҳам антоним сўзларнинг ўрни ўзгармайди. *Куну тун катта-ю кичик*. Аммо: *кичику катта* тарзида қўлланмайди.

3. Бир семантик занжирга алоқадор бўлади: *кун-тун (вақт) ўнг-чап (томон)* каби.

4. Антонимик жуфтликни ташкил этувчи тўла антонимларнинг ҳар бири ўз синонимларига, яъни тўлиқсиз антонимларга эга бўлиши мумкин: *совуқ-иссиқ, совуқ-қайноқ, совуқ-жазира, совуқ-қизиқ*. *кетган (қизиган)* каби.

5. Тўла антонимлардан янги, ҳатто бошқа туркумдаги сўзлар ясалганда ҳам (улар ўзак эътибори билан) ўзаро маъно зидлигини сақлайди: *ёш-қари (сифат), ёшлик-қариллик (от) ёшармоқ-қартаймоқ* (фезл) каби.

6. Улар кўп ишлатилади, кишиларнинг хотирасида чуқур ўрнашган бўлади. Шунинг учун уларнинг бирини айтиш билан иккинчиси эсга келаверади: *ер-осмон, олоқ-сотмоқ* ва ш. к.

7. Антонимик жуфтликдаги сўзлар ҳамма ёки бир неча маъноси билан ўзаро антоним бўлиб келади.

8. Антонимик жуфтликдаги сўзлар грамматик бир сўз туркумига оид бўлади: *ҳаёт-ўлим (от), яхши-ёмон (сифат)* ва ш. к.⁶⁵

Автор тўлиқсиз антонимларни қуйидаги белгилар асосида кўрсатади.

1. Тўлиқсиз антонимлар асосан фикрни аниқ ифодалаш, ёрқин образлар яратиш учун ишлатилиб, улар кўпинча нутқ жараёнида, кутилмаганда юзага келади, доим янгилликдек сезилиб туради. Мисоллар ичида қуйидагича гап ҳам берилган «*Есть стихи бледнолицые, и румяные есть. То как яблоко сочные, То сухие, как жезь*» (С. Островой).

2. Антонимик жуфтликдаги сўзлардан бири иккинчисининг таъсирида қўшимча маъно нозиклигига эга бўлади. Масалан, бир мисрада антоним сифатида ишлатилган *расхохочусь — расплачусь* сўзларидан иккинчиси стилистик жиҳатдан нейтрал сўз бўлгани ҳолда, *расхохочусь* сўзи таъсирида эмоционал бўёқ касб этади.

3. Тўлиқсиз антонимларнинг ҳосил бўлишида бир

⁶⁵ М. Р. Львов. К вопросу о типах лексических антонимов, журн., «Русский язык в школе», 1970, № 3, стр. 73—74.

сўзга тенг бўлган фразеологик бирликлар иштирок этиши мумкин: *трудиться — бить баклуши*⁶⁶,..

Келтирилган мисоллардан кўринадики, антонимларнинг тўла ва ярим ёки тўлиқсиз антонимларга ажратишда, асосан, уларнинг нутқда қўлланишидаги хусусиятлари, бир семантик занжирга, бир сўз туркумига оидлиги, стилистик фарқлар, эмоционаллик каби хислатлар назарда тутилади. М. Р. Львов бунда антонимик жуфтликдаги сўзларнинг лексик маънолари миқдорини тилга олган бўлса-да (7-пункт), бироқ у кўп маъноли сўзлар ҳамма маънолари билан ёки фақат бир неча маъноси билан бир-бирига зид қўйиладими бунга бефарқ қараб, уларни ҳар икки ҳолда ҳам тўла антонимлар қаторига киритади.

Фикримизча, антонимларнинг тўла ва тўлиқсиз группаларга ажратишда антонимик жуфтлик компонентларининг лексик маънолари миқдорига ҳам алоҳида эътибор бериш лозим. Ўзбек тилидаги антонимик группаларни улар ташкил этувчи сўзларнинг ўзаро антонимик муносабатга кириша оладиган лексик маънолари миқдори жиҳатидан тўла ва тўлиқсиз антонимларга ажратиш мумкин:

1. Ўз мундарижаси ёки ҳамма маъноси билан ўзаро антонимик муносабатга киришадиган сўзлар тўла антонимлар дейилади. Тўла антонимлар кўпинча ўзаро қарама-қарши маъно англатувчи моносемантик сўзлардан ташкил топади: *адабли-адабсиз, абжир-бўианг, арзон-қиммат, бавосита-бевосита, шичан-дангаса, раҳмдил-бераҳм, фаҳмли-бефаҳм, ҳаёли-беҳаё*⁶⁷ каби.

Баъзи тилшунослар тўла антонимлар фақатгина ўз синонимига эга бўлмаган яқка маъноли сўзлардангина ҳосил бўлиши мумкин деган фикрни баён қиладилар⁶⁸. Биз тўплаган материал ўзбек тилида кўп маъноли (полисемантик) сўзлардан ҳам тўла антонимик группа ҳосил бўлиши мумкинлигини кўрсатади. Масалан, ўз-

⁶⁶ М. Р. Львов. *Уша мақола*, 74—75-бетлар.

⁶⁷ Бу ердаги ва бундан кейинги мисолларда сўз маънолари ҳақидаги маълумот 1959 йил Москвада нашр этилган ўзбекча-русча луғат (ЎРЛ)дан олинди.

⁶⁸ *Таққосланг*: «Полное совпадение лексической сочетаемости характерно только для антонимов, не имеющих синонимичных пар и не являющихся многозначными». Л. А. Введенская. Проблема сочетаемости антонимов. сб. «Актуальные проблемы лексикологии», Минск, 1970, стр. 43.

бекча-русча луғатда (1959) таъсирли ва таъсирсиз сўзларининг 3тадан маънолари қайд этилган:

Таъсирли

Таъсирсиз

1. оставляющий впечатление	↔	1. не оставляющий впечатления
2. эффективный	↔	2. неэффективный
3. влиятельный	↔	3. невлиятельный

Кўриниб турибдики, бу икки сўз (таъсирли-таъсирсиз) ўзларининг барча маънолари билан бир-бирига қарама-қарши қўйилиши, яъни антонимик муносабатда бўлиши, бинобарин, тўла антонимик группа ҳосил қилиши мумкин. Кузатиш шуни кўрсатадики, полисемантик сўзларнинг маъно миқдори ортган сари, улардан тўла антонимик группа ясалиш имконияти камая боради. Масалан, қўлимиздаги 1700 дан ортиқ антонимик жуфтлик ичида икки маъноли сўзлардан ясалган II та тўла антонимик группа учради:

I Бахтли		Бахтсиз
1. счастливый, удачливый		1. несчастливый, не удачливый
2. радостный		2. безрадостный
II Дўст		Душман
1. друг, приятель		1. враг
2. перен. сторонник		2. противник
III Ихтиёрй		Мажбурий
1. добровольный		1. принудительный
2. произвольный		2. обязательный
VI Мазали		Мазасиз
1. вкусный, приятный		1. безвкусный, неприятный
2. перен. интересный, приятный		2. перен. скверный, неинтересный
V Мулоҳазали		Мулоҳазасиз
1. рассудительный		1. нерассудительный
2. обдуманый		2. необдуманый
VI Номусли		Номуссиз
1. честный		1. бесчестный
2. стыдливый		2. бесстыдный
VII Уқувли		Уқувсиз
2. понятливый, сообразительный		1. непонятливый, несообразительный

	2. способный	2. бесталантный, неспособный
VIII	Фойдали	Фойдасиз
	1. полезный	1. бесполезный
	2. выгодный	2. невыгодный
IX	Хурсанд	Хафа
	1. радостный	1. печальный
	2. довольный	2. обиженный
X	Чидамли	Чидамсиз
	1. выносливый	1. невыносливый
	2. крепкий, прочный	2. некрепкий, непрочный
XI	Қаноатли	Қаноатсиз
	1. воздержанный	1. невоздержанный
	2. терпеливый	2. нетерпеливый

Уч маъноли сўзлардан ясалган 3 та тўла антонимик грушпа учради:

I	Режали	Режасиз
	1. упорядоченный	1. неупорядоченный
	2. плановый	2. бесплановый
	3. экономный	3. неэкономный
II	Таъсирли	Таъсирсиз
	1. оставляющий впечатление	1. не оставляющий впечатления
	2. эффективный	2. не эффективный
	3. влиятельный	3. не имеющий влияния
III	Унумли	Унумсиз
	1. плодородный, тучный	1. неплодородный
	2. продуктивный	2. непродуктивный
	3. производительный	3. непроизводительный

Биз тўплаган материаллар ичида 4 ва ундан ортиқ маъноли сўзлардан ташкил топган тўла антонимик группалар учрамади.

Шуни таъкидлаш лозимки, айрим ҳолларда антонимик группа ҳосил қилувчи полисемантик сўзларнинг лексик маънолари миқдоран тенг бўлмаслиги (бириники кўп, бириники оз) ва шунга қарамаздан ҳар икки сўз ўзининг барча маъноси билан бир-бирига зид қўйилиши мумкин. Масалан, Ўзбекча-русча лугатда аввал сўзининг бешта, кейин сўзининг учта маъноси берилган. Бу сўзларнинг учинчи маънолари (начало-конец) ўзаро,

қолганлари ҳам ўзаро антонимик жуфтликлар ҳосил қила олади: *раньше-после, раньше-потом, сначала-после, сначала-потом, первый-после, первый-потом, перед-после, перед-потом* каби.

Бу типдаги антонимлар ҳам тўла антонимлар қаторига киради. Биз тўплаган материал ичида бундай антонимик группалар 3 та бўлиб, улар қуйидагилардан иборатдир: *аввал-кейин, кучли-кучсиз, чуқур-саёз*.

Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, бу типдаги тўла антонимларнинг кўпгина қисми ҳамма маънолари билан бир-бирига қарама-қарши қуйилиши мумкин бўлган моносемантик ва полисемантик сўзлардан ташкил топади. Бизда бундай антонимик группа 10 та учради.

I Даҳрий

Диндор

1. приверженец секты, отрицавшей существование бога
2. атеист, безбожник

верующий, религиозный, набожный

II Завқли

Мунгли

1. восторженный
2. весёлый

печальный, грустный, унылый

III Новча

высокий, рослый

Пакана

1. малорослый, низкорослый, низкий
2. корликовый

IV Ёлғон

неправда, ложь

Рост

1. правдивый, правильный
2. правда

V Роҳат

1. удовольствие, наслаждение
2. покой, спокойствие

Азоб

мучение, страдание, мука, пытка, истязание

VI Севинмоқ

радоваться

Қайғурмоқ

1. горевать, печалиться
2. беспокоиться, заботиться

VII Семиз

1. толстый, полный
2. жирный, плодородный

Ориқ
худой, тощий

VIII Тартибли

1. упорядоченный
2. регулярный

Тартибсиз
беспорядочный,
бессистемный

IX Хавфли

1. опасный
2. рискованный

Хавфсиз
безопасный

X Чиройли

красивый, миловидный

Хунук
1. некрасивый
2. перен. неблаговидный
3. перен. неприятный

2. Кўп маъноли сўзлар ҳамма маънолари билан эмас, балки бир ёки бир неча маънолари билангина антонимик муносабатда бўлиб бошқа маънолари антонимик муносабатга киришмаса, бундай сўзлардан ташкил топган антонимик группаларни тўлиқсиз ёки чала антонимлар деб аташ мумкин.

Тўлиқсиз антонимлар ҳам бир неча хил кўринишда бўлади:

а) кўп маъноли сўзлар фақат битта тўғри маъноси билан антонимик жуфтлик ҳосил қилади:

Тез

1. скорый
2. беглый
3. вспыльчивый

Секин

1. медленный
2. осторожный
3. негромкий

ёки фақат битта кўчма маъноси билан антонимик жуфтлик ясай олади:

Оқ

1. белый
2. перен. невиновный
3. бельмо
4. белок
5. простодушный

Қора

1. черный
2. темный (о цвете)
3. мрачный
4. перен. преступный, виновный
5. тьма, темень
6. силуэт, тень

7. мишень
8. траур, траурная одежда

б) кўп маъноли сўзлар фақат икки маъноси билан антонимик жуфтлик ҳосил қилиши мумкин:

Баланд

1. высокий
2. перен. сильный
(температура)
3. перен. высокий
4. перен. громкий

Паст

1. низкий
2. перен. тихий
3. перен. низкий (о качестве)
4. перен. подлый

Ёки: полисемантик сўзнинг биттадан тўғри маънолари ва биттадан кўчма маънолари ўзаро антонимик группа ясайди.

Оғир

1. тяжелый
2. сложный, трудный
3. обидный
4. тяжкий
5. безрадостный
6. серьезный (о болезни)
7. перен. спокойный, выдержанный

Енгил

1. легкий
2. перен. легкомысленный⁶⁹ невыдержанный

Тўла ва тўлиқсиз антонимик жуфтликларни, ўз навбатида, компонентларининг ўзаро антонимик муносабатга киришадиган лексик маънолари миқдорига кўра симметрик ва носимметрик антонимларга бўлиш мумкин:

а) антонимик жуфтлик компонентларининг антонимик муносабатга киришадиган лексик маънолари миқдоран тенг бўлса, симметрик антонимлар дейилади. Бунда юқорида, кўрсатилган *бахтли-бахтсиз, дўст-душман, ихтиёрли-мажбурий, мазали-мазасиз, мулоҳазали-мулоҳазасиз, уқувли-уқувсиз, фойдали-фойдасиз, хурсанд-хафа, чидамли-чидамсиз, қаноатли-қаноатсиз, режали-режасиз, таъсирли-таъсирсиз, унумли-унумсиз* каби антонимик жуфтликлар мисол бўла олади.

⁶⁹ Ўзбекча-русча лугатда бу маънонинг кўчма эканлиги кўрсатилмаган.

б) бир компонентнинг антонимик муносабатга киришадиган лексик маъно миқдори кўп, иккинчисиники оз бўлса, бундай антонимик жуфтликни носимметрик (ёки асимметрик) антонимлар дейлади. Бунга мисол қилиб келтирилган *аввал-кейин, кучли-кучсиз, чуқур-саёз, даҳрий-диндор, завқли-мунгли, новча-пакана, рост-ёлгон, роҳат-азоб, семиз-ориқ, тартибли-тартибсиз, хавфли-хавфсиз, чиройли-хунук* каби антонимик жуфтликларни кўрсатиш мумкин.

Айрим тадқиқотчилар симметрик антонимлар фақат тўла антонимларга хос, тўлиқсиз (чала) антонимлар фақат носимметрик (ёки асимметрик) антонимлардан иборат бўлади деб тушунадилар⁷⁰.

Кўрсатиш тўла антонимлар ичида ҳам носимметрик антоним жуфтликлар учрашини ва аксинча, тўлиқсиз антонимлар ичида симметрик антонимик группалар бўлиши мумкинлигини кўрсатади.

Бу ҳодисани аввало тўла антонимлар доирасида кўриб ўтамиз. Маъно миқдорлари тенг бўлиб, ҳамма маънолари бир-бирига қарама-қарши қўйилиши мумкин бўлган сўзлардан ташкил топган антонимик жуфтликларни симметрик тўла антонимлар дейлади. Улар, асосан, моносемантик сўзлардан, икки ва қисман уч маъноли сўзлардан ташкил топади.

Маъно миқдорлари тенг бўлмаган ҳолда, ҳамма маънолари бир-бирига қарама-қарши қўйилиши мумкин бўлган сўзлардан ташкил топган антонимик жуфтликларни носимметрик тўла антонимлар дейлади.

Симметрик ва носимметрик антонимлар тўлиқсиз (чала) антонимлар ичида ҳам учрайди. Масалан, *тез* ва *секин* сўзларининг ҳар бири учтадан лексик маънога эга бўлиб, улар фақат бош (биринчи) маънолари билангина антонимик алоқага киришади. Бундай сўзлар ўз лексик маъноларининг тенглиги ҳамда антонимик алоқага киришадиган ва киришмайдиган маъноларининг тартиби ва миқдори нуқтаи назаридан, ҳам шаклан, ҳам мазмунан симметрик (мутаносиблик) ҳосил қиладики, буларни симметрик тўлиқсиз антонимлар дейиш мумкин. Бошқача қилиб айтганда,

⁷⁰ Қаранг: М. Р. Львов. К вопросу о типах лексических антонимов, журн., «Русский язык в школе», М., 1970, № 3, 72-бет.

лексик маъноларининг миқдори тенг бўлган сўзлардан ташкил топган тўлиқсиз антонимик жуфтликлар симметрик тўлиқсиз антонимлар дейилади.

Шунингдек, ҳар бирининг тўрттадан лексик маъноси бўлган *балад-наст* сўзларидан ташкил топган антонимик жуфтлик ҳам симметрик тўлиқсиз антонимларга мисол бўла олади. Бу гурӯпада иккитадан маъно антонимик муносабатда бўлиб, уларнинг биринчиси, *бош маънолардан*, иккинчиси, *кўчма маънолардан* иборат. Кўчма маъноларнинг номерлашидаги (ўрин тартибидаги) тафовут ва кўчма белгисининг қўйилиши-қўйилмаслиги масаласи кўпинча луғат тузувчининг иқтидорига шахсий тушунчасига боғлиқ бўлиб, улар объектив равишда бир хил семантик босқичда туради.

Лексик маънолари миқдори тенг бўлмаган, баъзи маънолари бир-бирига қарама-қарши қўйилиши мумкин бўлган сўзлардан ташкил топган тўлиқсиз антонимик жуфтликлар носимметрик тўлиқсиз антонимлар дейилади. *Оқ-қора*, *оғир-енгил* каби антонимик жуфтликлар буларга мисол бўла олади.

Шунингдек, тўла антонимларнинг кўпчилиги симметрик, тўлиқсиз антонимлар эса кўпинча носимметрик антонимлардан иборат бўлади. Бироқ бу нарса тўла антонимлар ичида носимметрик ва аксинча, тўлиқсиз антонимлар ичида симметрик антонимлар учрашини инкор эта олмайди. Чунки, антонимларнинг тўла ёки тўлиқсиз бўлиши, антонимик муносабатни юзага келтиришда лексик маъноларнинг қанчаси иштирок этиш масаласи билан боғлиқ бўлса, симметриклик ёки носимметриклик масаласи антонимик муносабатни юзага келтиришда қатнашадиган ва қатнашмайдиган лексик маъно миқдорининг тенг ёки тенг эмаслиги билан боғли бўлади.

Контекстуал антонимлар

Тадқиқотчилар антонимларни маъно жиҳатдан гурӯпаларга бўлганда тўла ва тўлиқсиз антонимлар қаторида контекстуал антонимларни ҳам тилга оладилар⁷¹.

⁷¹ Е. А. Бахмутова. Выразительные средства русского языка, Изд-во Казанского ун-та, 1967, стр. 116—117; Н. М. Шанский. Лексикология современного русского языка, М., Изд-во «Просвещение», 1964, стр. 67—68.

Шуни ҳисобга олган ҳолда мазкур масала билан ҳам таънишиб ўтиш лозим бўлди.

Тилимиздаги кўпгина сўзлар тўғри маъноси билан ҳам, кўчма маъноси билан ҳам антоним бўла олмаганлари ҳолда, улар нутқда бир-бирлари билан мазмунан зид тушунчаларни англатиб келиши, қарама-қарши маъноларда қўлланиши мумкин. Масалан, *фахр-қаҳр*, *ўт-кир-паст* сўзлари ўзаро тўғри ва кўчма маънолари билан ўзаро антоним бўла олмайди ёки антонимик жуфтлик ясай олмайди.

Ф а х р

гордость, честь, почет

Ў т к и р

1. острый
2. перен. понятливый
3. перен. знающий
4. перен. зорький
5. перен. резкий
6. перен. ловкий
7. перен. горький
8. перен. колкий
9. перен. тонкий
10. перен. сильный

Қ а ҳ р

гнев, ярость, злость

П а с т

1. низкий
2. тихий
3. перен. низкий (о качестве)
4. перен. подлый

Аmmo бу сўзлар айрим гаплар (контекстлар)да бири-бирига нисбатан қарама-қарши маънода қўллана олади:

Кўзларида нозик бир ўт бор. У фахр ўтими, ё қаҳр ўтими билиб бўлмайди (М. Исмоилӣ).

Унинг (Умиднинг) зеҳни паст эмас, аксинча сергайрат, ҳозиржавоб фикри ўт кир эканлигини ўқитувчилари ҳам, дўстлари ҳам билишарди (Мирмуҳсин). Айниқса,.. «зеҳни паст», «зеҳни ўткир» каби бирикмаларда *паст-ўткир* сўзлари антонимик маъно касб этади. Бундай антонимларни контекстуал антонимлар деб юритилади.

Аслида (лексик маънолари жиҳатидан) антоним бўлмасдан фақат контекстдагина қарама-қарши маънода ишлатилган сўзларни контекстуал антонимлар дейилади.

Бунда ёзувчи ва шоирларимиз антитеза⁷² усулидан фойдаланиб, нутқнинг ифодали, ихчам ва ўткирлигига эришадилар. Ўзбек тилига доир баъзи дарсликларда контекстуал антонимлар ҳақида маълум тушунчалар бериб ўтилган⁷³. Аммо айрим дарсликларда лексик антонимлар билан контекстуал антонимларни фарқ қилмаслик ҳоллари учрайди. Масалан, «Айрим предметлар қарама-қарши қўйилганда шу предметларни билдирадиган сўзлар антоним бўлиб келади.

*Ушоқ қанд оқ тузга монанд эрур
Ва лекин бири туз, бири қанд эрур
(Навоий)»⁷⁴.*

Қўриниб турибдики, бу парчада контекстуал антонимлар (*туз* билан *қанд*) лексик антонимларга мисол тарзида берилган. Баъзи асарларда *ўт* ва *сув* ҳам антонимлар қаторига киритилади⁷⁵. Бироқ *туз* ва *қанд*, *ўт* ва *сув* сўзларининг лексик маъноларида бирор зидлик ёки бир-бирини инкор қилиш кўринмайди. Ўзбекча-русча луғат (1959) да бу сўзларнинг маънолари қуйидагича берилган:

Туз	Қанд
1. соль	кусовой сахар
2. пицца	
3. перен. смысл, сут	
Сув	У т
1. вода	1. огонь
2. арык	2. воен, огонь, стрельба
3. сок	3. перен. огонь, пламя
4. вышивка стебельчатым швом	4. перен. огонь, отчаянный сорвиголова

⁷² Антитеза ҳақида қаранг: О. С. Ахманова. Словарь лингвистических терминов, Изд-во «Советская энциклопедия», М., 1969, стр. 49; Адабиётшунослик терминлари луғати, Тошкент, 1967, 30, 215—216-бетлар; М. Қўшжонов. Коллектив назари орқали антитеза усулидаги юмор, «Ўзбек тили ва адабиёти» журн., 1971, 1-сон, 17—22-бетлар.

⁷³ У. Турсунов, Ж. Мухторов, Ш. Раҳматуллаев. Кўрсатилган асар, 145-бет.

⁷⁴ Ҳозирги ўзбек адабий тили, Тошкент, I том, 1966, 148-бет.

⁷⁵ С. Муталлибов. Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк, Тошкент, 1959, 198-бет.

Демак, юқоридаги каби асли антоним бўлмаган сўзлар айрим контекстлардагина қарама-қарши маънода қўлланиши мумкин.

Лексик антонимлар билан контекстуал антонимларни қуйидаги белгилар асосида ажратиш мумкин:

а) лексик антонимлар контекстда ҳам, контекстдан ташқарида ҳам антонимлик хусусиятини сақлаган бўлади. Контекстуал антонимлар эса фақат айрим контекстдагина қарама-қарши маънода қўлланиб, контекстдан ташқарида бири иккинчисини инкор этмайди. Масалан, тақдосланг: *яхши-ёмон, баланд-паст; туз-қанд, ўт-сув* каби.

б) лексик антонимик жуфтликнинг ҳар икки компоненти бир хил сўз туркумида бўлади: *катта-кичик (сифат), кун-тун (от), келмоқ-кетмоқ (феъл)*. Аммо айрим контекстларда турли сўз туркумига хос сўзлар ҳам қарама-қарши маъноларда ишлатилиши, яъни контекстуал антонимлар турли сўз туркумларидан ҳам ҳосил бўлиши мумкин. Масалан, (Полмон) *Сиртим бутун бўлса ҳам, ичим тутун*. (А. Мухтор). Бу гапда сифат туркумига хос бутун сўзи от сўз туркумига хос тутун сўзига қарама-қарши маънода, яъни «шод, хурсанд, беташвиш» ва «ғамгин, қайғули, ташвишли» маъноларида ишлатилган.

в) икки синоним сўздан лексик антоним ҳосил бўлмайди, аммо улардан баъзан контекстуал антоним ҳосил бўлиши мумкин. Масалан, Н. М. Шанский «*прощай*» ва «*до свиданья*» синонимларини контекстуал антоним бўлиб келишини ишонарли далиллар билан исботлаган⁷⁶.

г) лексик антонимлар кўпинча сўзларнинг асосий (бош) маъноларидан, контекстуал антонимлар эса, дярли ҳамиша сўзларнинг кўчма ёки мажозий маъноларидан юзага келади. Масалан, *Аёл қалби тош бўлса ҳам, аллақадери пахтадан юмшоқ, ипакдек майин бўлади* (С. Аҳмад). *У тақдирга тан берди, заҳрини дилига солиб, асабини тилига чиқариб китоб магазинига ишга кирди* (А. Қаҳҳор).

д) лексик антонимлар шу тил сўзлашувлари учун умумий бўлган барқарор ҳодиса бўлиб, муайян шаклда

⁷⁶ «Контекстуальными антонимами иногда могут быть даже слова в общем употреблении являющиеся синонимичными. Здесь как пример можно привести использование слов *прощай* и *до свиданья*...» Қаранг: Н. М. Шанский. Қўрсатилган асар, 1964, 68-бет.

узоқ вақт яшайди. Масалан, *узоқ-яқин*, *яхши-ёмон* каби антонимлар бундан бир неча аср аввал ҳам шу шаклда мавжуд бўлган. Контекстуал антонимлар эса, сўзлашувчининг нутқдан фойдаланиш қобилиятига боғлиқ ҳолда нутқ жараёнида пайдо бўлади. Улар учун муайян қолип бўлмай, тез-тез ўзгариб туради. Шўнинг учун ҳам контекстуал антонимлар илмий-техник ва расмий нутқда эмас, балки асосан поэзияда, публицистикада ва оғзаки нутқда ишлатилади⁷⁷.

Б. АНТОНИМЛАРНИНГ СИНОНИМЛАР МИҚДОРИ ЖИХАТИДАН КЛАССИФИКАЦИЯСИ

Антонимлар темасини ўрганишда, антонимларнинг ўзинигина эмас, балки ҳар бир антонимнинг шу маъносига боғлиқ бўлган синонимлари ва омонимларини билиш ҳам лозим бўлади. Антонимларни синоним ва омонимлар билан боғлиқ ҳолда тадқиқ қилиш антонимлар темасини атрофлича ўрганишга, бу масалани узил-кесил ҳал қилишга ёрдам беради⁷⁸. Сўзларнинг антоним ва синонимларини таққослаб ўрганиш уларнинг турли маъноларини аниқлашда катта фойда келтиради⁷⁹.

Шуни назарда тутган ҳолда, рус тилшунослигида антоним ва синонимларни биргаликда текширишга бағишланган бир қанча илмий ишлар майдонга келди⁸⁰.

⁷⁷ «Контекстуальные антонимы всегда выразительны, образны. Они возникли в языке как результат употребления в речи определенного художественного образа. Поэтому контекстуальные антонимы, как правило, не употребляются в научной, технической и официально деловой речи. Их место в поэзии, в публицистике, разговорном языке», *Қаранг*: М. Р. Львов. Кўрсатилган мақола, 76-бет.

⁷⁸ «Исчерпывающее разрешение вопроса об антонимах возможно лишь в соединении с исследованиями синонимов и омонимов», *Қаранг*: А. А. Киреев. Об антонимах, журн., «Русский язык в школе», М., 1954, № 3, 13-бет.

⁷⁹ «Для определения разных значений слова очень большую пользу приносит сопоставление синонимии и антонимии данного слова», *Қаранг*: А. А. Реформагский. Введение в языкознание, Изд-во «Просвещение», М., 1967, 98-бет.

⁸⁰ Г. Н. Лукина. Синонимы и антонимы в пределах лексико-семантической группы слов, *Лексикографический сборник*, М., вып. VI, 1963; В. Ф. Крючков, Л. А. Чешко. Синонимы и антонимы, *Пособие для занятий по русскому языку в старших классах школы*, М., 1964; О. В. Вишнякова. Паронимы и антонимы, сб. В научном поиске, Изд-во «Международные отношения», М., 1967; В. С. Ващенко. Синонимы, антонимы, омонимы, паронимы как системные категории в лексическом составе языка, сб. *Актуальные проблемы лексикологии*, Минск, 1970 ва бошқалар.

Бу масалага ўзбек тилшунослигида биринчи бўлиб⁸¹ диққат жалб этган тилшунослардан бири С. Муталлибовдир. Олимнинг 1955 йилда нашр этилган бир мақола-сида антонимик жуфтлик ҳосил этувчи ҳар бир сўзнинг бир неча синонимлари бўлиши ва бу синонимлар ҳам ўзаро антонимик муносабатда бўла олиши мумкинлиги айтиб ўтилган⁸¹. Бироқ, шундан кейин ўтган қарийб 20 йил давомида ўзбек тилшунослигида бу масалага ба- гишланган бирорта илмий иш майдонга келмади.

Ўзбек тилшунослигида биринчи марта А. Ҳожиев то- монидан яратилган синонимлар луғати⁸² тилимиздаги антонимларнинг синонимларини аниқлашда катта ёрдам беради. Шу билан бирга, тилимиздаги синонимларни аниқлашда ҳар бир синонимнинг антонимларига муро- жаат қилиш ҳам фойдадан ҳоли бўлмайди⁸³.

Антоним ва синоним сўзларининг ўзаро алоқаси го- ят муҳим бўлса-да, у шу пайтгача етарли ёритилмаган⁸⁴. Тилшуносликда бу темага доир Л. А. Введенскаянинг мақоласи диққатга сазовордир. У антонимик группа си- нонимларининг ўзаро алоқасини икки турга бўлиб, улардан бирини *нурсимон алоқа (радиальная связь)* ик- кинчисини *чизиқий алоқа (линейная связь)* номи билан юритади⁸⁵.

Маъно жиҳатдан икки қарама-қарши тўдадаги си- нонимларнинг ўзакдош сўзлар билан чизиқий схема бўйича антонимик жуфтликлар ҳосил қилиш ҳодисаси ўзбек тилида ҳам учрайди:

---

⁸¹ С. М у т а л л и б о в. Антоним сўзлар, «Совет мактаби», Тош- кент, 1955, № 4, 28-бет.

⁸² А. Ҳ о ж и е в. Ўзбек тили синонимларининг қисқача луғати, Тошкент, 1969; А. Ҳ о ж и е в. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати, Тошкент, «Ўқитувчи» нашриёти, 1974.

⁸³ «нечто так не помогает выяснить разницу между синонимом как подборание к ним антонимов», Қаранг: А. М. П е ш к о в с к и й. Вопросы методики родного языка, лингвистики и стилистики, 1930, 59-бет. Бу ҳақда яна: О. С. Вишнякованинг юқоридаги мақоласи (128-бет)га қаралсин.

⁸⁴ «Взаимосвязь синонимических и антонимических рядов еще недостаточно изучена», Қаранг: Л. А. В в е д е н с к а я. Синоними- ческие пары антонимов, «Русский язык в школе», М., 1969, № 4, 107-бет.

⁸⁵ «Между словами двух синонимических рядов, вступающих в антонимичные отношения, существуют виды связи: радиальная и линейная». Қаранг: Л. А. В в е д е н с к а я. Уша мақола, 107-бет.

чидамли ←→ чидамсиз
 саботли ←→ саботсиз
 матонатли ←→ матонатсиз
 бардошли ←→ бардошсиз
 тоқатли ←→ тоқатсиз
 сабрили ←→ сабрсиз

Ўзакдош синоним сўзлардан ҳосил бўлган бундай антонимик жуфтликлар, фикримизча, бир бутун (ёки битта) антонимик группа бўлиб уюшади.

Бундан ташқари, ўзбек тилида, қандай ўзақлардан бўлишидан қатъи назар, стилистик жиҳатдан бир-бирига мос келадиган сўзлардан ҳосил бўлган антонимик жуфтликлардан иборат антонимик группалар ҳам учрайди. Масалан,

шарқ	ғарб (адабий тилга хос)
кунчиқар	кунботар (сўзлашув тилига хос)
машриқ	мағриб (архаик)

Кузатиш синонимли антонимик группаларни ҳам симметрик ва носимметрик турларга бўлиш мумкинлигини кўрсатади.

Симметрик группада икки доминант антонимларнинг синонимлари миқдоран **тенг бўлиб**, ҳар икки қатордаги барча синонимлар бир-бири билан (ёки ўз муқобилидаги сўз билан) антонимик жуфтлик ясай олади. Улар ўз таркибидаги антонимик жуфтлик миқдорига кўра қуйидаги кўринишларга эга бўлади:

I Икки синонимли ёки икки параллель антонимик жуфтликдан иборат симметрик группа. Бундай группалар биз тўплаган материал ичида 26 та учради:

1. Адабли	Адабсиз	6. Бесўнақай	Хушбичим
Одобли	Одобсиз	Беўхшов	Хушқомат
2. Адолатли	Адолатсиз	7. Билимли	Билимсиз
Одил	Инсофсиз	Илмли	Илмсиз
3. Актив	Пассив	8. Боғламоқ	Ечмоқ
Фаол	Лоқайд	Бойламоқ	Бўшатмоқ
4. Баланд	Паст	9. Бўш	Тўла
Юксак	Пастак	Қуруқ	Тўлиқ
5. Бемехр	Мехрибон	10. Дағал	Юмшоқ
Тошбағир	Мехрли	Қаттиқ	Майин

11. Дахрий	Диндор	18. Кун	Тун
Атеист	Художўй	Кундуз	Кеча
12. Доно	Нодон	19. Литота	Муболага
Дониш-	Аҳмоқ	Тафрит	Гипербола
манд		20. Маъқул-	Танқид
13. Дўзах	Жаннат	ламоқ	қилмоқ
Жаҳан-	Биҳишт	Мақтамоқ	Айбламоқ
нам		21. Ноҳақ	Ҳақ
14. Ёмонла-	Мақтамоқ	Айбдор	Ҳақли
моқ		22. Обрўли	Обрўсиз
Ерга ур-	Осмонга	Нуфузли	Беобрў
моқ	кўтармоқ	23. Озод	Қамамоқ
15. Кечки	Эртаги	қилмоқ	
Кечпи-	Эртапи-	Бўшат-	Қамаб
шар	шар	моқ	қўймоқ
16. Контрре-	Револу-	24. Ортмоқ	Туш ирмоқ
волюцион	цион	Юкламоқ	Бўшатмоқ
Аксил-	Инқило-	25. Так	Чуҳ
инқилобий	бий	Трр	Чу
17. Контрре-	Револу-	26. Қобили-	Қобили-
волюцио-	ционер	ятли	ятсиз
нер		Лаёқатли	Лаёқатсиз
Аксил-	Инқилоб-		
инқилобчи	чи		

II Уч синонимли симметрик группа. Бундай антонимик группалардан 8та учради:

1. Асир	Озод	Саховатли	Саховат-
Тутқун	Эркин		сиз
Банди	Ҳур	6. Рухсат	Тақиқла-
2. Бегуноҳ	Ҳуноҳкор	бермоқ	моқ
Айбсиз	Айбдор	Рухсат	Тақиқ
Гуноҳсиз	Айбли	этмоқ	қилмоқ
3. Даромад	Харажат	Ижозат	Ман қил-
Кирим	Чиқим	бермоқ	моқ
Келим	Буромад	7. Шарқ	Ғарб
4. Камгап	Сергап	Кунчиқар	Кунботар
Камсухан	Вайсақи	Машриқ	Мағриб
Иидамас	Жаврақи	8. Ҳалол	Ҳаром
5. Мурувват-	Мурувват-	Пок	Нопок
ли	сиз	Покиза	Ифлос
Ҳимматли	Ҳиммат-		
	сиз		

III Тўрт синонимли симметрик группа. Бундай антонимик группалардан биз тўплаган материал ичида 2 та учради:

1. Бой	Камбағал	2. Лойиқ	Нолойиқ
Бадавлат	Фақир	Муносиб	Номуно-
Давлат-	Қашшоқ		сиб
манд		Боп	Нобоп
Давлатли	Бечора-	Мос	Ярамас
	ҳол		

IV Беш синонимли симметрик группа. Улар 4 та учради:

1. Бахтли	Бахтсиз	3. Шавқатли	Раҳмсиз
Бахтиёр	Бебахт	Раҳмдил	Бераҳм
Саодатли	Бадбахт	Меҳрибон	Шавқат-
Иқболли	Бахтиқаро		сиз
Толеманд	Толесиз	Кўнгли	Кўнгли
2. Лапашанг	Уддабур-	бўш	қаттиқ
	ро	4. Шодлик	Қайғу
Бўшанг	Ишбилар-	Севинч	Ғам
	мон.	Қувонч	Андуҳ
Ношуд	Эпчил	Хушвақт-	Алам
Уқувсиз	Абжир	лик	
Лаванг	Юлдузни	Хурсанд-	Ҳасрат
	бенарвон	чилик	
	урадиган		

V Олти ва ундан ортиқ антонимик жуфтликдан тузилган симметрик группа оз учрайди. Чунки антонимик муносабатдаги доминант сўзларнинг синонимлари кўпайган сари уларнинг симметриклиги камаё боради.

Ишёқмас	Меҳнатсевар
Дангаса	Ишчан
Ялқов	Меҳнаткаш
Эринчоқ	Ғайратли
Ғайратсиз	Серғайрат
Танбал	Ғайратчан

Н о с и м м е т р и к группада икки доминант антонимларнинг синонимлари миқдоран тенг бўлмайди. Бу группа ҳам бир неча кўринишларга эга:

I Антонимик муносабатдаги икки синонимик тўда (қатор)нинг бирида бир нечта (икки, уч, тўрт ва ундан

ортиқ) синоним бұлгани ҳолда, бошқаси фақат битта сўздан иборат бўлиши мумкин. Бу кўринишдаги группалар кўп бўлиб, уларнинг миқдори бу ишда 64 га етади:

1. Аввал	Кейин	12. Енгил	Оғир
Олдин			Вазмин
Илгари		13. Енгил-моқ	Енгмоқ
Бурун			Ғалаба
Қадим			қозонмоқ
2. Айирмоқ	Қўшмоқ		Ғолиб
Ажратмоқ			чиқмоқ
3. Атайин	Беихтиёр	14. Ер	Осмон
Жўрттага			Кўк
Қасддан		15. Ёлғончи	Ростгўй
4. Аҳамият-ли	Аҳамият-сиз	Алдамчи	
Муҳим		Алдоқчи	
5. Беозор	Дилозор	16. Ёнмоқ	Ўчмоқ
Диловор			Сўнмоқ
Ювош		17. Ёпиқ	Очиқ
6. Беғараз	Ғаразли	Берк	
Ғаразсиз		Бекик	
Самимий		18. Ёпмоқ	Очмоқ
7. Бутунлай	Вақтинча	Беркит-моқ	
Батомом		19. Ёш	Қари
Абадий			Кекса
Мангу			Қария
8. Бўшатмоқ	Тўлдирмоқ	20. Зарарли	Фойдали
	Тўлатмоқ		Манфаат-ли
9. Вақтинча	Доим	21. Инсофли	Инсофсиз
	Мангу		Ноинсоф
	Абадий	22. Ич (и)	Сирт (и)
	Ҳамиша		Усти
	Умрбод		Таши
10. Виждон-ли	Виждон-сиз	23. Ичи қо-ра	Оқ кўн-гил
Соф дил			Кўнгли оқ
11. Душман	Дўст		Кўнгли
Ёв			очиқ
Рақиб			Соф дил
Ғаним			
Ағёр			

24. Йўқ	Хўп Ҳа Майли	38. Новча	Пакана
25. Калта Қисқа	Узун	Барваста	
26. Келажак Келгуси	Ўтмиш	39. Озмоқ	Семирмоқ
27. Келмоқ	Кетмоқ Жўнамоқ	Ориқла- моқ	
28. Кеч	Эрта Вақтлик Барвақт Кучсиз	40. Олд	Орқа Орт Кет Орқага
29. Кучли Ўткир		41. Олға	
30. Кучли Шиддат- ли	Кучсиз	Олдинга	
31. Кўкар- моқ Кўкла- моқ	Қуримоқ	42. Ориқ	Семиз
32. Кўтарил- моқ Зўрай- моқ	Пасаймоқ	Озгин	
33. Лиммо- лим	Бўм-бўш Қуппа-қу- руқ	43. Пастлик	Тепалик Баландлик Дўнглик Хом Гўр Пишмаган Қаттиқ
34. Мағлу- бият	Ғалаба Зафар Ғолибият	44. Пишган	
35. Миннат- дорлик	Нонкўр- лик Кўрнамак- лик	45. Секин Аста	Қалин Тиғиз Зич Тўпламоқ Йиғмоқ
36. Мурак- каб	Содда	46. Сийрак	Финиш Пакка Ўнг
37. Муҳаб- бат Меҳр	Оддий Нафрат	47. Сочмоқ	Ўлмақ
		48. Старт	Вафот қилмоқ
		49. Терс Тескари	Эгри Қинғир Қийшиқ
		50. Туғил- моқ	Эгри Қалб Фирром Хато Нотўғри
		51. Тўғри	Қисқар- моқ
		52. Тўғри	
		53. Тўғри	
		54. Узаймоқ	

	Чўзил- моқ		60. Юмшоқ	Қаттиқ
55.	Узоқ	Яқин	61. Ўз	Заранг
	Олис			Ўзга
	Йироқ			Бегона
56.	Узоқ- лашмоқ	Яқинлаш- моқ	62. Ўлим	Ёт
	Олис- лашмоқ		Момот	Биров
57.	Уйгоқ	Ухлоқ	63. Ўткир	Ҳаёт
	Бедор		Кескир	Ўтмас
58.	Чап	Ўнг	64. Ҳамма	Ҳеч ким
	Сўл		Барча	
59.	Чидамли	Чидамсиз		
	Пухта			
	Пишиқ			

II Антонимик муносабатдаги икки синонимик тўда (қатор)нинг бирида фақат икки синоним сўз бўлгани ҳолда, бошқасида уч, тўрт ва ундан ортиқ синонимлар мавжуд бўлиши мумкин. Биз тўплаган материал ичида бундай антонимик группалардан 20 та учради:

1.	Аранг	Бемалол	4.	Вайрона	Обод
	Зўрға	Даст		Хароба	Ободон
	Базўр			Хароба- зор	
2.	Аҳил	Ноаҳил		Хароб	
	Игтифоқ	Терс	5.	Висол	Ҳижрон
	иноқ			Васл	Ҳажр
	Тотув				Жудолик
	Апоқ-ча- поқ		6.	Дағал	Айрилиқ
	Ораси- дан қил			Бадфъел	Фироқ
	ўтмайди- ган			Тўнг	Хушмуо- мала
3.	Босиқ	Енгилтак		Қўпол	Хушфъел
	Оғир	Енгилта- биат	7.	Зарар	Фойда
	Вазмин			Зиён	Наф
	Сипо				Манфаат
					Ҳаён

8. Илғор Пешқа- дам Зарбдор Уларник	Қолоқ Дангаса	13. Кўп Мўл Бисёр Анча	Оз Кам
9. Камоб Камчил Танқис Тахчил Анқонинг уруғи Анқонинг тухуми Анқога шафе	Сероб Кўп	14. Мулойим Юмшоқ	Қўпол Тўнг Терс
10. Камчи- лик Нуқсон Қусур Айб	Ютуқ Муваффа- қият	15. Ошкор(а) Очиқ 16. Саводли Ўқиган	Яширин Махфий Пинҳон Хуфия Хуфиёна Енг ичида Саводсиз Ўқимаган Оми
11. Камҳо- сил Кучсиз	Серҳосил Ҳосилдор Унумдор Кучли	17. Тирик Жонли Ҳаёт	Ўлик Жонсиз
12. Кириш Пролог Муқад- дима Дебоча	Хотима Эпилог	18. Хабар- дор Бохабар Огоҳ Воқиф	Хабарсиз Бехабар
		19. Хавфли Хатарли Хавфнок	Хавфсиз Хатарсиз
		20. Чап Тескари Ноқулай	Ўнг Қулай

III Антонимик муносабатдаги икки синонимик тўда (қатор)нинг бири уч синоним сўздан иборат бўлиб, бошқасида тўрт, беш ва ундан ортиқ синонимлар бўлади. Биз бундай антонимик гуруҳлардан 9 тасини учратдик:

1. Аввало Бошлаб Аввал Олдин Илгари Бурун	Кейин Сўнгра Сўнг	2. Айёр Маккор Ҳийла- кор Муғом- бир	Содда Соддадил Гўл
--	-------------------------	---	--------------------------

	Қув		6. Секин	Тез
	Қирпи		Аста	Илдам
	Қилвир		Оқиста	Жадал
	Доғули		Суст	
	Илон-		7. Серунум	Унумсиз
	нингёғи-		Унумли	Самарасиз
	ни яла-		Самарали	Бебарака
	ган		Баракали	
3.	Аниқ	Ноаниқ	8. Ұринли	Ұринсиз
	Конкрет	Абстракт	Асосли	Ноўрин
	Маълум	Номаълум	Тўғри	Ножўя
		Мавҳум		Чакки
4.	Ифлос	Тоза		Асоссиз
	Кир	Озода		Нотўғри
	Исқирт	Покиза	9. Қуруқ	Хўл
	Иркит		Қоқ	Шилта
5.	Катта	Кичик	Қақроқ	Ивиган
	Йирик	Майда		Нам
	Азим	Чоғ		
	Азамат			
	Зўр			
	Улкан			

IV Антонимик муносабатдаги чкки синонимик қатордан бирида тўрт синоним сўз бўлиб, бошқасида беш ва ундан ортиқ синонимлар мавжуд бўлади. Бундай антонимик группадан бизда 8та учради:

1. Азоб	Роҳат	4. Ботир	Қўрқоқ
Уқубат	Ҳузур	Юракли	Юраксиз
Кулфат	Ҳаловат	Мард	Номард
Заҳмат	Фароғат	Қўрқмас	Чумчуқ
Азият		Жасур	„пирр“ эт-
2. Ақлли	Аҳмоқ	Довюрақ	са юраги
Оқил	Тентак	Юрагида	„ширр“
Эсли	Беақл	ёли бор	этадиган
Мияли	Ақлсиз		
	Миясиз		
3. Бемаза	Мазали	5. Касал	Соғ
Белаззат	Лаззатли	Бемор	Соғлом
Тотсиз	Лазиз	Бетоб	Саломат
Бадхўр	Тотли		
	Хушхўр		
	Хуштаъм		

Нотсб	Тўрт му- часи соғ	7. Оссн	Қийин
Хаста		Енгил	Мушкул
Оғриқ		Ўнғай	Душвор
6. Муҳтож- лик	Фаровон- лик	Хамирдан	Маҳол
Етишмов- чилик	Тўкинчи- лик	қил су- гургандай	Огир
Йўқчилик	Мўлчилик	8. Чаққон	Шалвира- ган
Танқис- лик	Серобчи- лик	Чаптаст	Танбал
	Маъмур- чилик	Эпчил	Эпшанг
	Сероблик	Абжир	Сусткаш
	Тўйинчи- лик	Илдам	
	Кенгчи- лик	Тезкор	

V Антонимик муносабатдаги икки синонимик қатордан бирида беш синоним сўз бўлиб, бошқасида олти ва ундан ортиқ синонимлар бўлади. Биз тўплаган материал ичида бундай антонимик группалардан 4 та бор:

1. Анқов	Ҳушёр	Керик	
Лаванг	Зийрак	Кибрли	
Меров	Сезгир	Кибр-ҳаволи	
Калвак	Туйғун	Бурни	
— Оғзинг — қани? — деса қу- лоғини	Сергак	кўтарилган	
кўрсата- диган	Ер тагида илон қимирласа биладиган	Ҳавоси ба- ланд	
2. Камтар	Такаббур	3. Кучли	Кучсиз
Камтарин	Манман	Бақувват	Беқувват
Камсуқум	Димоғдор	Қувватли	Заиф
Хокисор	Кеккайган	Зўр	Нимжон
Синиқ	Гердайган	Забардаст	Камқувват
			Беҳол
			Ҳолсиз
			Мадорсиз
			Мажолсиз
			Дармонсиз

Бедармон
Бурнидан
тўртса
йиқилади-
ган

4. Фаросатли	Фаросатсиз
Фаҳмли	Бефаросат
Идрокли	Фаҳмсиз
Тамизли	Бефаҳм
Зийрак	Идроксиз
	Бетамиз
	Калтафаҳм

VI Антонимик муносабатдаги икки синонимик но-симметрик қаторнинг ҳар бирида олти ва ундан ортиқ синонимлар бўлади.

1. Чидамли	Чидамсиз	4. Хафа	Хурсанд
Саботли	Саботсиз	Ғамли	Шод
Матонатли	Матонатсиз	Ғамгин	Хуррам
Бардошли	Бардошсиз	Ғуссали	Хушнуд
Тоқатли	Тоқатсиз	Қайғули	Вақгичоғ
Сабрли	Бетоқат	Дилхун	Хушчақ- чақ
	Сабрсиз	Хомуш	Кувноқ
2. Номусли	Номуссиз	Мунгли	Чоғ
Уятчанг	Беномус	Маҳзун	Оғзи қу- лоғида
Ориятли	Ориятсиз	Маъюс	Боши ос- монда
Орли	Орсиз	Қовоғидан	
Ҳаёли	Ҳаёсиз	қор ёғадиган	
Иболи	Баҳаё	Юрагига	
Шармли	Бейбо	қил	
	Бешарм	сигмайди- ган	
	Шарманда		
	Шармсиз		
3. Сахий	Хасис	5. Хунук	Чиройли
Саховатли	Қурумсоқ	Бадбаша- ра	Гўзал
Ҳотам	Нокаста	Бадбуруш	Сулув
Ҳотамтой	Зиқна	Кўримсиз	Барно
Олиҳиммат	Мумсик	Тасқара	Кўҳлик
Танти	Бахил	Таъвия	Зебо
Қўли очиқ	Тутунини булут кўрмаган	Бедаво	Латиф

Антонимик группаларнинг маънолари, синонимлар миқдори жиҳатдан симметрик ёки носимметрик группаларга бўлиш нисбий ва субъектив характерга эга бўлади. Бундай группаларнинг симметрик ва носимметрик бўлиши тил тараққиётининг маълум бир қисмига ҳамда тадқиқотчининг масалани ўргана билиш даражасига боғлиқ бўлади.

Бошқача қилиб айтганда, баъзи тадқиқотчилар симметрик группа деб белгилаган антонимик группадаги сўзларнинг, янги маънолари ёки синонимларининг аниқланиши билан ёки тил тараққиёти натижасида янги маъно ва синонимларга эга бўлиши билан носимметрик группага, аксинча, носимметрик группанинг симметрик группага айланиши мумкин.

Масалани бу тартибда ўрганш, амалий ва назарий жиҳатдан катта аҳамиятга эга. Чунки бу масалага тадқиқотчининг диққатини жалб этиш билан бирга, антонимик группа ҳосил қилувчи ҳар бир сўзнинг лексик маъноларини ва синонимларини тўлароқ ўрганишга ёрдам беради.

Антонимларда полисемия ва омонимия

Полисемия ва омонимия ҳодисалари бир-бирлари билан боғлиқ бўлгани, улар орасида муайян фарқлар мавжуд эканлиги сабабли уларни алоҳида-алоҳида кўриб ўтамин.

1. Сўнги пайтларгача, антонимлар темаси ёритилган дарсликларда, ҳатто илмий ишларда антоним ҳосил қилувчи кўп маъноли сўзларнинг фақат асосий (бош) маъносигина назарда тутилар, натижада антонимик жуфтлик якка маъноли бирликлар сифатида кўрилар эди. Биз кўриб чиққан кўпгина антонимик луғатларда⁸⁶ эса антонимларнинг биргина қарама-қарши маъноси кўзда тутилади. Кейинги пайтларда, айрим антонимик жуфтликларнинг кўп маъноли бўлиши ва ўзларининг бир неча маънолари билан антонимик муносабатга кириша олиши тадқиқотчиларнинг диққатини ўзига тобора жалб этмоқда. Масалан, Л. А. Введенская тузган луғатда⁸⁷ анчагина кўп маъноли сўзлар учрайди. Луғат-

⁸⁶ В. Н. Комиссаров. Словарь антонимов английского языка, М., 1964, В. М. Завьялова. Антонимы (пособие по лексике немецкого языка) 1969.

⁸⁷ Л. А. Введенская. Словарь антонимов русского языка, Изд-во Ростовского ун-та, 1971.

да берилган 460 дан ортиқ луғат мақоланинг 81 таси кўп маъноли антонимик группалардан тузилган.

Кузатиш шуни кўрсатадики, полисемантик антонимик жуфтликлар сони ҳамиша полисемантик сўзлар миқдоридан анча кам бўлади. Полисемантик антонимик жуфтликлар ва группалар сонининг оз бўлиш сабаби, шундан иборатки, **биринчидан**, тилимиздаги кўп маъноли сўзларнинг ҳаммаси ҳам бошқа сўзлар билан антоним бўлавермайди; **иккинчидан**, кўп маъноли сўзлар антоним бўлиб келганда ҳам уларнинг ҳаммаси тенг иштирок эта олмайди; **учинчидан**, антоним сўзларнинг синонимлари кўпая борган сари, уларнинг (антонимик группаларнинг) полисемантик бўлиш қобилияти камая боради; **тўртинчидан**, кўп маъноли сўзларнинг қайси маънолари антонимик муносабат ҳосил эта олишини аниқлаш учун у кўп вақт талаб этади. Биз тўплаган материал ичида 250 га яқин луғат мақоланинг 30 га яқини кўп маъноли сўзлар эканлиги акс эттирилган. Уларнинг аксарияти икки маъноли сўзлардан ташкил топган:

1. Актив	Пассив	14. Мураккаб	Содда
Фаол	Лоқайд		Оддий
2. Аниқ	Ноаниқ	Олд	Орқа
Конкрет	Абстракт		Орт
Маълум	Номаълум		Кет
	Мавҳум	15. Оч	Тўқ
3. Банд	Бўш	16. Оқламоқ	Қораламоқ
4. Баҳор	Куз	17. Пишган	Хом
5. Бери	Нари		Ғўр
6. Бермоқ	Олмоқ		Пишмаган
7. Дебет	Кредет	18. Саёз	Чуқур
8. Дўзах	Жаннат	19. Секин	Қаттиқ
Жаҳаннам	Биҳишт	Аста	
9. Ёмон	Яхши	20. Суюқ	Қуюқ
10. Ёруғлик	Қоронғилик	21. Узаймоқ	Қисқармоқ
11. Келмоқ	Кетмоқ	22. Узоқ	Яқин
	Жўнамоқ	Олис	
12. Кўп ₂	Оз	Йироқ	
Мўл	Кам	23. Чиқармоқ	Қўшмоқ
Бисёр		24. Ютмоқ	Ютқизмоқ
Анча		25. Ҳалол	Ҳаром
13. Мулоҳим	Қўпол	Пок	Нопок
Юмшоқ	Тўнг	Покиза	Ифлос
	Терс		

Полисемантик антонимик группалардан 4 таси 3 маъноли, 1 таси 4 маъноли ва биттаси 5 маъноли бўлиб, улардан иккитасини мисол тарзида тўла келтирамиз:

Бор

Йўқ

1. Табиатда, воқеликда мавжуд бўлган.

Табиатда, воқеликда мавжуд бўлмаган.

Одамзод шундайки, бор нарса аста-секин йўқолса ҳам пайқайди, лекин йўқ нарса аста-секин пайдо бўлса пайқамайди (А. Қаҳҳор).

2. Қўзда тутилган жойда топиладиган, мавжуд.

2. Қўзда тутилган жойда кўринмайдиган, топиб бўлмайдиган, мавжуд эмас.

...я, лмта бўз бор экан, қўлтиғимга тиқиб олдим (А. Қодирий).

(Қавшининг) ...бирининг пошнаси бутунлай йўқ, бириники яримта (Ойбек).

3. кўчма: бойликка эга бўлган, бой.

3. кўчма: бойлиги йўқ, камбағал, бечора.

Бор мақтанса топилар, Йўқ мақтанса чопилар (Мақол). Бор бўлсанг, кўролмайди, Йўқ бўлсанг, беролмайди (Мақол).

Ёпмоқ
Беркитмоқ

Очмоқ
!

1. Бирор томонга ўтишга имкон бермаслик учун йўлда тўсиқ ҳосил қилмоқ.

1. Йўлни тўсиб турган эшик, қопқоқ каби тўсиқларни бир томонга суриб, кўтариб ёки олиб ташламоқ, бирор томонга ўтишга имкон бермоқ

(Қутидор) дарвозани ёпиб, шилдир-шилдир занжиричи боғлай бошлади (А. Қодирий). Икки дўст кулбанинг эшигини зич беркитиб, ...кун қорайгунча ўтиришди (Ойбек).

Чанг чиқсин учун, деразаларни очди (Ойбек).— Очингиз, бек ака, тезроқ, очингиз! (А. Қодирий). Йўлчи... эшикни тепиб очди (Ойбек).

2. Ёйилган, очик нар-
сани тахламоқ, букламоқ.

2. Тахланган нарса
қатини ёзмоқ, ёймоқ.

*Китобни беркитди — Китобни очди. Очил кич
кина блокнотини дам очиб, дам ёпиб... Муслимовга
мурожаат этиб гапирди (П. Қодиров).*

3. Кимса ёки бирор
аъзо устига уни яшира-
диган нарса ташлаш, ус-
тига тортиш йўли билан
кўринмайдиган ҳолга кел-
тирмоқ.

3. Бироқ аъзо устидан,
уни беркитиб, яшириб
турган нарсани олиб таш-
ламоқ, кўринадиган ҳолга
келтирмоқ.

*Келинчак рўмол билан юзини ёпди // беркитди.
Гулнор... кўрпани тортиб, кўкрагини ёпди ва Йўлчи-
га тикилди (Ойбек). Келинчак пардани кўтариб, юзи-
ни очди.*

4. Била туриб бошқа-
лардан яширмоқ, махфий
тутмоқ (айб, жиноят ка-
билар ҳақида).

4. Ҳаммага маълум қил-
моқ, ошкора қилмоқ, фош
килмоқ (айб, жиноят ка-
билар ҳақида).

*Айбни ёпмоқ // беркитмоқ — Айбни очмоқ.
Сирингни ёпмоқчи бўлдингми? Еполмайсан!
Безбет! — деди Урмонжон Тўпанисога (А. Қаҳҳор).
Область ташкилотининг ишидаги ана шу жиддий кам-
чилик ва хатоларнинг ҳаммаси очиб ташланган
(«Кизил Ўзбекистон»).*

Полисемантик антонимларни чуқур ўрганиш натижа-
сида уларнинг бир-бирига қарама-қарши қўйилиши ёки
бир-бирини инкор этиши мумкин бўлган бошқа лексик
маъноларининг аниқланиши, 3 маъноли антонимик
жуфтликнинг 4 ёки 5 маъноли бўлиб чиқиши, тилимиз-
да 6 ва ундан ортиқ маъноли антонимик жуфтликлар
борлигининг исботланиши натижасида тилдаги полисе-
мантик антонимик жуфтлик ва группалар миқдори тў-
ларок аниқланиши мумкин.

2. Полисемантик бир сўз бирор маъноси билан ик-
кинчиси сўз ва унинг синонимларига антоним бўлгани
ҳолда, бошқа маъноси билан бутунлай учинчи сўз унинг
синонимларига нисбатан антоним бўлиб келиши мум-
кин. Масалан, *тўғри* сўзи *прямой* маъноси билан *эгри*

қийшиқ, қинғир, правильный маъноси билан хато, нотўғри, честный маъноси билан фирром сўзларига нисбатан антонимик алоқада бўлади:

Тўғри₁

Бўй томонига қараб, узунасига қийшаймасдан, тикка чўзилган, қийшиқ ёки эгри-бугри эмас.

Тўғри₂

Хатодан ҳоли, янглиши, нотўғри ери йўқ.

Тўғри₃

Қувлик-шумликни билмайдиган, ҳалол, виждонли, инсофли.

Эгри

Қийшиқ

Қинғир

Бир неча жойидан букилган ҳолда чўзилган, тўғри эмас.

Хато

Нотўғри

Тўғри эмас, хатодан иборат.

Фирром

Қувлик-шумлик билан яшовчи, нопок, виждонсиз, инсофсиз.

Бу ҳол бир неча антонимик группа ҳосил қила оладиган полисемантик сўзларни ўз-ўзига нисбатан омонимга ўхшатиб қўяди. Аммо бундай антоним группалар ва улар ичидаги антонимик жуфтликлар ўртасида маъновий боғланиш мавжуд бўлгани учун уларда такрорланиб келадиган сўз (тўғри сўзи) полисемантик хусусиятини йўқотмайди, чунки, айрим маънолари билан бир неча антонимик группа ҳосил қилишда қатнашадиган кўп маъноли сўзлар омонимга айланиб қолмайди.

Шуни ҳам айтиш лозимки, тилда омоним бўлган сўзлардан ҳам антонимик группалар ясаллади.

Чап₁

Сўл

Гавданинг юрак жойлашган томони.

Чап₂

Тескари

Ноқулай

Бирор иш-ҳаракатни бажариш қийин бўлган ҳолат.

Ўнг

Гавданинг юрак жойлашган томонининг қарма-қарши томони.

Ўнг

Қулай

Бирор иш-ҳаракатни бажариш осон бўлган ҳолат.

Бундай ҳолларда полисемантик сўз ҳам, омоним сўз ҳам ўз лексик-семантик хусусиятини сақлаган бўлади.

Келтирилган мисоллардан кўринадики, антонимик группа ҳосил қилувчи сўзларнинг, айниқса, полисемантик сўзларнинг маъно муносабатини, доминант антоним сўзларнинг синонимлари билан уларнинг ўзаро муносабатини ўрганиш, антонимик группалар ва антонимик жуфтликларни тўлароқ қамраб олиш, мукамалроқ антонимлар лугатини тузиш учун замин тайёрлайди

АНТОНИМ ЛУҒАТЛАРИ ВА ЎЗБЕК ТИЛИ АНТОНИМЛАРИ ЛУҒАТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Антонимларни ўрганиш билан боғлиқ энг муҳим масалалардан бири — тилимиздаги мавжуд назарий фикрларни таҳлил қилиб сўзларнинг антонимлигини асослаган ҳолда, антонимлар луғатини тузиш ҳисобланади. Антонимлар луғати тилшуносликда, жумладан, луғатшуносликда катта аҳамиятга эгадир. У ҳар қандай луғатларни тузишда, антоним сўзларнинг лексик маънолари миқдорини аниқлашга, кўп маъноли сўзлардаги лексик маънолар тартибини белгилашга, сўзларнинг янги-янги маъноларини очишга ёрдам беради. Айниқса, антонимлар луғати изоҳли луғатлар учун антонимик сўз маъноларини беришда, изоҳларнинг бир хил бўлиши ва мунтазамлигини таъминлашда, сифатини яхшилашда катта аҳамиятга моликдир. Бундай луғат фақат тилшунослик учун эмас, балки ёш шоир ва ёзувчилар учун ҳам ёрдам бериши мумкин. Маълумки, шоир ва ёзувчиларимиз фикрни образли қилиб баён этиш ҳамда стилистик бўёқни кучли қилиб ифодалашда бадий приёмлардан бири — антитеза усулидан кенг фойдаланадилар. Нутқнинг ифодалилиги, ихчамлиги ва ўткирлиги асар қимматини оширади. Бу борада ҳам антонимлар луғати фойдадан ҳоли бўлмайди.

Ўзбек тили антонимлари луғатини тузишда, тилшуносликда маълум бўлган антоним луғатларини тузиш тажрибаларини ўрганиш лозим. Булардан: В. Н. Комиссаровнинг «Ҳозирги инглиз тили антонимлари луғати»⁸⁸ катта қизқиш туғдиради.

Луғат асосан сўз боши, туб антонимлар луғати ва аффиксли антонимлар луғати каби қисмларга бўлина-

⁸⁸ В. Н. Комиссаров. Словарь антонимов современного английского языка, Изд-во «Международные отношения», М., 1964.

ди. Бу асосий қисмлардан кейин, туб антонимлар кўрсаткичи, аффиксли антонимлар кўрсаткичи ҳамда цитата олинган адабиётлар рўйхати илова қилинади. Луғатда антоним сўзлар вертикаль тартибда, мисоллар эса горизонталь тартибда берилган бўлиб, луғатда 1000 дан ортиқ антонимик жуфтлик берилган.

В. М. Завьялованинг немис тили бўйича тузган антонимлар луғати⁸⁹ эса, кириш, луғат ва цитата олинган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, антоним сўзлар ва уларнинг мисоллари горизонтал тартибда жойлаштирилган.

Луғатда 800 жуфтдан ортиқ антоним берилган. Луғат ҳамма антоним луғатларидек, доминант антонимик жуфтликнинг алфавит тартиби бўйича тузилиб, сўзларнинг антонимлиги турли адабиётлардан олинган мисоллар билан исботланган. Антонимик жуфтликдаги иккинчи сўзни ҳам ўз алфавити тартибида келганда қайта берилиб унга мисол берилмаган ва уни биринчи берилган луғат мақолага юлдузча (✱) белгиси қўйилиб ҳавола қилинган. Натижада китобда жуда кўп такрорлар учрайди. Луғат охирида антоним сўзлар кўрсаткичи берилмагани учун керакли антоним сўзларни топиш қийинлашган.

Рус тилшунослигида 1971 йилда биринчи марта Л. А. Введенскаянинг «Рус тили антонимларининг луғати»⁹⁰ чоп этилди.

Бу китобнинг кириш қисмида Совет Иттифоқи ва чет элда нашр қилинган инглиз, немис ва француз тилларидаги антоним луғатларига обзор берилиб, сўнгра рус тили антонимлари луғатининг ўзига хос хусусиятлари, тузиш принциплари ҳақида фикр юритилади. Луғат бошка антоним луғатларига караганда, анча пухта ва мукамал ишланган бўлиб, шу пайтгача, антоним луғатлари тузишда учрамаган янги принциплар асосида ихчам қилиб тузилган. Жумладан, антонимик жуфтликлар изоҳланган, ҳамда кўп маъноли сўзларнинг қайси маънолари билан антонимик группа ҳосил қилинишига ҳам алоҳида эътибор берилган барча маънолар мисоллар билан исботланган.

---

⁸⁹ В. М. Завьялова. Антонимы (пособие по лексике немецкого языка) Изд-во «Высшая школа», М., 1969.

⁹⁰ Л. А. Введенская. Словарь антонимов русского языка, Изд-во Ростовского ун-та, 1971.

1972 йилда босилиб чиққан «Рус тили антонимларининг луғати»⁹¹да энг кўп антоним сўз киритилган. 1300га яқин антонимик жуфтликдан иборат бу китобдаги антонимларнинг ҳар бири изоҳланган. Лекин мисоллар берилмаган.

Ўзбек тили антонимлари луғатини тузишда мазкур ишлардан ижодий фойдаланилди. Бундан ташқари, ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятлари ҳам ҳисобга олинди. Масалан, инглиз тили луғатида туб ва ясама антонимлар иккига ажратиб берилган. Ўзбек тили луғатида эса уларни ажратмай, биргаликда алфавит тартибда берилди. Чунки туб ва ясама антонимларни икки бўлимга ажратиб луғат қилиш туб-ясама, туб-қўшма, туб-жуфт каби схемаларда ясаладиган жуда кўп антонимик группаларни луғатга киритиш имконидан маҳрум қилар эди.

Луғат тузишда антоним луғатларидан ташқари, А. Ҳожиёвнинг «Ўзбек тили синонимларининг қисқача луғати» (Тошкент — 1963), Ш. Раҳматуллаевнинг «Ўзбек тилининг қисқача фразеологик луғати»дан (Тошкент — 1964) фойдаланилди. Луғатдан фойдаланувчиларга осон бўлиш учун, луғатни қуйидагича тузиш маъқул топилди.

I Луғат сўзлигининг тартиби антонимик группадаги биринчи ўринда келувчи доминантнинг алфавити бўйича тузилди. Доминантларни танлашда сўзларнинг ишлатилиш ва активлиги ҳисобга олинди.

II Доминантларнинг ўрни шу антонимик жуфтликнинг алфавити тартиби бўйича белгиланди.

III Доминант антонимларнинг синонимлари вертикаль тартибда бирин-кетин берилди. Бунда ҳар бир синонимнинг ишлатилиш даражаси ҳисобга олинди. Масалан:

Азоб	Роҳат
Уқубат	Ҳузур
Заҳмат	Фароғат
Кулфат	Ҳаловат
Азият	:

Доминант антонимнинг синонимлари составида дублет сўзлар ёки уларнинг айрим вариантлари ҳам учрайди.

⁹¹ Н. П. Колесников. Словарь антонимов русского языка, Изд-во Тбилисского ун-та, 1972.

Шарқ	Ғарб	Ёлғончи	Рсеғгуй
Кунчиқар	Кунсотар	Алдамчи	
машриқ	Мағриб	Алдоқчи	

IV Антонимик группадаги доминант сўзларнинг асосий бош маъносини кўзда тутган ҳолда изоҳланди. Кўп маъноли сўзларнинг маъноларига эътибор берилди ва изоҳланди.

Айирмоқ
Ажратмоқ

1. Бирор нарсадан бир қисмини алоҳида қилмоқ, ундан олиб, миқдорини камайтирмоқ.

2. Бирор сон ёки миқдордан ундан кичик бўлган бошқа сон ёки миқдорни олмоқ.

3. кўчма: аҳил, иттифоқ кишилар орасида низо, нифоқ солиб, бир-биридан узоқлаштирмоқ, бегона ёки душман қилиб қўймоқ.

Қўшмоқ

1. Бирор нарса сафига, ёнига тиркамоқ, у билан бирлаштириб, миқдорини кўпайтирмоқ.

2. Бирор сон ёки миқдорни бошқа сон ёки миқдор билан бирлаштирмоқ.

3. кўчма: нотаниш ёки узоқ кишиларни дўст, иттифоқ қилиб бирлаштирмоқ.

V Фразеологик антонимлар сўз антонимлардан кейин берилди.

VI Кўп маъноли бир сўз, турли антонимик гуруҳларда такрор учраши мумкин. Масалан, *оғир* сўзи луғатда тўрт жойда, *енгил* сўзи уч жойда турли луғат мақолаларида, хилма-хил синонимлар билан бирга келиб янги-янги маъноларда қўлланади.

Босиқ
Оғир₁
Вазмин₁
Сипо

Узини тута биладиган.

Енгил₁

Вазмин эмас, тош босмайдиған.

Енгил₂

Енгилтак
Енгилтабиат

Узини тута билмайдиган.

Оғир₂
Вазмин₂

Вазни катта бўлган, тош босадиған, ваззли.

Оғир₃

Ҳазм бўлиши осон, тез
ҳазм бўладиган, сингиш-
ли, кучсиз.

Осон

Енгил₃

Унғай

Ҳамирдан қил су-
ғургандай

Ечилиши, бажарили-
жи мураккаб бўлмаган,
қийналмасдан тезда ҳал
қилса бўладиган.

Ҳазм бўлиши қийин,
секин ҳазм бўладиган,
сингиши қийин, кучли.

Қийин

Мушкул

Душвор

Маҳол

Оғир₄

Ечилиши, бажарили-
ши мураккаб бўлган кўп
вақт, меҳнат ва билим та-
лаб қиладиган.

VII Ушбу луғатда антонимларнинг асосий формаси,
масалан сифатнинг оддий даражаси берилди, аммо орт-
тирма, қиёсий даражалар (кап-катта — кичкина, катта-
роқ-кичикроқ) киритилмади.

VIII Луғатда антонимик жуфтликлар кўрсаткичи
берилди. Бунда синонимсиз антонимик жуфтликлар ўз
ҳолича ёзилди. Аммо бир неча синонимларга эга бўлган
антонимик группа кўплаб антонимик жуфтликларга эга
бўлди. Масалан:

Бой

Бадавлат

Давлатманд

Давлатли

Қамбағал

Фақир

Қашшоқ

Бечорақол

антонимик группасида: *бой-камбағал, бой-фақир, бой-қашшоқ, бой-бечорақол, бадавлат-камбағал, бадавлат-фақир, бадавлат-қашшоқ бадавлат-бечорақол, давлатманд-камбағал, давлатманд-фақир, давлатманд-қашшоқ, давлатманд-бечорақол, давлатли-камбағал, давлатли-фақир, давлатли-қашшоқ, давлатли-бечорақол* каби 16 та антонимик жуфтлик мавжуд.

IX Луғатга у ёки бу антонимнинг кирган кирмаганлигини билишни енгиллаштириш мақсадида, антонимларнинг алфавит кўрсаткичи ҳам берилди.

ХУЛОСА

Ўзбек тилида антонимларнинг лексик-семантик тузилишини ўрганиш қуйидаги хулосаларни чиқаришга имкон беради.

1. Айрим асарларда кўрсатилганидек⁹² антонимлар фақат турли ўзакли сўзлардан эмас, балки бир хил ўзакли сўзлардан ҳам ясалади. Бундай антонимлар асосан сифат категориясига хос бўлиб, уларнинг кўпи **-ли, -сиз, -бо, -бе, -но** каби ясовчи аффикс (суффикс ва префикс)лар, *табиий, инқилобий* типдаги асли арабча сифатларга *-ғайри, -аксил* каби элементлар қўшиш йўли билан ҳосил бўлади.

Интернационал сўзлар доирасида от ва сифатларга **-анти, -ан, -контр** каби элемент (префикс)лар қўшиш билан зид маъноли сўзлар ҳосил қилинади: *фашист-антифашист, органик-анорганик, революция-контрреволюция* каби.

1. Баъзи асарларда **-ли, -сиз** аффикслари воситасида антонимлар ҳосил бўлиши⁹³ таъкидланган бўлишига қарамадан, кейинги айрим асарларда бундай аффикслар воситасида антонимлар ясалиши инкор этилади⁹⁴.

Кузатиш, **-ли, -сиз** аффикслари воситасида ҳам антонимлар ясалиши мумкинлигини кўрсатди. Бу ишда **-ли, -сиз** аффикслари воситасида ясалган сифатлар қай ҳол-

⁹² БСЭ, М.—Л., I том, 1950, стр. 152; Л. А. Булаковский. Введение в языковедение, М., Учпедгиз, 1954, стр. 44—45; Б. Исабеков. Антонимия ва бўлишсизлик категорияси, «Ўзбек филологияси масалалари», ТашГУ тўплами, 1971, 97-бет ва ш. к.

⁹³ У. Турсунов, Ж. Мухторов, Ш. Раҳматуллаев. Ҳозирги ўзбек адабий тили, Тошкент, 1965, 142-бет.

⁹⁴ Ж. Мусин. Антонимы в казахском языке, АКД, Алма-Ата, 1970, стр. 21—22.

ларда антонимлар ясаши мумкинлигини кўрсатувчи критерияларни белгилашга ҳарақат қилдик.

3. Нутқ жараёнида бир-бирига қарама-қарши маънода ишлатилиши мумкин бўлган ҳар қандай сўзлар ҳам антоним бўлавермайди. Масалан, айрим тилшунослар антоним ҳисоблаб келган *ота-она*, *ака-ука* каби қариндошлик номлари, *ўқиди-ўқимади* каби феълнинг бўлишли ва бўлишсиз формалари антоним бўлолмайди. Чунки *ака-ука* типигаги отлар бир-бирини инкор этмайдиган, бир вақтда параллел мавжуд бўлиши мумкин бўлган предметларни билдиради. Шунингдек, *ўқиди-ўқимади* типигаги феъллар бир-бирига қарама-қарши йўналмаган ҳаракатни билдиради.

4. Кўпгина сўзларнинг антонимик даражасини белгилашда *мантиқий марказ* деб аталган қоида катта ёрдам беради. Маълумки, антонимлар бир-бирига қарама-қарши турадиган икки қутбдаги тушунчаларни билдиради, бинобарин, бу икки қарама-қарши қутб орасида қандайдир бир *оралиқ ҳодиса (тушунча)* — *мантиқий марказ* бўлиши керак. Масалан, (*жуда*) *яхши* — (*жуда*) *ёмон* ўрталиғида *ўрта*, *қониқарли* каби тушунча, *чап-ўнг* оралиғида *ўрта*, *тўғри* каби, *настлик* ёки *чуқурлик (жарлик)* билан *баландлик* ёки *дўнглик*, *тепалик* каби тушунчалар марказида *текислик* тушунчалари мавжуд. Бу қоидага кўра *қиш-баҳор*, *ёз-куз* каби ёнма-ён ёки бирин-кетин келадиган ҳодисаларнинг номи эмас, балки уларнинг ҳар бирида тенг узоқликдаги тушунчаларни билдирадиган номлар ўзаро антоним бўлиши мумкин. Масалан, *қиш* ва *ёз*, *баҳор* ва *куз* сўзлари бир-бирига нисбатан антоним бўлади. Чунки бу фасллар орасида келадиган фаслларнинг номлари уларга нисбатан мантиқий марказ вазифасини ўтайди.

Иссиқ-совуқ, *яқин-узоқ*, *очмоқ-ёпмоқ* каби айрим антонимларда мантиқий марказ реаллашмаган бўлади. Бироқ бундай антонимик жуфтликларни атрофлича, чуқурроқ ўрганиш туфайли уларда ҳам мантиқий марказ мавжудлигини аниқлаш мумкин. Мантиқий марказни топиш мумкин бўлмаган ҳолларда, сўзларнинг антонимлиги уларнинг бошқа умумий белгилари асосида аниқланади.

5. Туркий тилларда антонимлар махсус ўрганилган илмий ишларда уларнинг тузилиш жиҳатдан турлари б

хил бўлиши кўрсатилган⁹⁵. Биз тўнлаган материал антонимларнинг морфологик структураси анча мураккаблигини ва тузилиш жиҳатдан 30 хилдан ортиқ эканлигини кўрсатди. Гап шундаки, антонимлар ҳосил қилишда фақат туб ёки ясама сўзларгина эмас, қўшма, жуфт ва такрорий сўзлар, шунингдек, фразеологик иборалар ҳам иштирок этади. Антонимлар ҳосил қилишда ҳамма лексик бирликларнинг қатнаша олиши антонимларни таҳлил қилишда ва уларнинг луғатини тузишда фақат *азоб-роҳат*, *боадаб-беадаб* каби туб-туб, ясама-ясама каби антонимлар билан чекланмасдан⁹⁶, балки туб-ясама, туб-қўшма, туб-жуфт, туб-такрорий, туб-фразеологик иборалар (ботир—чумчуқ *пирр* эса юраги *ширр* этадиган) сингари антонимик жуфтликларни ҳам кўзда тутиш лозимлигини тақозо қилади.

Антонимик жуфтликни ҳосил қилишда барча лексик ва фразеологик бирликларнинг иштирок эта олиши ўзбек тилининг антонимларга гоят бой эканлигини кўрсатади.

6. Антонимия ҳодисаси, бошқа тил ҳодисалари каби, ўзига яқин ҳодисалар билан, айниқса синонимия ҳодисаси билан яқин боғланган бўлади. Антоним ҳосил қилувчи сўзларнинг ўзини ўрганиш билан чекланмасдан, бундай сўзларнинг синонимлари билан таққослаб ўрганиш тилда антонимик жуфтликлардан ташқари антонимик группалар ҳам мавжудлигини кўрсатди.

Маъно жиҳатдан икки қарама-қарши синонимик қатор (ёки тўп)даги сўзлар қарши тўдадаги ҳар бир сўз билан, айниқса, доминант сўз билан антонимик муносабатга кириша олган тақдирдагина улар антонимик группа таркибига кира олади.

7. Баъзи асарларда⁹⁷ тўла антонимлар ўз синонимига эга бўлмаган якка маъноли сўзлардан ҳосил бўлади деб кўрсатилган эди. Мавжуд материалларни ўрганиш: *таъсирли-таъсирсиз*, *бахтли-бахтсиз* каби кўп маъноли сўзлар синоними бўлиш-бўлмаслигидан қатъи назар тўла антоним бўла олишини кўрсатди.

⁹⁵ К. А. Талыбов. Антонимы в современном азербайджанском языке. АКД, Баку, 1971, 6-бет.

⁹⁶ В. Н. Комиссаров. Словарь антонимов английского языка М., 1964;

⁹⁷ Л. А. Введенская. Проблема сочетаемости антонимов, сб «Актуальные проблемы лексикологии», Минск, 1970, стр. 43.

Шунингдек, биз сўзларнинг барча маънолари билан бир-бирига нисбатан антонимик муносабатга кириша олиш ёки кириша олмаслигига қараб, уларни 2 группага тўла ва тўлиқсиз антонимларга ажратдик:

Ўзбек тилида антонимларнинг лексик-семантик ва морфологик қисмини атрофлича ўрганиш сабабли «Ўзбек тили антонимларининг қисқача изоҳли луғати» майдонга келди. Уни қуйида илова тарзида берилди.

А

Авангард

Ҳарбий юриш ёки ҳужум қилиш маҳалида олдинда боровчи аскарӣ қисм.

Аввал₁
Олдин₁
Илгарӣ₁
Бурун₁
Қадим

Илгарги вақтларда, бундан бир қанча вақт олдин.

Аввало
Бошлаб
Аввал₂
Олдин₂
Илгарӣ₂
Бурун₂

Биринчи навбатда, бошқа иш-ҳаракатдан олдин.

Адабли
Одобли

Ахлоқ қоидаларига амал қиладиган, хулқи, ўзини тутуши

Арьергард

Ҳарбий юриш ёки ҳужумда асосий қисмдан орқадаги, унинг хавфсизлигини таъминловчи аскарӣ қисм.

Кейин₁

Орадан бир қанча вақт ўтгач, келажакда.

Кейин₂
Сўнгра
Сўнг

Бирор иш-ҳаракат юз бергач, бошқа иш-ҳаракатдан кейин.

Адабсиз
Одобсиз

Ахлоқ қоидаларига амал қилмайдиган, хулқи, қилиши ёмон.

Адолагли
Одил

Холислик ва ҳаққонийлик билан иш кўрувчи.

Адресант
Бировнинг номига почта орқали хат, посылка ва ш. к.ларни юборадиган киши.

Азиз
Ҳамма эъозлайдиган, ҳурмат қиладиган, қадрқиммати баланд.

Азоб
Уқубат
Заҳмат
Кулфат
Азият

Киши ғоят қийналиб яшайдиган, қаттиқ қийналадиган шароит.

Айёр
Ҳийлакор
Муғомбир
Қув
Қирпи
Қилвир
Доғули
Маккор

Илоннинг ёғини ялаган

Доим макр ва ҳийла ишлатадиган, бошқаларни алдаб ўз ишини биткизадиган.

Айирмоқ
Ажратмоқ

Адолатсиз
Инсофсиз,

Ғаразгўйлик билан, ҳақиқатга хилоф равишда иш тутувчи.

Адресат
Ўз номига почта орқали хат, посылка ва ш. к. юборадиган киши.

Хор
Биров эъозламайдиган, ташландиқ ҳолдаги, қадрқиммати йўқ.

Роҳат
Ҳузур
Фароғат
Ҳаловат

Киши хурсанд бўлиб, бахтли яшайдиган шароит.

Содда
Соддадил
Гўл

Қувлик-шумликни билмайдиган, бировни алдамайдиган.

Қўшмоқ

1. Бирор нарсадан бир қисмини алоҳида қилмоқ, ундан олиб, миқдорини камайтирмоқ.

2. Бирор сон ёки миқдордан ундан кичик бўлган бошқа сон ёки миқдорни олмоқ.

3. кўчма: аҳил, иттифоқ кишилар орасида низо, нифоқ солиб, бир-биридан узоқлаштирмоқ, бегона ёки душман қилиб қўймоқ.

Актив Фаол

1. Бирор ишни бажаришга астойдил киришадиган, жонбозлик қиладиган, ғайратли, юрагида ўти бор.

2. Бутун куч-ғайрат билан, жонини ҳам аямасдан, астойдил.

Активлик

Актив кишига хос хусусият.

Алоҳида

Бошқалардан ажралиб, ўзи ёлғиз.

Альтруизм

Ўз манфаатларидан ҳам воз кечиб, бошқаларга яхшилик, эзгулик кўрсатишга интилиш.

Анализ

Бирор масалани ёки бирор нарсани айрим бў-

1. Бирор нарса сафига, ёнига, тиркамоқ, у билан бирлаштирмоқ.

2. Бирор сон ёки миқдорни бошқа сон ёки миқдор билан бирлаштирмоқ.

3. кўчма: нотаниш ёки узоқ кишиларни дўст, иттифоқ қилиб бирлаштирмоқ.

Пассив Лоқайд

1. Бирор ишни бажаришга астойдил киришмайдиган, бепарво қарайдиган ғайратсиз, юрагида ўти йўқ

2. Ҳеч парво қилмасдан, жон койитмасдан, шунчаки, юзаки, панжа орасидан.

Пассивлик

Пассив кишига хос хусусият.

Бирга

Бошқалар билан биргаликда, биргалашиб.

Эгоизм

Бошқалар билан ҳисоблашмаслик, фақат ўз шахсий манфаатини ўйлаш.

Синтез

Анализ орқали ҳосил бўлган маълумотларни

лак ва қисмларга ажратиб текшириш усули.

Антарктика

Ер курасининг Жанубий қутб доирасидаги ерлар

Аниқ
Конкрет
Маълум

1. Нималиги яққол кўриниб, билиниб турадиган, киши тасаввур қилса бўладиган.

2. Далиллар билан исботланган ёки исботласа бўладиган, ишонарли.

Антипатия

Бирор кишига нисбатан нафрат, жирканиш, душманлик ҳисси.

Анқов
Лаванг
Қалвак
Меров
— Оғзинг қани?—

деса қулоғини кўрсатадиган.

Вазиятни дарров тушуниб етмайдиган, бирор шарпани дарров сезмайдиган.

Аранг
Зўрға
Базўр

Қийинчилик билан.

умумлаштириб, бир бутун қилиб бирлаштириш.

Арктика

Ер курасининг Шимолий қутб доирасидаги ерлар.

Ноаниқ
Абстракт
Номаълум
Мавҳум

1. Нималигини билиб бўлмайдиган тасаввур қилиб бўлмайдиган.

2. Исботланмаган ёки исботлаб бўлмайдиган, ишонарли эмас.

Симпатия

Бирор кишига нисбатан муҳаббат, севиш, хайрихоҳлик ҳисси.

Хушёр
Зийрак
Сезгир
Туйғун
Сергак

Ер тагида илон қимирласа биладиган.

Вазиятни дарров тушуниб етадиган, бирор шарпани дарров сезадиган.

Бемалол
Даст

Ҳеч қандай қийинчилик сезмай.

Бир-бири билан тинч-
тотув, дўст бўлиб яшай-
диган, бир-бирига ғам-
хўрлик қиладиган, меҳри-
бон.

Аҳмоқона

Аҳмоқлик, бефаросат-
лик билан қилинган, ки-
шиларнинг дидига, ман-
фаатига зид бўлган.

Бир-бири билан чиқиша
ёки келиша олмайдиган, ўз-
аро жанжаллашаврадиган.

Оқилона

Ақл-идрок билан қилин-
ган, кишиларнинг дидига,
манфаатига мос келадиган.

Б

Бадхат

Чиройли ёзув қоида-
ларига амал қилмай, ху-
нук ёзадиган.

Баланд

Юксак

Пастдан юқорига то-
мон ўлчами, қадди, бўйи
узун.

Банд

1. Сатҳи ёки ичи би-
рор нарса билан қоплан-
ган, тўлган, ишғол этил-
ган.

2. Бирор иш билан
машғул, бўш вақти йўқ.

Бахтли

Бахтиёр

Саодатли

Иқболли

Толеманд

Ҳаётдан бахт топган,
бахти кулган, шоду хур-
рам яшайдиган.

Хушхат

Чиройли ёзув қоидала-
рига риоя қилиб, чиройли
ёзадиган.

Паст

Пастак

Пастдан юқорига томон
ўлчами, қадди, бўйи унча
узун эмас, қисқа.

Бўш

1. Сатҳида ёки ичида ҳеч
нарсая йўқ, ишғол этилмаган.

2. Ҳеч, қандай иш билан
машғул, банд эмас, вақти
бор.

Бахтсиз

Бебахт

Бадбахт

Бахтиқаро

Толесиз

Ҳаётдан бахт топмаган,
қайғу ҳасрат билан яшай-
диган.

Арзон

Нархи паст, оз пулга
сотиб олса бўладиган.

Асир

Тутқун

Банди

Ўз эрки, ҳақ-ҳуқуқидан маҳрум, эрки-ихтиёри бошқаларнинг қўлида бўлган.

Агайин

Жўрттага

Қасддан

Тушуниб ёки кўра-била туриб, яширин бир мақсад билан.

Аъло

Ўқув юртларида беш балли системада энг юқори баҳо.

Ақлли

Оқил

Эсли

Мияли

Ақли расо, фикри, мияси яхши ишлайдиган

Аҳамиятли

Муҳим

Диққат-эътиборга лойиқ, жуда зарур.

Аҳил

Иттифоқ

Иноқ

Тотув

Апоқ-чапоқ

Орасидан қил ўтмайдиган.

Қиммат

Нархи баланд, сотиб олиш учун кўп пул талаб қилинадиган.

Озод

Эркин

Хур

Ўз эрки, ҳақ-ҳуқуқига эга, эрки-ихтиёри ўз қўлида бўлган.

Бейхтиёр

Тушунмасдан, билмасдан, бирор мақсадсиз, фавқулодда.

Ёмон

Ўқув юртларида беш балли системада энг паст баҳо.

Аҳмоқ

Тентак

Беақл

Ақлсиз

Миясиз

Ақлий жиҳатдан чекланган, фикри, мияси яхши ишламайдиган.

Аҳамиятсиз

Диққат-эътиборга арзи-майдиган, зарур эмас.

Ноаҳил

Ноиттифоқ

Терс

Баҳор

1. Қиш ва ёз фасллари оралигидаги фасл, кунлар исиб, ўсимликлар ривожланадиган давр.

2. кўчма: ёшлик, нав-қиронлик.

Бевафо
Вафосиз
Садоқатсиз

Аҳдида, ваъдасида турмайдиган, бетайин, ваъдасига вафо қилмайдиган.

Беғуноҳ
Айбсиз
Гуноҳсиз
Ҳеч қандай айб иш қилмаган, айби, гуноҳи йўқ.

Бемаза
Белаззат
Тотсиз
Бадхўр
Тами ёмон, ёқимсиз.

Бемехр
Тошбағир
Мехр-шафқати йўқ, юракдан севмайдиган.

Бемоль
Овозни ярим тон пасайтириш учун қўйилган белги.

Беозор
Диловор
Ювош

Куз

1. Ёз ва қиш фасллари оралигидаги фасл, кунлар совиб, ўсимликлар ривожланишдан тўхтайдиган давр.

2. кўчма: қарилик, ногиронлик, нотовонлик.

Вафодор
Вафоли
Садоқатли
Содиқ

Аҳдида, ваъдасида қаттиқ турувчи, ваъдасига вафо қиладиган.

Гуноҳкор
Айбдор₁
Айбли
Бирор айб иш қилган, айби, гуноҳи бор.

Мазали
Лаззатли
Тотли
Хушхўр
Хуштаъм
Тами яхши, ёқимли.

Меҳрибон₁
Меҳрли
Меҳр-шафқат кўрсатувчи, сидқидилдан севувчи.

Диез
Овозни ярим тон кўтариш учун қўйилган белги.

Дилозор

Бировга озор бермайдиган, дилини огритмайдиган, хафа қилмайдиган.

Бепанд
Узоқ чидамайдиган,
маҳкам эмас, бўш.

Бесўнақай
Беўхшов
Ташқи қиёфаси, тузилиши, қадду қомати хунук, кишига ёқмайдиган, келишмаган.

Бери
1. Сўзловчига ёки кўзда тутилган кимса, нарса ёки жойга яқин.
2. Нутқ сўзланиб турган ёки кўзда тутилган пайтдан олдин (бери).

Бермоқ
1. Нарсани бирор кимсанинг қўлига топширмақ, тутқазмоқ.
2. Ўз ихтиёридаги нарсани бошқанинг ихтиёрига ўтказмоқ, топширмақ.

Беғараз
Ғаразсиз
Самимий
Холис иш тутадиган, сидқидил.

Билимли
Илмли
Муайян билимга, маълумотга эга бўлган, саводли
Бой
Бадавлат

Бировга озор берадиган, дилини огритадиган, хафа қиладиган

Мустаҳкам
Узоқ чидайдиган, маҳкам, пухта.

Хушбичим
Хушқомат
Ташқи қиёфаси, тузилиши, қадду қомати чиройли, кишига ёқадиган, келишган.

Нари
1. Сўзловчига ёки кўзда тутилган кимса, нарса ёки жойдан узоқ.
2. Нутқ сўзланиб турган ёки кўзда тутилган пайтдан кейин (нари).

Олмоқ₁
1. Нарсани ўзгадан ёки бирор жойдан ўз қўлига киритмоқ, ушламоқ, тутмоқ.
2. Нарсани ўз ихтиёрига, тасарруфига ўтказмоқ.

Ғаразли
Ёмон ниятни кўзлайдиган.

Билимсиз
Илмсиз
Ҳеч қандай билимга, маълумотга эга бўлмаган, саводсиз.
Камбағал
Қашшоқ

Давлатманд
Давлатли

Тирикчилик учун керакли нарсалари етиб ортадиган, ҳеч нарсадан камчилиги йўқ.

Бор

1. Табиатда, воқеликда мавжуд бўлган.

2. Кўзда тутилган жойда топиладиган, мавжуд.

3. кўчма: бойликка эга бўлган, бой.

Босиқ₁
Оғир₁
Вазмин₁
Сипо

Ўзини тута биладиган.

Ботир
Мард
Юракли
Қўрқмас
Жасур
Довюррак
Юрагида ёли бор

Ҳар қандай хавф-хатардан ёки қийинчиликлардан қўрқмайдиган.

Ботмоқ

(Қуёш, ой ва юлдузлар ҳақида) Қуйи тушмоқ, горизонтда кўринмай қолмоқ.

Бошламоқ

Бирор иш-ҳаракатни ижро этишга, бажаришга киришмоқ.

Боғламоқ
Бойламоқ

Бечораҳол
Фақир

Тирикчилик учун керакли нарсаси етарли бўлмаган, муҳтожликда яшовчи.

Йўқ₁

1. Табиатда, воқеликда мавжуд бўлмаган.

2. Кўзда тутилган жойда кўринмайдиган, топиб бўлмайдиган, мавжуд эмас.

3. кўчма: бойлиги йўқ, камбағал.

Енгилтак
Енгилтабиат

Ўзини тута билмайдиган.

Қўрқоқ
Юраксиз
Номард
Чумчуқ пирр этса,
юраги ширр этадиган.

Ҳар нарсадан ҳам хавфсирайверадиган, қўрқаверадиган.

Чиқмоқ₁

Юқори кўтарилмоқ, горизонтда пайдо бўлмоқ.

Тамомламоқ

Бирор иш-ҳаракатни тугатмоқ, ижро этиб, бажариб бўлмоқ, адо этмоқ.

Ечмоқ
Бўшатмоқ₁

Киши ёки нарсанинг
ортиқча ҳаракат қилмас-
лиги, масалан, қимирла-
маслиги, жилмаслиги
учун ип, арқон кабилар
воситасида ҳаракатини
чекламоқ

Бузмоқ₁

Бор нарсани ишдан
чиқармоқ, йўқ қилмоқ.

Бузмоқ₂

Ишлаб турган, ишга
яраб турган нарсани яроқ-
сиз ҳолга келтирмоқ, иш-
дан чиқармоқ

Бутун₁

Йиртилмаган, тешил-
маган, йиртиқ ёки тешик
жойи йўқ.

Бутун₂

Синмаган, синдирил-
маган, бут.

Бўш₂

Қуруқ₁

Сатҳида ёки ичида ҳеч
нарсa йўқ.

Бўшатмоқ₂

Ичини ёки сатҳини ун-
даги нарсадан ҳоли қил-
моқ, ичидаги ёки устида-
ги нарсани бошқа жойга
олмоқ.

Ип ва арқон кабиларни
улар бириктирилган жойдан
ажратиб олиш билан боғ-
ланган кимса ёки нарсага
эркин ҳаракат қилиш имко-
нини бермоқ.

Қурмоқ

Йўқ нарсани барпо қил-
моқ, ўрнатмоқ, ишга солмоқ.

Тузатмоқ

Ишдан чиққан нарсани
ремонт қилиб, яроқли ҳолга
келтирмоқ, ишга туширмоқ.

Йиртиқ

Йиртилган, тешилган,
йиртиқ ёки тешик жойи бор.

Синган

Бутун эмас, синиқ, па-
чоқ, мажақ.

Тўла

Тўлиқ

Бутун сатҳи ёки ичи би-
рор нарсa билан тўлган, бўш
ери йўқ.

Тўлдирмоқ

Тўлатмоқ

Ичини ёки сатҳини бирор
нарсa билан банд қилмоқ.

Давлатманд
Давлатли

Тирикчилик учун керакли нарсалари этиб ортадиган, ҳеч нарсадан камчилиги йўқ.

Бор

1. Табиатда, воқеликда мавжуд бўлган.

2. Кўзда тутилган жойда топиладиган, мавжуд.

3. кўчма: бойликка эга бўлган, бой.

Босиқ₁
Оғир₁
Вазмин₁
Сипо

Узини тута биладиган.

Ботир
Мард
Юракли
Қўрқмас
Жасур
Довюрак

Юрагида ёли бор

Ҳар қандай хавф-хатардан ёки қийинчиликлардан қўрқмайдиган.

Ботмоқ

(Қуёш, ой ва юлдузлар ҳақида) Қуйи тушмоқ, горизонтда кўринмай қолмоқ.

Бошламоқ

Бирор иш-ҳаракатни ижро этишга, бажаришга киришмоқ.

Боғламоқ
Бойламоқ

Бечораҳол
Фақир

Тирикчилик учун керакли нарсаси етарли бўлмаган муҳтожликда яшовчи.

Йўқ₁

1. Табиатда, воқеликда мавжуд бўлмаган.

2. Кўзда тутилган жойда кўринмайдиган, топиб бўлмайдиган, мавжуд эмас.

3. кўчма: бойлиги йўқ камбағал.

Енгилтак
Енгилтабиат

Узини тута билмайдиган

Қўрқоқ
Юраксиз
Номард

Чумчуқ пирр этса,
юраги ширр этадиган.

Ҳар нарсадан ҳам хайр сирайверадиган, қўрқмасчидиган.

Чиқмоқ₁

Юқори кўтарилмоқ, горизонтда пайдо бўлмоқ.

Тамомламоқ

Бирор иш-ҳаракатни тугатмоқ, ижро этиб, бажариб бўлмоқ, адо этмоқ.

Ечмоқ
Бўшатмоқ₁

Кипши ёки нарсанинг
ёртиқча ҳаракат қилмас-
лиги, масалан, қимирла-
маслиги, жилмаслиги
буунли, арқон кабилар
ишмасида ҳаракатини
чиқармоқ

Бузмақ₁

Бор нарсани ишдан
чиқармоқ, йўқ қилмоқ.

Бузмақ₂

Ишлаб турган, ишга
кириб турган нарсани яроқ-
ли ҳолга келтирмоқ, иш-
дан чиқармоқ

Бутун₁

Йиртилмаган, тешил-
маган, йиртиқ ёки тешик
жойи йўқ.

Бутун₂

Синмаган, синдирил-
маган, бут.

Бўш₂

Қуруқ₁

Сатҳида ёки ичида ҳеч
нарсаси йўқ.

Бўшатмоқ₂

Ичини ёки сатҳини ун-
лиги нарсадан ҳоли қил-
моқ, ичидаги ёки устида-
ги нарсани бошқа жойга
оқмоқ.

Ип ва арқон кабиларни
улар бириктирилган жойдан
ажратиб олиш билан боғ-
ланган кимса ёки нарсага
эркин ҳаракат қилиш имко-
нини бермоқ.

Қурмоқ

Йўқ нарсани барпо қил-
моқ, ўрнатмоқ, ишга солмоқ.

Тузатмоқ

Ишдан чиққан нарсани
ремонт қилиб, яроқли ҳолга
келтирмоқ, ишга туширмоқ.

Йиртиқ

Йиртилган, тешилган,
йиртиқ ёки тешик жойи бор.

Синган

Бутун эмас, синиқ, па-
чоқ, мажақ.

Тўла

Тўлиқ

Бутун сатҳи ёки ичи би-
рор нарса билан тўлган, бўш
ери йўқ.

Тўлдирмоқ

Тўлатмоқ

Ичини ёки сатҳини бирор
нарсаси билан банд қилмоқ.

В

Вайрона
Хароба
Харобазор
Хароб

Кўзга хунук кўрина-
диган, бузилган, қаровсиз,
одам яшаши учун яроқ-
сиз, кимсасиз.

Вақтинча

Фақат чегараланган
маълум бир вақт давоми-
да.

Виждонли
Инсофли
Софдил₂

Тўғри иш тутадиган,
фирромлик, қалбакилик
қилмайдиган.

Висол
Васл

Ёрга эришув, ёр би-
лан учрашув.

Обод
Ободон

Янги ва яхши бинолар
билан гўзаллашган, одам-
лар яхши яшайдиган, гав-
жум.

Доим
Мангу
Абадий
Ҳамиша
Умрбод

Вақт билан чегараланма-
ган ҳолда, ҳамма вақт да-
вомида, умр бўйи.

Виждонсиз
Инсофсиз
Фирром

Фирромлик, қалбакилик
билан иш тутадиган.

Ҳижрон
Ҳажр
Жудолик
Айрилиқ
Фироқ

Ёрдан айрилув, жудо бўлув.

Г

Гуноҳ

Шариат қонунига, ди-
ний ақидаларга хилоф,
дўзахга тушишга сабаб
буладиган ёмон иш.

Савоб

Диний эътиқодга кўра,
худога хуш келадиган, жан-
натга киришга сабаб бўла-
диган яхши иш.

Д

Даромад
Кирим
Келим

Бирор корхона, ташкилот, айрим шахс ҳисобига, ихтиёрига келади-ган пул ва бошқа маблағлар.

Дағал₁
Қаттиқ₁

Қўлга, оёққа, умуман баданга текканда қаттиқлиги билан озор берадиган, ёқимсиз уринадиган.

Дағал₂
Бадфеъл
Тўнг₁
Қўпол₁

Муомаласи, гап-сўзлари, хатти-ҳаракати ёқимсиз.

Даҳрий
Атеист

Худога ишонмайдиган диний урф-одатларга рия қилмайдиган киши, худосиз.

Дебет

1. Бухгалтерия дафтارينинг кирим, ундирилган қарз, даромад ёзиб бориладиган чап томони

2. кўчма: кирим, даромад.

Дедукция

Логик муҳокама қилиш усули — умумий ҳо-

Харажат
Чиқим
Буромад

Бирор корхона, ташкилот ёки айрим шахс ҳисобидан чиқиб кетадиган, сарфланадиган пул ва бошқа маблағлар.

Юмшоқ₁
Майин

Қўлга, оёққа, умуман баданга беозор тегадиган, ёқимли уринадиган.

Хушмуомала
Хушфеъл

Муомаласи, гап-сўзлари, хатти-ҳаракати ёқимли.

Диндор
Художўй

Худога ишонувчи, диний урф-одатларга рия қиладиган киши.

Кредет

1. Бухгалтерия дафтارينинг чиқим, берилган қарз харажат ёзиб бориладиган ўнг томони.

2. кўчма: чиқим, харажат.

Индукция

Логик муҳокама қилиш усули — жузъий ҳодисалар-

латдан жузъий натижа чиқариш.

Дезинтеграция

Бутуннинг ўз таркибий қисмларига ажралиб кетиши.

Демонтаж

Тайёр ҳолдаги машина, аппарат ёки иншоотни айрим бўлақларга ажратиш, турган жойидан кўчириб олиш.

Доно

Донишманд

Ҳар бир масалани чуқур тушунадиган, атрофлича тўғри таҳлил қиладиган, заковатли киши.

Донор

Касални соғайтириш учун ўз танасидан қон берувчи одам.

Душман

Бирор кимсага доим ёмонлик қилишни истовчи, кўролмайдиган шахс.

Дўзах

Жаҳаннам

1. Диний тасаввурга кўра ўлган «гуноҳқор» бандалар «нариги дунёда» абадий азобланадиган жой.

2. кўчма: кишини азобга соладиган, қийнайдиган муҳит, шароит.

дан умумий натижа чиқариш.

Интеграция

Айрим бўлақларнинг, қисмларнинг бир-бирига қўшилиб бутунга айланиши.

Монтаж

Машина, аппарат ёки иншоотнинг тайёр қисмларини маълум план ёки чизма асосида жой-жойига қўйиб ўрнатиш, йиғиб тайёр ҳолга келтириш.

Нодон

Аҳмоқ₂

Ҳеч нарсага фаҳми етмайдиган, фойда-зиёнини ажратолмайдиган, масалани юза тушунадиган киши.

Реципиент

Соғайиш учун ўзига бошқанинг қонини қабул қилувчи одам.

Дўст

Бирор кимсага доим яхшилик қилишни истовчи, энг яқин ўртоқ.

Жаннат

Беҳишт

1. Диний тасаввурга кўра, ўлган «гуноҳсиз» бандалар «нариги дунёда» абадий роҳатланадиган жой.

2. кўчма: киши роҳатланиб яшайдиган муҳит, шароит.

Дўзах

Диний тасаввурга кўра, «нариги дунёда» дўзахга борадиган «гуноҳкор» (банда).

Жаннати

Диний тасаввурга кўра, «нариги дунёда» жаннатга борадиган «беғуноҳ» (банда).

Е

Енгил₁

Вазмин эмас, тош босмайдиган, кўтариш қийин бўлмаган.

Енгил₂

Ҳазм бўлиши осон, тез ҳазм бўладиган.

Енгилмоқ

Мусобақа ёки олишувда рақибдан кучсизлик, заифлик қилмоқ, муваффақиятсизликка учрамоқ.

Ер

Тикка турган кишининг оёғи остидаги жой.

Ечинмоқ

Эғнидаги кийимни ечмоқ, кийимдан ҳоли бўлмоқ.

Ечмоқ₂

Эғнидаги ёки бирор аъзосидаги кийимни ташламоқ, ундан ҳоли бўлмоқ, ечинмоқ.

Оғир₂

Вазмин₂

Вазни катта бўлган, тош босадиган, кўтариш қийин бўлган.

Оғир₃

Ҳазм бўлиши қийин, секин ҳазм бўладиган.

Енгмоқ

Ғалаба қозонмоқ

Ғолиб чиқмоқ

Мусобақа ёки олишувда рақибдан устун келмоқ, муваффақият қозонмоқ.

Осмон

Кўк

Тикка турган кишининг боши устидаги бўшлиқ, юксаклик, фазо.

Қийинмоқ

Бирор кийимни киймоқ, кийимга бурканмоқ.

Қиймоқ

Гавдасини ёки бирор аъзосини, кийим билан ёпмоқ, беркитмоқ, кийинмоқ.

Ё

Ёвузлик

Кишиларга ёмонлик қилиш зиён-заҳмат келтириш, жиноят.

Ёлғон Нотўғри

Воқеа-ҳодисани бузиб ифодалайдиган, тескари-сини кўрсатадиган, ҳақиқатга тўғри келмайдиган.

Ёлғончи Алдамчи Алдоқчи

Ёлғон гапирадиган, ҳақиқатни бузиб кўрсатадиган, эгри сўзли киши.

Ёмон

1. Салбий сифат ва хусусиятларга эга бўлган, салбий баҳоланадиган, киши дидига мос келмайдиган, ёқмайдиган.

2. Бошқаларга ёмонлик қилишни кўзда тутадиган, зарарли, разил.

Ёмонламоқ Ерга урмоқ

Ёмон томонлари, камчиликларини бўрттириб гапирмоқ.

Ёнмоқ

Нур, аланга ва иссиқлик бермоқ.

Эзгулик

Кишиларга яхшилик қилиш, яхши иш, яхшилик.

Рост Тўғри Чин Ҳақ Ҳақиқат

Воқеа-ҳодисани бузмасдан, айнан ифодалайдиган, ҳақиқатга тўғри келадиган.

Ростгўй

Ростини, ҳақиқатини гапирадиган, тўғри сўзли киши.

Яхши

1. Ижобий сифат ва хусусиятларга эга бўлган, ижобий баҳоланадиган, киши дидига мос келадиган, ёқадиган.

2. Бошқаларга яхшилик қилишни кўзда тутадиган, фойдали, эзгу.

Мақтамоқ Осмонга кўтармоқ

Яхши томонлари, фазилатларини бўрттириб гапирмоқ.

Учмоқ Сўнмоқ

Ёнишдан тўхтамоқ, нур аланга ва иссиқлик бермай қўймоқ.

Ёпиқ
Берк
Бекик

1. Бирор нарса билан беркитилган, тўсилган.

2. Бирор нарса ўтолмайдиган, киролмайдиган ҳолатга келтирилган, йўлга тўсиқ қўйилган.

Ёпмоқ
Беркитмоқ

1. Бирор томонга ўтишга имкон бермаслик учун йўлда тўсиқ ҳосил қилмоқ.

2. Ёйилган, очиқ нарсани тахламоқ, букламоқ

3. Устига нарса ташлаш, тортиш йўли билан кўринмайдиган ҳолга келтирмоқ.

4. Била туриб бошқалардан яширмоқ, махфий тутмоқ (айб, жиноят кабилар ҳақида).

Ёруғ

Нур ёки ёғду билан тўлган, майда нарсалар ҳам аниқ кўринадиган.

Ёруғлик

1. Нур ёғду бор ёки кучли, кўп бўлган ҳолат.

2. кўчма: рўшнлик, эзгулик ва маърифат символи сифатида

Очиқ

1. Ҳеч нарса билан беркитилмаган, тўсилмаган.

2. Бирор нарса ўта оладиган, кира оладиган ҳолатга келтирилган, четга суриб, очиб қўйилган.

Очмоқ

1. Йўлни тўсиб турган эшик, қопқоқ каби тўсиқларни бир томонга кўтариб ёки олиб ташламоқ, бирор томонга ўтишга имкон бермоқ.

2. Тахланган нарса қатини ёзмоқ, ёймоқ.

3. Устини беркитиб, яшириб турган нарсани олиб ташламоқ, кўринадиган ҳолга келтирмоқ.

4. Ҳаммага маълум қилмоқ, ошкора қилмоқ, фош қилмоқ (айб, жиноят кабилар ҳақида).

Қоронғи

Нур, ёғду бўлмаган ёки кам бўлган, йирик нарсалар ҳам аниқ кўринмайдиган.

Қоронғулик

1. Нур, ёғду йўқ ёки кучсиз, оз бўлган ҳолат.

2. кўчма: ғам, ташвиш, жаҳолат ва хурофот символи сифатида.

Еш

Етук ёшга етмаган,
навқирон киши.

Жануб

Дунёнинг тўрт томони-
дан бири, кундузи қуёш
юрадиган томон.

Зарар Зиён

Қутилмаган ёмон оқи-
бат, зарарли натижа.

Зарарли

Ёмон натижа беради-
ган, зарар келтирадиган.

Зеҳнли

Тез идрок эта олади-
ган, зеҳни ўткир.

Идеализм*

Бутун борлиқнинг не-
гизи, материя эмас, бал-
ки онг, идея, руҳ деб би-
лувчи, онгнинг, идеянинг
материя маҳсули эканини,
иккиламчилигини инкор
этувчи реакция фалса-
фий оқим.

* Ушбу белги қўйилган сўзларнинг изоҳи ўзбек тилининг изоҳли
луғатидан олинди.

Қари Кекса Қария

Кўп яшаган, қариб қол-
ган киши.

Ж

Шимол

Дунёнинг тўрт томони-
дан бири, жанубнинг қара-
ма-қарши томони.

З

Фойда Наф Манфаат Ҳаён

Қутилган, яхши оқибат,
фойдали натижа.

Фойдали Манфаатли

Яхши натижа беради-
ган, фойда ёки даромад кел-
тирадиган.

Зеҳнсиз

Дарров идрок эта ол-
майдиган, зеҳни паст.

И

Материализм*

Руҳ, онг ва тафаккурга
нисбатан материянинг, та-
биатнинг ва умуман объек-
тив воқеликнинг бирламчи-
лигини, киши онги ва тафак-
курига боғлиқ бўлмаган
қолда мавжудлигини, унинг
қонуниятларини билиш мум-
кинлигини тан олувчи ил-
мий-фалсафий оқим.

Идеалист*

Идеализм тарафдори,
идеализм йўлидан борув-
чи киши.

Идеалистик*

Идеализмга оид, идеа-
лизм принципларига асос-
ланган.

Ижобий

Мақтовга, ёқлашга,
маъқуллашга сазовор
бўлган, яхши, фойдали.

Илғор

Пешқадам

Зарбдор

Ударник

Ишда бошқаларга на-
муна бўладиган, бошқа-
лардан кўп ва унумли иш-
лайдиган.

Импорт

Бирор мамлакатга чет
эллардан мол ёки капи-
тал келтириш ва шундай
молнинг, капиталнинг ўзи.

Ингичка

Кўндаланг кесими ки-
чик, жуда майда.

Инсофли

Инсоф билан иш қи-
лувчи, виждонли.

Исимоқ

Ҳарорати кўтарил-
моқ, иссиқ ҳолатга кел-
моқ.

Материалист*

Материализм тарафдори,
материализм йўлидан борув-
чи киши.

Материалистик*

Материализмга оид, ма-
териализм принципларига
асосланган.

Салбий

Мақтовга, ёқлашга, маъ-
қуллашга сазовор бўлмаган,
ёмон, зарарли.

Қолоқ

Дангаса₁

Бошқалардан оз ва ёмон
ишлайдиган, ишдан қочади-
ган.

Экспорт

Бирор мамлакатдан чет
элларга мол ёки капитал
юбориш ва шундай молнинг,
капиталнинг ўзи.

Йўғон

Кўндаланг кесими катта,
йирик.

Инсофсиз₂

Ноинсоф

Инсоф билан иш қилмай-
диган, виждонсиз.

Совумоқ

Ҳарорати пасаймоқ, со-
вуқ ҳолатга келмоқ.

Исрофгарчилик

Ўйламасдан, пала-партиш сарфлаш, ўринсиз, ортиқча сарфлаш, шамолга совуриш.

Иссиқ

1. Атрофдаги, ҳаводаги юқори ҳарорат.

2. Бирор манба ҳарорати билан исиган, қизиган.

3. кўчма: кишига хуш келадиган, ёқимли.

Ифлос₁

Қир

Исқирт

Иркит

Қир, чанг, ифлослик ва ш. к.лар билан қопланган, ифлос бўлган.

Ич(и)

Нарсаннинг ички томони, ички юзи.

Ичи қора

Ҳаммадан шубҳаланаверадиган, кўнглида ёмон ният, адоват сақлайдиган.

Ичкари

Бино, уй, ҳовли, қўрғон ва ш. к.лар деворининг ич томони ва ич томондаги жой.

Тсжамкорлик

Тежаб, ўринли сарфлаб, ортиқчасини олиб қолиш, тежаб тўплаш.

Совуқ

1. Атрофдаги, ҳаводаги паст ҳарорат.

2. Ташқи таъсир натижасида иссиқлиги йўқолган, совуған.

3. кўчма: кишига хуш келмайдиган ёқимсиз, хунук.

Тоза

Озода

Покиза₁

Қир, чанг, ифлослик ва ш. к.лардан ҳоли, кирланмаган, ифлос бўлмаган.

Сирт(и)

Уст(и)

Таш(и)

Нарсаннинг ташқи томони, ташқи юзи.

Оқ кўнгил

Кўнгли оқ

Кўнгли очиқ

Софдил₂

Ҳаммага ишонаверадиған, кўнглида кири — ёмон нияти йўқ, адоват сақламайдиган.

Ташқари

Бино, уй, ҳовли, қўрғон ва ш. к.лар деворининг сирт томони ва сирт томондаги жой.

Ишѐқмас
Дангаса₂
Ялқов
Эринчоқ
Ғайратсиз
Танбал₁

Меҳнатни ёқтирмайдиган, ишдан қочадиган.

Ишш

Эшакни тўхтатиш учун ишлатиладиган хитоб.

Меҳнатсевар
Ишчан
Меҳнаткаш
Ғайратли
Серғайрат
Ғайратчан

Меҳнатни севадиган, меҳнатдан қочмайдиган, кўп ишлайдиган.

Хих

Эшакни юргизиш учун ишлатиладиган хитоб.

И

Ииғи

Хафалиги, қайғу аламларини кўз ёши тўкиш билан ифодалаш.

Иўқ₂

Маъқулламаслик, рад этиш ёки инкор этишни ифодаловчи сўз.

Иўқотмоқ

Эҳтиётсизлик туфайли бирор нарсадан маҳрум бўлмоқ, ажраб қолмоқ, қўлдан чиқармоқ, тушуриб қўймоқ.

Кулги

Хурсандлиги ёки завқшавқини кучли, узук-юлуқ овоз ва юз ҳаракатлари билан ифодалаш.

Хўп

Ҳа

Майли

Маъқуллаш, тасдиқлаш ва розиликни ифодаловчи сўз.

Топмоқ

Қидириш туфайли ёки фавқулодда бирор нарсани қўлга киритмоқ, бирор нарсага эга бўлмоқ.

К

Калта

Қисқа

Бўйи, узунлиги бошқаларга нисбатан кам, бўй ўлчами кичик.

Узун

Бўйи, узунлиги бошқаларга нисбатан кўп, бўй ўлчами катта.

Бирор иш-ҳаракатнинг қораланадиган, тузатилиши лозим бўлган ёмон, салбий томони.

Камҳосил
Кучсиз₁

Оз ҳосил берадиган (ер ҳақида).

Касал
Бемор
Бетоб
Нотоб
Хаста
Оғриқ

Бирор касалликка йўлиққан, касали бор, сиҳат-саломатлиги ёмон.

Касалланмоқ

Дардга, касалга чалинмоқ, гирифтор бўлмоқ, саломатлиги ёмонлашмоқ.

Қатта₁
Йирик
Азим
Азамат
Зўр₁
Улкан

Ҳажми, ўлчами одатдагидан, бошқалардан ортиқ.

Қатта₂

Бировга нисбатан кўп яшаган, ёши ортиқ.

Бирор иш-ҳаракатда қўлга киритилган, мақташга ёки тақдирлашга арзийдиган ижобий натижа.

Серҳосил
Ҳосилдор
Унумдор
Кучли₁

Кўп ҳосил берадиган (ер ҳақида).

Соғ
Соғлом
Саломат
Тўрт мучаси соғ

Касали йўқ, сиҳат-саломатлиги яхши.

Соғаймоқ

Дарди, касали ариб, соппа-соғ бўлиб кетмоқ, саломатлиги яхшиланмоқ.

Қичик₁
Майда
Чоғ₁

Ҳажми, ўлчами одатдагидан, бошқалардан кам.

Қичик₂

Бировга нисбатан оз яшаган, ёши кам.

Камаймоқ

Озаймоқ

Сони ёки миқдори ил-
гаригидан кам бўлмоқ.

;

Камгап

Камсухан

Индамас

Кўп гапиришни ёқтир-
майдиган, кам гапиради-
ган.

Қамоб

Қамчил

Танқис

Таҳчил

Анқонинг уруғи

Анқонинг тухуми

Анқога шафе

Ахтарса топилмайдиган,
етишмайдиган, кам,
оз, ноёб.

Қамтар

Қамтарин

Қамсуқум

Хокисор

Синиқ

Мақтанишни истамайдиган,
ўзига бино қўймайдиган,
ўзини бошқалардан паст оладиган.

Қамчилик

Нуқсон

Қусур

Айб

Кўпаймоқ

Ортмоқ₁

Сони ёки миқдори ош-
моқ, илгаригидан кўп бўл-
моқ.

Сергап

Вайсақи

Жаврақи

Кўп гапиришни ёқтира-
диган, кўп гапирадиган.

Сероб

Кўп₁

Ҳар жойда топилаверадиган,
етарли даражада,
мўл-кўл.

Такаббур

Манман

Димоғдор

Кеккайган

Гердайган

Керик

Кибрли

Калондимоғ

Қўрс

Кибр-ҳаволи

Бурни кўтарилган

Ҳавоси баланд

Мақтанишни ёқтирадиган,
ўзига бино қўйган, ўзини
бошқалардан юқори қўядиган.

Ютуқ

Муваффақият

Катталашмоқ

Ўз ҳолатидан катта бўлмоқ, ҳажми, ўлчами ортмоқ.

Келажак

Келгуси

Ҳозирги замондан кейин бўладиган воқеа-ҳодисалар, энди келадиган замон, бўлажак ҳаёт.

Келмоқ

1. Сўзловчи турган томонга, ёки кўзда тутилган жойга яқинлашмоқ, етмоқ.

2. Дунёга келмоқ, турилмоқ.

Кенг

Оралиғи, ичи катта.

Кенгаймоқ

Ўз ҳолатига нисбатан кенгроқ бўлмоқ, кенг ҳолатга келмоқ.

Кенжа

Энг кичик, охириги (фарзанд ҳақида).

Кеч₁

Кечқурун

Шом

Сутканинг қуёш ботишига яқин пайти.

Кеч₂

Кичраймоқ

Ўз ҳолатидан кичик бўлмоқ, ҳажми, ўлчами камаймоқ.

Ўтмиш

Ҳозирги замондан олдин бўлиб ўтган воқеа-ҳодисалар, ўтган замон, илгариги ҳаёт.

Кетмоқ

Жўнамоқ

1. Сўзловчи турган томондан, ёки кўзда тутилган жойдан узоқлашмоқ, бошқа томонга йўналмоқ.

2. Дунёдан кетмоқ, ўлмоқ.

Тор

Оралиғи, ичи кичик.

Тораймоқ

Ўз ҳолатига нисбатан торроқ бўлмоқ, тор ҳолатга келмоқ.

Тўнғич

Энг катта, биринчи (фарзанд ҳақида).

Эрта₁

Эрталаб

Тонг

Сутканинг қуёш чиқишига яқин пайти.

Эрта₂

Вақтлик

Барвақт

Одатдаги ёки белги-
ланган пайтдан кейин,
ундан бир қанча вақт ўт-
гач.

Кечки

Кечпишар

Бошқа (ўзига ўхша-
ган)лардан кейин пиша-
диган, кеч етиладиган.

Кириш₁

Ичкарига кирилади-
ган жой.

Кириш₂

Пролог

Муқаддима

Дебача

Бирор асар ёки док-
ладнинг боши, бош қис-
ми

Контрреволюцион

Аксилинқилобий

Революцияга қарши
(қаратилган).

Контрреволюционер

Аксилинқилобчи

Революцияга, револю-
цион ҳаракатга қарши
ҳаракат қилувчи

Кун

Кундуз

Сутканинг қуёш чиқи-
шидан қуёш ботгунча
бўлган қисми, эрталабдан
кечгача бўладиган пайт,
вақт.

Кучли₂

Бақувват

Одатдаги ёки белгилан-
ган пайт келмасдан, ундан
бир қанча олдин.

Эртаги

Эртапишар

Бошқа (ўзига ўхшаган)-
лардан олдин пишадиган,
эрта етиладиган.

Чиқиш

Ташқарига чиқиладиган
жой.

Хотима

Эпилог

Бирор асар ёки доклад-
нинг охири, охириги қисми.

Революцион

Инқилобий

Революцияга оид, рево-
люцияни қувватлайдиган.

Революционер

Инқилобчи

Революция қатнашчиси,
революцион ҳаракатни амал-
га оширувчи.

Тун

Кеча

Сутканинг қуёш ботган-
дан қуёш чиққунга қадар
бўлган қисми, кечқурундан
эрталабгача бўладиган вақт,
пайт.

Кучсиз₂

Беқувват

Қувватли
Зўр₂
Забардаст
Тоғни урса талқон
қиладиган

Куч-қувватининг кўп-
лиги билан ажралиб ту-
радиган.

Кучли₃
Зўр₃
Ўткир₁

Ўз ишини яхши била-
диган, яхши бажаради-
ган.

Кучли₄
Ўткир₂

Таъсир кучи юқори,
тез таъсир қиладиган.

Кучли₅
Шиддатли
Қаттиқ

Зухур этиш даражаси,
катта куч билан воқе бў-
ладиган.

Кўкармоқ
Кўкламоқ

Ривожланмоқ, униб-
ўсмоқ, барг билан қоп-
ланмоқ.

Кўп₂
Мўл
Бисёр
Анча

Заиф
Нимжон
Қамқувват
Беҳол
Ҳолсиз
Мадорсиз
Мажолсиз
Дармонсиз
Бедармон
Бурнидан тортса йиқи-
ладиган.

Куч-қуввати етарли бўл-
маган, оз.

Кучсиз₃
Бўш

Ўз ишини ёмон билади-
ган, ёмон бажарадиган.

Кучсиз₄

Таъсир кучи паст, секин
таъсир қиладиган.

Кучсиз₅
Заиф
Суст

Зухур этиш даражаси
паст, оз куч билан юзага
келадиган.

Қуримоқ

Ривожланишдан, ўсиш-
дан тўхтамоқ, сўлиб қолмоқ.

Оз
Кам

1. Сон, миқдор жиҳатдан ортиқ, катта миқдордаги.

2. Етиб ортиб қоладиган.

Кўтарилмоқ₁

1. Пастдан тепаликка, юқори томонга ҳаракат қилмоқ, чиқмоқ.

2. кўчма: юқори даражадаги амал ёки лавозимга эришмоқ, ўрнашмоқ.

3. Юқори даражага чиқмоқ, кўпаймоқ, ошмоқ.

Кўтарилмоқ₂ Зўраймоқ

Кучи, шиддати, даражаси ошмоқ, кучаймоқ.

Кўтарилмоқ₃ Учиб кетмоқ

Ерда турган жойидан, юқорига, осмон томонга ҳаракат қилиб жилмоқ, ердан узоқлашмоқ.

Ланж
Пишиб ўтиб кетган.

Лапашанг
Бўшанг
Ношуд
Уқувсиз

1. Сон, миқдор жиҳатдан кўп эмас, кичик миқдордаги.

2. Етарли эмас, таъминлашга етмайдиган.

Тушмоқ₁

1. Тепаликдан, юқори томондан қўйи томонга ҳаракат қилмоқ.

2. кўчма: юқори даражадаги лавозимдан бўшамоқ, четлатилмоқ.

3. Паст даражага қайтмоқ, камаймоқ.

Пасаймоқ Босилмоқ

Кучи, шиддати, даражаси камаймоқ, кучсизланмоқ.

Қўнмоқ Тушмоқ₂

Учиб юрган жойидан, осмондан, ҳаводан пастга томон ҳаракат қилиб ерга ёки бирор жойга ўрнашмоқ.

Л

Тирик₁
Яхши пишмаган, етилмаган.

Уддабурро
Ишбилармон
Эпчил₁
Абжир₁

Лаванг₂

Бирор ишни кўнгилдагидай қилиб бажара олмайдиган.

Лойиқ
Муносиб
Боп
Мос

Бирор кимса, нарсанинг талабига ёки характериға тўғри келадиган, ярайдиган, мувофиқ.

Лиммо-лим

Бутун ҳажми, ичи бирор нарса билан жуда тўлдирилган.

Литота
Тафрит

Нарса ва ҳодисаларға хос хусусиятни атайин кичрайтириб, заифлаштириб тасвирлаш.

Максимум

Энг кўп, энг катта миқдор.

Ма-пиш-пиш

Мушукни ўзига яқинлаштириш, чақирриш учун ишлатиладиган хитоб.

Маст

Ичиладиган, чекилаган нарсалар таъсирида ақлу ҳушини йўқотган, кайфи ошиб қолган.

Юлдузни бенарвон урадиган.

Ҳар қандай ишни уддалай оладиган.

Нолойиқ
Номуносиб
Нобоп
Ярамас

Бирор кимса, нарсанинг талабига ёки характериға тўғри келмайдиган, ярамай-диган, яроқсиз.

Бўм-бўш Қуппа-қуруқ

Бутун ҳажмида, ичида: мутлақо ҳеч нарса йўқ.

Муболаға Гипербола

Нарса ва ҳодисаларға хос хусусиятни ошириб, маҳоват қилиб тасвирлаш.

М

Минимум.

Энг оз, энг кичик миқдор.

Пишт

Мушукни ўзидан узоқлаштириш, ҳайдаш учун ишлатиладиган хитоб.

Ҳушёр₂

Маст қиладиган нарсалар ичмаган. ақлу ҳуши: жойида, соғ.

Маъқулламоқ

Мақтамоқ₂

Кимсанинг иш-ҳаракати
тини тўғри ҳисобламоқ,
ижобий баҳоламоқ.

Мақтов

Кимсанинг хизматига
берилган ижобий баҳо.

Мағлубият

Жангда курашда, ёки
мусобақада кучсиз (за-
иф) лиги биллиниб, муваф-
фақиятсизликка йўлиқиш,
рақибдан енгилиш.

Мезбон

Меҳмон кутиб олувчи,
зиёфат ёки тўй эгаси.

Миннатдорлик

Яхшиликнинг қадрига
етиш, яхшилик қилгани
учун кимсага ташаккур
билдириш.

Мулойим

Юмшоқ

1. Тингловчига ёқади-
ган, ёқимли эшитилади-
ган.

2. Умуман кишига ёқа-
диган, ёқимли.

Мурақкаб

Танқид қилмоқ

Айбламоқ

Кимсанинг иш-ҳаракати-
ни нотўғри ҳисобламоқ, сал-
бий баҳоламоқ.

Ҳайфсан

Кимсанинг бирор ноҳуя
ҳаракатига берилган салбий
баҳо.

Ғалаба

Зафар

Ғолибият

Жангда, курашда ёки
мусобақада рақибдан ус-
тун келиш, рақибини енгиш.

Меҳмон

Кимсанинг уйига зиёфат,
тўй ва ш. к. муносабати би-
лан келган киши.

Нонкўрлик

Кўрнамаклик

Яхшиликнинг қадрига ет-
маслик, яхшилик қилган ки-
шига ёмонлик қилиш.

Қўпол₂

Тўнг₂

Терс₂

1. Тингловчига ёқмайди-
ган, ёқимсиз эшитиладиган,
ғашни келтирадиган.

2. Умуман кишига ёқ-
майдиган, ғашни келтиради-
ган, ёқимсиз.

Содда

Оддий

1. Қўп ва хилма-хил нарсалардан таркиб топган, ясалиши қийин.

2. Тушунилиши, бажарилиши қийин бўлган, осон бўлмаган.

Мурувватли
Ҳимматли
Саховатли

Бировга мурувват ёки яхшилик қиладиган.

Муҳаббат
Меҳр

Бирор кимса ёки нарсага юракдан берилиш, уни яхши кўриш, дўстлик ҳисси.

Муҳтожлик
Етишмовчилик
Йўқчилик
Танқислик

Яшаш ва маишат учун ҳамма нарса етарли бўлмаган ёмон шароит.

Насия

Савдо қилинган пайтнинг ўзида тўланмайдиган, кейин бериладиган (пул ҳақида).

Новча
Барваста

Бўйи баланд, дароз.

1. Озгина қисмлардан ташкил топган ясалиши осон.

2. Тушунилиши, бажарилиши осон бўлган, қийин бўлмаган.

Мурувватсиз
Ҳимматсиз
Саховатсиз

Бировга мурувват ёки яхшилик қилмайдиган.

Нафрат

Бирор кимса ёки нарсадан жирканиш, уни кўролмаслик, душманлик ҳисси, қаҳр.

Фаровонлик
Тўкинчилик
Мўлчилик
Серобчилик
Маъмурчилик
Сероблик
Тўйинчилик
Кенгчилик

Яшаш ва маишат учун ҳамма нарса етарли бўлган яхши шароит.

Н

Нақд

Савдо қилинган пайтнинг ўзида тўланадиган, дарҳол бериладиган (пул ҳақида).

Пакана

Бўйи паст, ермитти.

Номусли
Уятчанг
Ориятли
Орли
Ҳаёли
Иболи
Шармли

Уяти бор, уят-андишани биладиган, виждонли.

Ноҳақ

Гапи ёки хатти-ҳаракати нотўғри, асоссиз.

Номуссиз
Беномус
Ориятсиз
Орсиз
Ҳаёсиз
Беҳаё
Бейбо
Бешарм
Шарманда
Шармсиз

Уяти йўқ, уят-андишани билмайдиган, виждонсиз.

Ҳақ
Ҳақли

Гапи ёки хатти-ҳаракати тўғри, асосли.

О

Обрўли
Нуфузли

Ҳамма ҳурмат қиладиган, бошқаларга гапи ўтадиган.

Озмоқ

Танасидаги гўшт-ёғи озаймоқ, этдан тушмоқ, эти қочмоқ.

Озод қилмоқ
Бўшатмоқ

Қамоқдаги кимса ёки нарсани қамоқдан чиқариб ўз эркича истаган томонга кетиши учун имкон бермоқ.

Обрўсиз
Беобрў

Биров ҳурмат қилмайдиган, менсимайдиган, гапига ҳеч ким қулоқ солмайдиган.

Семирмоқ

Танасидаги гўшт-ёғи кўпаймоқ, эт қўйиб тўлишмоқ.

Қамамоқ
Қамаб қўймоқ

Эркин юрган кимса ёки нарсани атрофи тўсилган махсус жойга, қамоққа киритиш йўли билан ўз хоҳишича бирор ёққа бориш имконидан маҳрум қилмоқ.

Олд

1. Киши ва нарсаларнинг юз томони ёки бошланиш қисми, боши.

2. Киши ва нарсаларнинг юзи, боши ёки қисми қараган томон ва шу томондаги жой.

Олмоқ

Маълум пул эвазига ўзиники қилиб олмоқ, сотиб олмоқ.

Олга

Олдинга

Ҳаракат йўналган, бориш лозим бўлган томонга.

Оптимизм

Келажакка, ҳаётга ишонч билан қараш руҳи.

Ориқ

Озғин

Бошқаларга нисбатан танасидаги гўшт-ёғи оз, эт битмаган, эти қочган.

Ортмоқ₂

Юкламоқ

Юкни транспорт воситасининг устига ёки ичига жойламоқ.

Орқа

Орт

Кег

1. Киши ва нарсаларнинг юзи ёки бошига нисбатан қарама-қарши жойлашган қисми, охириги қисм.

2. Киши ва нарсаларнинг юзи, боши ёки бош қисмига нисбатан қарама-қарши бўлган томон, нариги томон ва ўша томондаги жой.

Сотмоқ

Маълум пул эвазига бировга бермоқ.

Орқага

Ҳаракат бошланган томонга, босиб ўтилган томонга.

Пессимизм

Келажакка, ҳаётга ишончсизлик, умидсизлик билан қараш руҳи.

Семиз

Бошқаларга нисбатан танасидаги гўшт-ёғи кўп, эт олган, тўлишган.

Туширмақ

Бўшатмоқ₄

Юкни транспорт воситасининг устидан ёки ичидан бошқа жойга олмоқ.

Осон
Енгил₃
Унғай

Хамирдан қил суғур-
гандай

Ечилиши, бажарилиши
мураккаб бўлмаган, қий-
налмасдан тезда ҳал қил-
са бўладиган.

Оч

1. Организми овқат
талаб қилаётган, овқат
ейишни истаётган, очлик-
ни ҳис қилаётган.

2. От вазифасида кўч-
ма: муҳтожликда яшов-
чи, камбағал.

Очқамоқ

Узоқ вақт емай-ичмай
овқатга бўлган талабини
қондиролмай юрмоқ, ов-
қат ейишни истамоқ.

Ошкор (а)

Очиқ₂

Ҳеч кимдан яширил-
маган, ҳаммага билиниб
турадиган, кўриниб тура-
диган.

Оқ

Бирор айб иш қилма-
ган, гуноҳсиз, айбсиз.

Оқламоқ

1. Бирор кишининг гу-
ноҳсиз эканлигини тас-
диқламоқ, исботламоқ,

Қийин
Мушкул
Душвор
Маҳол
Оғир₄

Ечилиши, бажарилиши
мураккаб бўлган, кўп вақт,
меҳнат, билим талаб қилади-
ган.

Тўқ

1. Овқат еб тўйган, ов-
қат ейишни истамайдиган,
очликни ҳис қилмайдиган.

2. От вазифасида кўчма:
ҳеч нарсадан муҳтожлиги
йўқ, бадавлат, бой.

Тўймоқ

Еб-ичиб, ўзининг овқат-
га, сувга бўлган талабини
қондирмоқ.

Яширин

Махфий

Пинҳон

Хуфия

Хуфиёна

Енг ичида

Бошқалардан сир тути-
ладиган, бошқаларга бил-
дирилмайдиган, кўриниб
турмайдиган.

Қора

Бирор айб иш қилган,
гуноҳкор, айбдор.

Қораламоқ

1. Бирор кишининг гу-
ноҳкор, айбдор эканлигини
тасдиқламоқ, исботламоқ,

яхши томонларини кўрсатмоқ.

2. Бирор иш-ҳаракатнинг тўғри асосли эканини тасдиқламоқ.

Оқловчи

Судланувчини ҳимоя қилувчи юрист, адвокат.

Пастки

Бошқасига нисбатан пастга, паст жойга ўрнашмоқ.

Пастлик

Ернинг умумий сатҳидан паст бўлиб, чўкиб турадиган жой.

Пишган

1. Ўсиб, ривожланиб истеъмол қилиш ёки ишлатиш учун яроқли ҳолга келган, етилган.

2. кўчма: ишнинг кўзини биладиган, тажрибали, пухта.

Рухсат бермоқ

Рухсат этмоқ

Ижозат бермоқ

Қимсага бирор иш-ҳаракат қилиш учун розилик бермоқ.

ёмон томонларини кўрсатмоқ.

2. Бирор иш-ҳаракатнинг нотўғри, асоссиз эканини тасдиқламоқ, асосламоқ.

Қораловчи

Судланувчининг айбини исботлашга ҳаракат қилувчи давлат ёки жамоат вакили (масалан, прокурор).

П

Юқориги

Бошқасига нисбатан юқорига, баландроқ жойга ўрнашмоқ.

Тепалик

Баландлик

Дўнглик

Ернинг умумий сатҳидан кўтарилиб, дўмпайиб турадиган жой.

Хом

Ғўр

Пишмаган

1. Истеъмол қилиш ёки ишлатиш учун яроқли ҳолга келмаган, етилмаган.

2. кўчма: ишнинг кўзини билмайдиган, тажрибасиз, бўш.

Р

Тақиқламоқ

Тақиқ қилмоқ (этмоқ)

Ман қилмоқ (этмоқ)

Бирор иш-ҳаракат қилиш мумкин эмаслиги, акс ҳолда кўнгилсиз воқеа юз беришини айтмоқ.

С

Саводли
Ўқиган

Ўқиш, ёзишни биладиган.

Саёз

1. Сатҳдан унча паст эмас, юза.
2. Мазмунан сийқа, юзаки.

Саратон

Ёзнинг энг иссиқ пайти.

Сахий
Саховатли₂
Ҳотам
Ҳотамтой
Олиҳиммат
Танти
Қўли очиқ

Кишидан ҳеч нарсани аямайдиган, ҳимматли, мурувватли.

Сийрак

Бир-биридан узоқ-узоқ жойлашган бир хил нарса ёки предметлардан иборат, қалин ёки зич эмас.

Секин₁
Аста₁
Оҳиста
Суст

Саводсиз
Ўқимаган
Оми

Ўқиш, ёзишни билмайдиган.

Чуқур

1. Сатҳдан анча паст, теран.
2. Мазмунан теран, ҳар томонлама юқори баҳоландиган.

Қаҳратон

Қишнинг энг совуқ пайти.

Хасис
Қурумсоқ
Нокас
Нокаста
Зиқна
Мумсик
Бахил

Тутунини булут кўрмаган.

Ҳамма нарсани қизғандиган, очкўз, ҳимматсиз, мурувватсиз.

Қалин₁
Тигиз
Зич

Бир-бирига яқин жойлашган жуда кўп бир хил нарса ёки предметлардан иборат.

Тез
Илдам₁
Жадал

Паст суръат билан,
ошиқмасдан, имиллаб.

Секин₂

Аста₂

1. Зурға эшитилади-
ган қилиб, эшитилар-эши-
тилмас қилиб.

2. Оз куч билан, били-
нар-билинмас.

Серунум

Унумли

Самарали

Баракали

Кўп унум берадиган,
кўп фойда келтирадиган.

Сочмоқ

Бир жойга уйилган
нарсаларни атрофга ёки
ҳар ёққа итқитмоқ.

Старт

Спорт мусобақасининг
бошланиш пайти ёки
жойи.

Суюқ

1. Таркибида сув ёки
суюқлик кўп бўлган.

2. Суюқликка ранг бе-
рувчи модда миқдори
меъеридан кам бўлган.

Сўкмоқ

Тикилган, бир бутун
ҳолдаги нарсани бирик-
тирувчи ипларини узиш
йўли билан бўлакларга
ажратиш.

Қатта суръат билан,
шошган ҳолда, шахдам.

Қаттиқ₂

1. Яхши эшитиладиган
қилиб, кучли овоз билан,
шовқин солиб.

2. Катта куч билан, куч-
ли равишда, зарб билан.

Унумсиз

Самарасиз

Бебарака

Унум бермайдиган, фой-
да келтирмайдиган.

Тўпламоқ

Йиғмоқ

Турли жойдаги нарсаларни
бир жойга уймоқ.

Финиш

Пакка

Спорт мусобақасининг
тамом бўлиш пайти ёки
жойи.

Қуюқ

1. Таркибида сув ёки су-
юқлик оз бўлган.

2. Суюқликка ранг берув-
чи модда миқдори меъери-
дан ортиқ бўлган.

Тикмоқ

Газмол, тери, қоғоз каби
нарсаларни ип, игна восита-
сида бир-бирига бириктир-
моқ, бутун ҳолга келтирмоқ.

Т

Так

Трр

Отни тўхтатиш учун ишлатиладиган хитоб.

Терс₃

Тескари₁

Бирор нарсанинг одатда кўринмайдиган, пардозланмаган томони, тескари томони, орқаси.

Тинчлик

Қуролли тўқнашувлардан, урушдан ҳоли, тинч ҳолат, кишилар осойишта яшайдиган замон.

Тирик₂

Жонли

Ҳаёт₁

Ҳаётий фаолияти давом этаётган, яшаб турган, ўлмаган, жони бор.

Тузсиз

Тузи йўқ ёки оз.

Тушмоқ₃

Бирор баландликдан, юқоридан пастга, ерга томон ҳаракат қилиб етмоқ.

Туғилмоқ

Она қорнидан дунёга келмоқ, дунёда яшай бошламоқ.

Тўғри₁

Чуҳ

Чу

Отни юргизиш учун ишлатиладиган хитоб.

Унг₁

Бирор нарсанинг одатда кўриниб турадиган, яхши ишланган томони, юзи, сирти.

Уруш

Қабилалар, давлатлар ёки синфий жамоалар ўртасидаги қуролли кураш, тўқнашув, олишув.

Улик

Жонсиз

Ҳаётий фаолияти тўхтаган, ўлган, жони йўқ.

Шўр

Тузи меъеридан ортиқ, тузи кўп.

Чиқмоқ₂

Бирор баландликка, юқорига кўтарилмоқ.

Улмоқ

Яшашдан тўхтамоқ, вафот этмоқ, ҳаётдан кетмоқ.

Эгри₁

Қинғир

Қийшиқ

Бўй томонига қараб, узунасига қийшаймасдан тикка чўзилган, қийшиқ ёки эгри-бугри эмас.

Тўғри₂

Бировни алдамайдиган, ҳалол, виждонли, инсофли.

Тўғри₃

Талабга ёки ҳақиқатга мос келадиган, хатодан ҳоли, нотўғри ери йўқ.

Узаймоқ Чўзилмоқ

1. Илгарига қараганда кўпроқ давом этадиган бўлмоқ, давом этиш вақти кўпаймоқ.

2. Узунасига ўлчами ортмоқ, бўйи янада узунроқ бўлмоқ.

Узоқ Олис Йироқ

1. Катта масофа билан ажралиб турадиган, жуда наридаги.

2. Узоқ масофага чўзилган, юриб ўтиш ёки бориш учун кўп вақт талаб этадиган.

Узоқлашмоқ Олислашмоқ

Бир неча жойидан эгилган, букилган ҳолда чўзилган, тўғри эмас.

Эгри₂ Қалб Гирром₁

Алдамчилик, фирибгарлик билан яшовчи, нопок, виждонсиз, инсофсиз.

Хато Нотўғри₁

Талабга ёки ҳақиқатга мос келмайдиган, тўғри эмас, хатоси бор.

У

Қисқармоқ

1. Илгарига қараганда камроқ давом этадиган бўлмоқ, давом этиш вақти камаймоқ.

2. Узунасига ўлчами камаймоқ, бўйи илгаригидан қисқароқ бўлмоқ.

Яқин

1. Оз масофа билан ажралиб турадиган, анча беридаги ёки шу ўртадаги.

2. Оз масофага чўзилган, яқин ўртада ёки берида тугайдиган, юриб ўтиш ёки бориш учун оз вақт талаб этадиган.

Яқинлашмоқ

Бирор кимса ёки нарса турган жойдан нарига қараб ҳаракат қилмоқ, узоққа кетмоқ.

Узмоқ

Узун нарсани бир неча қисмга бўлмоқ, ажратмоқ.

Уйғотмоқ

Ухлаб ётган кишини уйғонишга мажбур қилмоқ, уйқусини бузмоқ.

Уйғоқ

Бедор

Уйқу ҳолатида бўлмаган, ухламаган.

Бирор кимса ёки нарса турган жойга қараб ҳаракат қилмоқ, яқинга келмоқ.

Уламоқ

Икки (ёки бир неча) бўлак узун нарсалар учини ўзаро қўшиб, бириктирмоқ.

Ухлатмоқ

Уйғоқ кишини ухлашга мажбур қилмоқ.

Ухлоқ

Уйқу ҳолатида бўлган, ухлаган.

Ф

Фаросатли

Фаҳмли

Идрокли

Тамизли

Зийрак₂

Бирор нарсани дарров тушуниб, шароитга қараб ёки мослаб иш тутадиган.

Фаросатсиз

Бефаросат

Фаҳмсиз

Бефаҳм

Идроксиз

Бетамиз

Калтафаҳм

Бирор нарсани дарров тушуниб етмайдиган, шароитга зид иш тутадиган.

Х

Хабардор

Бохабар

Огоҳ

Воқиф

Бирор нарса ҳақида эшитган, уни биладиган.

Хабарсиз

Бехабар

Бирор нарса ҳақида ҳеч нима эшитмаган, уни билмайдиган.

Ч

Чап₁

Сўл

Гавданинг юрак жойлашган томони.

Унг₂

Гавданинг юрак жойлашган томонининг қарама-қарши томони.

Чап₂

Тескари₂

Ноқулай

Бирор иш-ҳаракатни бажариш қийин бўлган ҳолат.

Унг₃

Қулай

Бирор иш-ҳаракатни бажариш осон бўлган ҳолат.

Чаққон

Чаптаст

Эпчил₂

Абжир₂

Илдам₂

Тезкор

Иш-ҳаракатни тез ва яхши бажарадиган.

Шалвираган

Танбал₂

Эпашанг

Сусткаш

Иш-ҳаракатни жуда секин бажарадиган, суст ҳаракат қиладиган.

Чидамли₁

Саботли

Матонатли

Бардошли

Тоқатли

Сабрли

Қийинчилик, дард, алам ва ш. к. га чидайдиган, бардош берадиган.

Чидамсиз₁

Саботсиз

Матонатсиз

Бардошсиз

Тоқатсиз

Сабрсиз

Қийинчилик, дард, алам ва ш. к. га чидамайдиган, бардош беролмайдиган.

Чидамли₂

Пухта

Пишиқ

Бузилмайдиган, йиртилмайдиган узоқ вақт хизмат қила оладиган.

Чидамсиз₂

Қўп ўтмай (тезда) бузилиб, йиртилиб кетадиган.

Чнқармоқ

Қўшмоқ₂

Хавfli
Хатарли
Хавф туғдирадиган,
қўрқинчли.

Хавфсиз
Хатарсиз
Хавф туғдирмайдиган,
қўрқинчсиз.

Хафа
Ғамли
Ғамгин
Ғуссали
Қайғули
Дилхун
Хомуш
Мунгли
Маҳзун
Маъюс
Қовоғидан қор ёғад
Юрагига қил сиф-
майди

Бирор нарсадан норо-
зи, кайфияти жуда ёмон.

Хурсанд
Шод
Хуррам
Хушнуд
Вақтичоғ
Хушчақчақ
Қувноқ
Чоғ₂
Оғзи қулоғида
Боши осмонда

Бирор нарсадан жуда
мамнун, кайфияти жуда ях-
ши.

Хунук
Бадбашара
Бадбуруш
Кўримсиз
Тасқара
Таъвия
Бедаво

Кўриниши кишига ёқ-
майдиган, ёқимсиз.

Хўра
Овқатни танламай кўп
ейдиган, серовқат.

Чиройли
Гўзал
Сулув
Барно
Кўҳли (к)
Зебо
Хушсурат
Хушрўй
Хусндор
Хусли
Соҳибжамол
Латиф

Кўриниши кишига жуда
ёқадиган, кишини ўзига
жалб этадиган, мафтун қи-
ладиган, жозибали.

Чимхўр
Овқатни танлаб жуда оз
ейдиган, камовқат.

1. Бирор шахсинг иш-ҳаракатни бажаришда бошқалар билан бирга иштирок этиш ҳуқуқидан маҳрум этмоқ, бирор группадан ҳайдамоқ.

2. Бирор уловга қўшилган от, ҳўкиз кабиларни шу уловдан ечиб, айирмоқ.

1. Бирор шахсга иш-ҳаракатни бошқалар билан бирга бажаришда қатнашиш учун рухсат этмоқ, бирор группага киритмоқ.

2. От, ҳўкиз кабиларни бирор уловни тортиб юргизиш учун шу уловга боғлаб бириктирмоқ.

Ш

Шарқ
Кунчиқар
Машриқ

Дунёнинг тўрт томонидан бири—эрталаб қуёш чиқадиган томони.

Шафқатли
Раҳмдил
Меҳрибон₂
Кўнгли бўш
Кўнгилчанг

Оғир аҳволга тушган кишига ачинадиган, ёрдам берадиган, меҳрибонлик қиладиган.

Шодлик
Севинч
Қувонч
Хушвақтлик
Хурсандчилик

Бирор нарсадан ғоят мамнун бўлиш туйғуси.

Ғарб
Кунботар
Мағриб

Дунёнинг тўрт томонидан бири—шарққа нисбатан қарама-қарши бўлган қуёш ботадиган томони.

Раҳмсиз
Бераҳм
Шафқатсиз
Кўнгли қаттиқ
Бағритош

Оғир аҳволга тушган кишига ачинмайдиган, ёрдам бермайдиган, парво қилмайдиган.

Қайғу
Ғам
Андух
Алам
Ҳасрат

Бирор нарсадан қаттиқ хафа бўлиш, ўксиниш туйғуси.

Э

Эски

Янги

1. Аллақачон қилинган ёки аллақачон олинган, анчадан бери ишлатилаётган, ишлатилариб яроқсиз бўлиб қолган.

2. Ҳозирги нарса ўрнида илгари мавжуд бўлган, илгариги.

3. Шу вазифада олдин ишлаган, ҳозирги киши ўрнида ишлаган, илгариги, олдинги.

4. Шу ишда анчадан бери ишлаб келаётган, тажриба орттирган, тажрибали.

Эътироз

Бирор иш-ҳаракатни нотўғри ҳисоблаб, унга қарши фикр билдириш.

1. Илгари бўлмаган, яқиндагина олинган, жуда оз ишлатилган.

2. Илгари мавжуд бўлган нарса ўрнига пайдо бўлган, унга алмаштирилган.

3. Бирор вазифадаги киши ўрнига келган, ишга яқинда тайинланган, ҳозирги.

4. Яқинда ишлай бошлаган, яқинда ишга тушган, тажрибасиз.

Эътироф

Бирор иш-ҳаракатни тўғри ҳисоблаб, тан олиш.

Ю

Юмшоқ₃

Босганда, сиққанда оз куч билан осонгина ўз шаклини ўзгартирадиган, эгиладиган,

Юпқа

Кўндаланг кесими ёки ўлчамлари оз, кичик.

Ютмоқ

1. Моддий ёки маънавий жиҳатдан фойда қилмоқ.

2. Олишувда, тортишув, мусобақа ва ш. к.

Қаттиқ₃

Заранг

Шаклини ўзгартириш, масалан, эгиш учун кўп куч талаб қиладиган, қийинчилик билан шакл ўзгартирадиган.

Қалин₂

Кўндаланг кесими ёки ўлчамлари катта.

Ютқизмоқ

1. Моддий ёки маънавий жиҳатдан зиён қилмоқ, зарар кўрмоқ.

2. Олишув, тортишув, мусобақа ва ш. к. ларда му-

ларда голиб бўлмоқ, га-
лаба қозонмоқ.

ваффақиятсизликка учра-
моқ.

У

Ўз

Ўзга
Бегона
Ёт
Биров

Яқин киши, масалан,
қариндош.

Нотаниш киши, таниш
бўлса ҳам ўзаро ёрдамлаш-
майдиган, номехрибон киши.

Ўлим
Момот

Одам ва ҳайвоннинг
яшашдан тўхташи.

Ҳаёт₂

Одам ва ҳайвоннинг
яшаши.

Ўринли
Асосли
Тўғри₁

Шароит талаби ёки
зарурият билан воқе бўл-
ган, бирор нарсага асос-
ланган.

Ўринсиз
Ноўрин
Ножўя
Чакки
Асоссиз
Нотўғри₂

Бирор заруриятсиз воқе
бўлган, ҳеч нарсага асослан-
маган.

Ўткир
Кескир

Тез ва яхши кесади-
ган ёки қирқадиган.

Ўтмас

Тез ва яхши кеса ол-
майдиган ёки қирқа олмай-
диган.

Қ

Қобилиятли
Лаёқатли

Ҳар ишни уддалай
оладиган, ҳар иш қўли-
дан келадиган.

Қобилиятсиз
Лаёқатсиз

Ҳеч ишни уддалай ол-
майдиган, ҳеч иш қўлидан
келмайдиган.

Қуруқ₂
Қоқ
Қақроқ

Таркибида сув йўқ даражада, суви қочган, қуриган.

Хўл
Шилта
Ивиган
Нам

Таркибида сув қўп, суви ни шимган, нимиққан.

Ғ

Ғирром
Киши ҳақиға хиёнат қиладиган, алдашға уринадиган.

Ғалол₁
Киши ҳақиға хиёнат қилмайдиган, алдамайдиган.

Ҳ

Ҳалол₂
Пок
Покиза₂

1. Истеъмол қилса, ишлатса бўладиган.

2. кўчма: ахлоқий жиҳатдан бузилмаган, ёмон-ярамас ишлар билан шуғулланмайдиган, иф-фатли.

Ҳамма
Барча

Кўзда тutilган кишиларнинг тўласича, битта ҳам қолмасдан мавжудлиги ҳақида.

Ҳаром
Нопок
Ифлос₂

1. Истеъмол қилишға, ишлатишға ярамайдиган.

2. кўчма: ахлоқий жиҳатдан бузилган, ёмон-ярамас ишлар билан шуғулланмайдиган, бузуқ.

Ҳеч ким

Кўзда тutilган кишиларнинг бирортаси ҳам бўлмаганлиги, йўқлиги ҳақида.

* *
*

АНТОНИМ СҮЗЛАР КҮРСАТКИЧИ

А

- Абадий (қ. Вақтинча)
Абжир₁ (қ. Лапашанг)
Абжир₂ (қ. Чаққон)
Абстракт (қ. Аниқ)
Авангард (қ. Авангард)
Аввал₁ (қ. Аввал₁)
Аввал₂ (қ. Аввало)
Аввало (қ. Аввало)
Адабли (қ. Адабли)
Адабсиз (қ. Адабли)
Адолатли (қ. Адолатли)
Адолатсиз (қ. Адолатли)
Адресант (қ. Адресант)
Адресат (қ. Адресант)
Ажратмоқ (қ. Айирмоқ)
Азамат (қ. Катта)
Азиз (қ. Азиз)
Азим (қ. Катта)
Азият (қ. Азоб)
Азоб (қ. Азоб)
Айб (қ. Камчилик)
Айбдор (қ. Бегуноҳ)
Айбдор (қ. Ноҳақ)
Айбламоқ (қ. Маъқулла-
моқ)
Айбли (қ. Бегуноҳ)
Айбсиз (қ. Бегуноҳ)
Айёр (қ. Айёр)
- Айирмоқ (қ. Айирмоқ)
Айрилиқ (қ. Висол)
Аксилинқилобий (қ. Рево-
люцион)
Аксилинқилобчи (қ. Револю-
ционер)
Актив (қ. Актив)
Активлик (қ. Активлик)
Алам (қ. Шодлик)
Алдамчи (қ. Елғончи)
Алдоқчи (қ. Елғончи)
Алоҳида (қ. Алоҳида)
Альтруизм (қ. Альтруизм)
Анализ (қ. Анализ)
Андуҳ (қ. Шодлик)
Аниқ (қ. Аниқ)
Антипатия (қ. Антипатия)
Антарктика (қ. Антаркти-
ка)
Анча (қ. Кўп₂)
Анқов (қ. Анқов)
Апоқ-чапоқ (қ. Аҳил)
Аранг (қ. Аранг)
Арзон (қ. Арзон)
Арктика (қ. Антарктика)
Арьергард (қ. Авангард)
Асир (қ. Асир)
Асосли (қ. Уринли)
Асоссиз (қ. Уринли)
Аста₁ (қ. Секин)

Аста₂ (қ. Секин₂)
Атайин (қ. Атайин)
Атеист (қ. Дахрий)
Аъло (қ. Аъло)
Ақлли (қ. Ақлли)
Ақлсиз (қ. Ақлли)
Ағёр (қ. Душман)
Аҳамиятли (қ. Аҳамият-
ли)
Аҳамиятсиз (қ. Аҳамият-
ли)
Аҳил (қ. Аҳил)
Аҳмоқ₁ (қ. Ақлли)
Аҳмоқ₂ (қ. Доно)
Аҳмоқона (қ. Аҳмоқона)

Б

Бадавлат (қ. Бой)
Бадбахт (қ. Бахтли)
Бадбашара (қ. Хунук)
Бадбуруш (қ. Хунук)
Бадфеъл (қ. Дағал₂)
Бадхат (қ. Бадхат)
Бадхўр (қ. Бемаза)
Базўр (қ. Аранг)
Баланд (қ. Баланд)
Баландлик (қ. Пастлик)
Банд (қ. Банд)
Банди (қ. Асир)
Баракали (қ. Серунум)
Барваста (қ. Новча)
Барвақт (қ. Кеч₂)
Бардошли (қ. Чидамли₁)
Бардошсиз (қ. Чидамли₂)
Барно (қ. Хунук)
Барча (қ. Ҳамма)
Бахил (қ. Сахий)
Бахтиёр (қ. Бахтли)
Бахтиқаро (қ. Бахтли)
Бахтли (қ. Бахтли)
Бахтсиз (қ. Бахтли)
Бақувват (қ. Кучли)

Баҳритош (қ. Шафқатли)
Баҳор (қ. Баҳор)
Беақл (қ. Ақлли)
Бebарака (қ. Серунум)
Бebaхт (қ. Бахтли)
Бегона (қ. Ўз)
Бегуноҳ (қ. Бегуноҳ)
Бeдаво (қ. Хунук)
Бeдармон (қ. Кучли₁)
Бeдор (қ. Уйғoқ)
Бeйбо (қ. Номусли)
Бeйхтиёр (қ. Атайин)
Бeкик (қ. Ёпиқ)
Бeлаззат (қ. Бемаза)
Бeмаза (қ. Бемаза)
Бeмалол (қ. Аранг)
Бeмexр (қ. Бeмexр)
Бeмоль (қ. Бeмоль)
Бeмор (қ. Қасал)
Бeномус (қ. Номусли)
Бeобрў (қ. Обрўли)
Бeозор (қ. Бeозор)
Бeпанд (қ. Бeпанд)
Бeраҳм (қ. Шафқатли)
Бeри (қ. Бeри)
Бeрк (қ. Ёпиқ)
Бeркитмоқ (қ. Ёпмоқ)
Бeрмоқ (қ. Бeрмоқ)
Бeсўнақай (қ. Бeсўнақай)
Бeтамиз (қ. Фаросатли)
Бeтоб (қ. Қасал)
Бeтоқат (қ. Чидамли₁)
Бeфаросат (қ. Фаросат-
ли)
Бeфаҳм (қ. Фаросатли)
Бeхабар (қ. Хабардор)
Бeҳаё (қ. Номусли)
Бeчораҳол (қ. Бой)
Бeшарм (қ. Номусли)
Бeўхшов (қ. Бeсўнақай)
Бeқувват (қ. Кучли₁)
Бeғараз (қ. Бeғараз)
Бeҳол (қ. Кучли₁)

Билимли (қ. Билимли)
Билимсиз (қ. Билимли)
Бирга (қ. Алоҳида)
Биров (қ. Ұз)
Бисёр (қ. Кўп₂)
Биҳишт (қ. Дўзах)
Бой (қ. Бой)
Бойламоқ (қ. Боғламоқ)
Боп (қ. Лойиқ)
Бор (қ. Бор)

Босиқ (қ. Босиқ)
Ботир (қ. Ботир)
Ботмоқ (қ. Ботмоқ)
Бохабар (қ. Хабардор)
Бошлаб (қ. Аввало)
Бошламоқ (қ. Бошламоқ)
Боғламоқ (қ. Боғламоқ)
Бузмоқ₁ (қ. Бузмоқ₁)
Бузмоқ₂ (қ. Бузмоқ₂)
Буромад (қ. Даромад)
Бурун₁ (қ. Аввал₁)
Бурун₂ (қ. Аввало)
Бутун₁ (қ. Бутун₁)
Бутун₂ (қ. Бутун₂)
Бўм-бўш (қ. Лиммо-лим)
Бўш₁ (қ. Банд)
Бўш₂ (қ. Бўш₂)
Бўш₃ (қ. Кучли₃)
Бўшанг (қ. Лапашанг)
Бўшатмоқ₁ (қ. Боғламоқ)
Бўшатмоқ₂ (қ. Бўшатмоқ₂)
Бўшатмоқ₃ (қ. Озод қил-
моқ)
Бўшатмоқ₄ (қ. Ортмоқ)

В

Вазмин₁ (қ. Босиқ)
Вазмин₂ (қ. Енгил₁)
Вайрона (қ. Вайрона)
Вайсақи (қ. Камгап)
Васл (қ. Висол)
Вафот қилмоқ (қ. Туғил-
моқ)

Вақтинча (қ. Вақтинча)
Вақтичор (қ. Хафа)
Вақтлик (қ. Кеч₂)
Виждонли (қ. Виждонли)
Виждонсиз (қ. Виждон-
ли)
Висол (қ. Висол)
Воқиф (қ. Хабардор)

Г

Гердайган (қ. Камтар)
Гипербола (қ. Литота)
Гуноҳ (қ. Гуноҳ)
Гуноҳкор (қ. Бегуноҳ)
Гуноҳсиз (қ. Бегуноҳ)
Гўзал (қ. Хунук)
Гўл (қ. Айёр)

Д

Давлатли (қ. Бой)
Давлатманд (қ. Бой)
Дангаса₁ (қ. Илғор)
Дангаса₂ (қ. Ишёқмас)
Дармонсиз (қ. Кучли₁)
Даромад (қ. Даромад)
Даст (қ. Аранг)
Дағал₁ (қ. Дағал₁)
Дағал₂ (қ. Дағал₂)
Даҳрий (қ. Даҳрий)
Дебет (қ. Дебет)
Дебоча (қ. Кириш₂)
Дедукция (қ. Дедукция)
Дезинтеграция (қ. Дезин-
теграция)
Демонтаж (қ. Демонтаж)
Диез (қ. Бемоль)
Диловор (қ. Беозор)
Дилозор (қ. Беозор)
Дилхун (қ. Хафа)
Димоғдор (қ. Камтар)
Диндор (қ. Даҳрий)

Довюрак (қ. Ботир)
Доим (қ. Вақтинча)
Донишманд (қ. Доно)
Доно (қ. Доно)
Донор (қ. Донор)
Доғули (қ. Айёр)
Душвор (қ. Осон)
Душман (қ. Душман)
Дўзах (қ. Дўзах)
Дўзахи (қ. Дўзахи)
Дўнглик (қ. Пастлик)
Дўст (қ. Душман)

Е

Енгил₁ (қ. Енгил₁)
Енгил₂ (қ. Енгил₂)
Енгил₃ (қ. Осон)
Енгилтабиат (қ. Босиқ)
Енгилтак (қ. Босиқ)
Ер (қ. Ер)
Етишмовчилик (қ. Муҳ-
тожлик)
Ечинмоқ (қ. Ечинмоқ)
Ечмоқ₁ (қ. Боғламоқ)
Ечмоқ₂ (қ. Ечмоқ₂)

Ё

Ёв (қ. Душман)
Ёвузлик (қ. Ёвузлик)
Ёлғон (қ. Ёлғон)
Ёлғончи (қ. Ёлғончи)
Ёмон (қ. Ёмон)
Ёмонламоқ (қ. Ёмонла-
моқ)
Ёнмоқ (қ. Ёнмоқ)
Ёпиқ (қ. Ёпиқ)
Ёпмоқ (қ. Ёпмоқ)
Ёруғ (қ. Ёруғ)
Ёруғлик (қ. Ёруғлик)
Ёт (қ. Ўз)
Ёш (қ. Ёш)

Ж

Жаврақи (қ. Камгап)
Жадал (қ. Секин₁)
Жаннат (қ. Дўзах)
Жаннати (қ. Дўзахи)
Жануб (қ. Жануб)
Жасур (қ. Ботир)
Жаҳаннам (қ. Дўзах)
Жонли (қ. Тирик₂)
Жонсиз (қ. Тирик₂)
Жудолик (қ. Висол)
Жўнамоқ (қ. Келмоқ)
Жўрттага (қ. Атайин)

З

Забардаст (қ. Кучли₁)
Заиф (қ. Кучли₁)
Заранг (қ. Юшоқ₃)
Зарар (қ. Зарар)
Зарарли (қ. Зарарли)
Зарбдор (қ. Илғор)
Зафар (қ. Мағлубият)
Заҳмат (қ. Азоб)
Зебо (қ. Хунук)
Зеҳнли (қ. Зеҳнли)
Зеҳнсиз (қ. Зеҳнли)
Зиён (қ. Зарар)
Зийрак₁ (қ. Анқов)
Зийрак₂ (қ. Фаросатли)
Зич₁ (қ. Сийрак)
Зиқна (қ. Сахий)
Зўр₁ (қ. Катта₁)
Зўр₂ (қ. Кучли₂)
Зўр₃ (қ. Кучли₃)
Зўраймоқ (қ. Кўтарилмоқ₂)
Зўрға (қ. Аранг)

И

Иболи (қ. Номусли)
Ивиган (қ. Қуруқ)

- Идеализм (қ. Идеализм)   Ишчан (қ. Ишәқмас)
 Идеалист (қ. Идеалист)   Ишш (қ. Ишш)
 Идеалистик (қ. Идеалист-
     тик)   Иқболли (қ. Бахтли)
     !
     Й
 Идрокли (қ. Фаросатли)
 Идроксиз (қ. Фаросатли)
 Ижобий (қ. Ижобий)
 Ижозат бермоқ (қ. Рух-
     сат бермоқ)
 Илгари₁ (қ. Аввал₁)
 Илгари₂ (қ. Аввало)
 Илдам₁ (қ. Секин₁)
 Илдам₂ (қ. Чаққон)
 Илмли (қ. Билимли)
 Илмсиз (қ. Билимли)
 Илғор (қ. Илғор)
 Импорт (қ. Импорт)
 Ингичка (қ. Ингичка)
 Индамас (қ. Камгап)
 Индукция (қ. Дедукция)
 Иноқ (қ. Аҳил)
 Инсофли (қ. Инсофли)
 Инсофсиз₁ (қ. Адолатли)
 Инсофсиз₂ (қ. Инсофли)
 Интеграция (қ. Дезинте-
     грация)
 Инқилобий (қ. Револю-
     цион)
 Инқилобчи (қ. Революцио-
     нер)
 Иркит (қ. Ифлос₁)
 Исимоқ (қ. Исимоқ)
 Исрофгарчилик (қ. Ис-
     рофгарчилик)
 Иссиқ (қ. Иссиқ)
 Исқирт (қ. Ифлос₁)
 Иттифоқ (қ. Аҳил)
 Ифлос₁ (қ. Ифлос₁)
 Ифлос₂ (қ. Ҳалол)
 Ич(и) (қ. Ич(и))
 Ичкари (қ. Ичкари)
 Ишбилармон (қ. Лапашанг)
 Ишәқмас (қ. Ишәқмас)   Йирик (қ. Катта₁)
     Йироқ (қ. Узоқ)
     Йиртиқ (қ. Бутун₁)
     Йиғи (қ. Йиғи)
     Йиғламоқ (қ. Йиғламоқ)
     Йиғмоқ (қ. Сочмоқ)
     Йўқ₁ (қ. Бор)
     Йўқ₂ (қ. Йўқ₂)
     Йўқотмоқ (қ. Йўқотмоқ)
     Йўқчилик (қ. Муҳтожлик)
     Йўғон (қ. Ингичка)
     !
     К
     Қалвак (қ. Анқов)
     Қалта (қ. Қалта)
     Қалтафаҳм (қ. Фаросат-
     ли)
     Қам (қ. Қўп₂)
     Қамаймоқ (қ. Қамаймоқ)
     Қамбағал (қ. Бой)
     Қамгап (қ. Қамгап)
     Қамоб (қ. Қамоб)
     Қамсухан (қ. Қамгап)
     Қамсуқум (қ. Қамтар)
     Қамтар (қ. Қамтар)
     Қамтарин (қ. Қамтар)
     Қамтарлик (қ. Қамтар-
     лик)
     Қамчил (қ. Қамоб)
     Қамчилик (қ. Қамчилик)
     Қамқувват (қ. Қучли₂)
     Қамҳосил (қ. Қамҳосил)
     Қасал (қ. Қасал)
     Қасалланмоқ (қ. Қасал-
     ланмоқ)
     Қатта₁ (қ. Катта₁)

Қатта₂ (қ. Катта₂)
Қатталашмоқ (қ. Қатталашмоқ)
Кейин₁ (қ. Аввал₁)
Кейин₂ (қ. Аввало)
Кеккайған (қ. Камтар)
Кекса (қ. Ёш)
Келажак (қ. Келажак)
Келгуси (қ. Келажак)
Келим (қ. Даромад)
Келмоқ (қ. Келмоқ)
Кенг (қ. Кенг)
Кенгаймоқ (қ. Кенгаймоқ)
Кенгчилик (қ. Муҳтожлик)
• Кенжа (қ. Кенжа)
Керик (қ. Камтар)
Кескир (қ. Уткир₃)
Кет (қ. Олд)
Кетмоқ (қ. Келмоқ)
Кеч₁ (қ. Кеч₁)
Кеч₂ (қ. Кеч₂)
Кеча (қ. Кун)
Кечки (қ. Кечки)
Кечпишар (қ. Кечки)
Кечқурун (қ. Кеч₁)
Кибрли (қ. Камтар)
Кибр-ҳаволи (қ. Камтар)
Кийинмоқ (қ. Ечинмоқ)
Киймоқ (қ. Ечмоқ₂)
Кир (қ. Ифлос₁)
Кирим (қ. Даромад)
Кириш₁ (қ. Кириш₁)
Кириш₂ (қ. Кириш₂)
Кичик₁ (қ. Катта₁)
Кичик₂ (қ. Катта₂)
Кичраймоқ (қ. Қатталашмоқ)
Конкрет (қ. Аниқ)
Контрреволюцион (қ. Контрреволюцион)
Контрреволюционер (қ. Контрреволюционер)

Кредит (қ. Дебет)
Куз (қ. Баҳор)
Кулги (қ. Йиғи)
Кулмоқ (қ. Ўнгламоқ)
Кулфат (қ. Азоб)
Кун (қ. Кун)
Кунботар (қ. Шарқ)
Кундуз (қ. Кун)
Кунчиқар (қ. Шарқ)
Кучли₁ (қ. Камҳосил)
Кучли₂ (қ. Кучли₂)
Кучли₃ (қ. Кучли₃)
Кучли₄ (қ. Кучли₄)
Кучли₅ (қ. Кучли₅)
Кучсиз₁ (қ. Камҳосил)
Кучсиз₂ (қ. Кучли₂)
Кучсиз₃ (қ. Кучли₃)
Кучсиз₄ (қ. Кучли₄)
Кучсиз₅ (қ. Кучли₅)
Кўк (қ. Ер)
Кўкармоқ (қ. Қуримоқ)
Кўкламоқ (қ. Қуримоқ)
Кўнгилчанг (қ. Шафқатли)
Кўп₁ (қ. Қамоб)
Кўп₂ (қ. Кўп₂)
Кўпаймоқ (қ. Қамаймоқ)
Кўримсиз (қ. Хунук)
Кўрнамаклик (қ. Миннатдорлик)
Кўтарилмоқ₁ (қ. Кўтарилмоқ₁)
Кўтарилмоқ₂ (қ. Кўтарилмоқ₂)
Кўтарилмоқ₃ (қ. Кўтарилмоқ₃)
Кўҳли(к) (қ. Хунук)

Л

Лаванг₁ (қ. Анқов)
Лаванг₂ (қ. Лапашанг)
Лаёқатли (қ. Қобилиятли)
Лаёқатсиз (қ. Қобилиятли)

Лаззатли (қ. Бемаза)
Ланж (қ. Ланж)
Лапашанг (қ. Лапашанг)
Латиф (қ. Хунук)
Лиммо-лим (қ. Лиммо-лим)
Литота (қ. Литота)
Лойиқ (қ. Лойиқ)
Лоқайд (қ. Актив)

М

Мавҳум (қ. Аниқ)
Мадорсиз (қ. Кучли₂)
Мажолсиз (қ. Кучли₂)
Мазали (қ. Бемаза)
Майда (қ. Катта₁)
Майин (қ. Дағал₁)
Майли (қ. Йўқ₂)
Маккор (қ. Айёр)
Максимум (қ. Максимум)
Ма — пиш-пиш (қ. Ма — пиш-пиш)
Мангу (қ. Вақтинча)
Манман (қ. Камтар)
Манманлик (қ. Камтар-лик)
Манфаат (қ. Зарар)
Манфаатли (қ. Зарарли)
Ман қилмоқ (қ. Рухсат бермоқ)
Мард (қ. Ботир)
Маст (қ. Маст)
Материализм (қ. Идеализм)
Материалист (қ. Идеалист)
Материалистик (қ. Идеалистик)
Матонатли (қ. Чидамли₁)
Матонатсиз (қ. Чидамли₁)
Махфий (қ. Ошкора)
Маълум (қ. Аниқ)

Маъмурчилик (қ. Муҳтожлик)
Маъюс (қ. Хафа)
Маъқулламоқ (қ. Маъқулламоқ)
Машриқ (қ. Шарқ)
Мақтамоқ₁ (қ. Емонламоқ)
Мақтамоқ₂ (қ. Маъқулламоқ)
Мақтов (қ. Мақтов)
Мағлубият (қ. Мағлубият)
Мағриб (қ. Шарқ)
Маҳол (қ. Осон)
Маҳзун (қ. Хафа)
Мезбон (қ. Мезбон)
Меров (қ. Анқов)
Меҳмон (қ. Мезбон)
Меҳнаткаш (қ. Ишёқмас)
Меҳнатсевар (қ. Ишёқмас)
Меҳр (қ. Муҳаббат)
Меҳрибон₁ (қ. Бемеҳр)
Меҳрибон₂ (қ. Шафқатли)
Меҳрли (қ. Бемеҳр)
Минимум (қ. Максимум)
Миннатдорлик (қ. Миннатдорлик)
Мияли (қ. Ақлли)
Миясиз (қ. Ақлли)
Момот (қ. Улим)
Монтаж (қ. Демонтаж)
Мос (қ. Лойиқ)
Муболага (қ. Литота)
Муваффақият (қ. Камчилик)
Мулойим (қ. Мулойим)
Мунгли (қ. Хафа)
Муносиб (қ. Лойиқ)
Мумсик (қ. Сахий)
Мураккаб (қ. Мураккаб)
Мурувватли (қ. Мурувватли)

Мурувватсиз (қ. Мурув-
ватли)

Мустақкам (қ. Бепанд)

Мушкул (қ. Осон)

Муқаддима (қ. Кириш₂)

Муғомбир (қ. Айёр)

Муҳаббат (қ. Муҳаббат)

Муҳим (қ. Аҳамиятли)

Муҳтожлик (қ. Муҳтож-
лик)

Мўл (қ. Кўп₂)

Мўлчилик (қ. Муҳтож-
лик)

Н

Нам (қ. Қуруқ)

Нари (қ. Бери)

Насия (қ. Насия)

Наф (қ. Зарар)

Нафрат (қ. Муҳаббат)

Нақд (қ. Насия)

Нимжон (қ. Кучли₂)

Ноаниқ (қ. Аниқ)

Ноаҳил (қ. Аҳил)

Нобоп (қ. Лойиқ)

Новча (қ. Новча)

Нодон (қ. Доно)

Ножўя (қ. Уринли)

Ноинсоф (қ. Инсофли)

Нокас (қ. Сахий)

Нокаста (қ. Сахий)

Нолойиқ (қ. Лойиқ)

Номард (қ. Ботир)

Номаълум (қ. Аниқ)

Номуносиб (қ. Лойиқ)

Номусли (қ. Номусли)

Номуссиз (қ. Номусли)

Нонкўрлик (қ. Миннат-
дорлик)

Нопок (қ. Халол₂)

Нотоб (қ. Касал)

Нотўғри₁ (қ. Тўғри₃)

Нотўғри₂ (қ. Уринли)

Ношуд (қ. Лапашанг)

Ноўрин (қ. Уринли)

Ноқулай (қ. Чап₃)

Ноҳақ (қ. Ноҳақ)

Нуфузли (қ. Обрўли)

Нуқсон (қ. Қамчилик)

О

Обод (қ. Вайрона)

Ободон (қ. Вайрона)

Обрўли (қ. Обрўли)

Обрўсиз (қ. Обрўли)

Огоҳ (қ. Хабардор)

Оддий (қ. Мураккаб)

Одил (қ. Адолатли)

Одобли (қ. Адабли)

Одобсиз (қ. Адабли)

Оз (қ. Кўп₂)

Озаймоқ (қ. Қамаймоқ)

Озод (қ. Асир)

Озода (қ. Ифлос₁)

Озод қилмоқ (қ. Озод қил-
моқ)

Озмоқ (қ. Озмоқ)

Озғин (қ. Ориқ)

Олд (қ. Олд)

Олдин₁ (қ. Аввал₁)

Олдин₂ (қ. Аввало)

Олдинга (қ. Олға)

Олис (қ. Узоқ)

Олислашмоқ (қ. Узоқ-
лашмоқ)

Олиҳиммат (қ. Сахий)

Олмоқ₁ (қ. Бермоқ)

Олмоқ₂ (қ. Олмоқ₂)

Олға (қ. Олға)

Оми (қ. Саводли)

Оптимизм (қ. Оптимизм)

Ориятли (қ. Номусли)

Ориятсиз (қ. Номусли)

Ориқ (қ. Ориқ)

Ориқламоқ (қ. Озмоқ)
Орли (қ. Номусли)
Орсиз (қ. Номусли)
Орт (қ. Олд)
Ортмоқ₁ (қ. Камаймоқ)
Ортмоқ₂ (қ. Ортмоқ₁)
Орқа (қ. Олд)
Орқага (қ. Олга)
Осмон (қ. Ер)
Осон (қ. Осон)
Оч (қ. Оч)
Очиқ₁ (қ. Епиқ)
Очиқ₂ (қ. Ошкор(а))
Очмоқ (қ. Епмоқ)
Очқамоқ (қ. Очқамоқ)
Ошкор(а) (қ. Ошкор(а))
Оқ (қ. Оқ)
Оқламоқ (қ. Оқламоқ)
Оқловчи (қ. Оқловчи)
Оқил (қ. Ақлли)
Оқилона (қ. Ахмоқларча)
Оғир₁ (қ. Босиқ)
Оғир₂ (қ. Енгил₁)
Оғир₃ (қ. Енгил₂)
Оғир₄ (қ. Осон)
Оғриқ (қ. Қасал)
Оғиста (қ. Секин₁)

П

Пакана (қ. Новча)
Пакка (қ. Старт)
Пасаймоқ (қ. Қўтарил-моқ₂)
Пассив (қ. Актив)
Пассивлик (қ. Активлик)
Паст (қ. Баланд)
Пастак (қ. Баланд)
Пастки (қ. Пастки)
Пастлик (қ. Пастлик)
Пессимизм (қ. Оптимизм)
Пешқадам (қ. Илғор)
Пинҳон (қ. Ошкор(а))
Пишган (қ. Пишган)

Пишиқ (қ. Чидамли₂)
Пишмаган (қ. Пишган)
Пишт (қ. Ма—пиш-пиш)
Пок (қ. Ҳалол₂)
Покиза₁ (қ. Ифлос₁)
Покиза₂ (қ. Ҳалол₂)
Пролог (қ. Кириш₂)
Пухта (қ. Чидамли₂)

Р

Рақиб (қ. Душман)
Раҳмдил (қ. Шафқатли)
Раҳмсиз (қ. Шафқатли)
Революцион (қ. Контрре-волюцион)
Революционер (қ. Контр-революционер)
Реципиент (қ. Донор)
Рост (қ. Елғон)
Ростғўй (қ. Елғончи)
Роҳат (қ. Азоб)
Рухсат бермоқ (қ. Рух-сат бермоқ)
Рухсат этмоқ (қ. Рухсат бермоқ)

С

Саботли (қ. Чидамли₁)
Саботсиз (қ. Чидамли₁)
Сабрли (қ. Чидамли₁)
Сабрсиз (қ. Чидамли₁)
Савоб (қ. Гуноҳ)
Саводли (қ. Саводли)
Саводсиз (қ. Саводли)
Саёз (қ. Саёз)
Салбий (қ. Ижобий)
Саломат (қ. Қасал)
Самарали (қ. Серунум)
Самарасиз (қ. Серунум)
Самимий (қ. Беғараз)
Саодатли (қ. Бахтли)

Саратон (қ. Саратон)
 Сахий (қ. Сахий)
 Саховатли₁ (қ. Мурув-
 ватли)
 Саховатли₂ (қ. Сахий)
 Саховатсиз (қ. Мурувват-
 ли)
 Севинч (қ. Шодлик)
 Сезгир (қ. Анқов)
 Секин₁ (қ. Секин₁)
 Секин₂ (қ. Секин₂)
 Семиз (қ. Ориқ)
 Семирмоқ (қ. Озмоқ)
 Сергак (қ. Анқов)
 Сергап (қ. Камгап)
 Сероб (қ. Камоб)
 Сероблик (қ. Муҳтожлик)
 Серобчилик (қ. Муҳтож-
 лик)
 Серунум (қ. Серунум)
 Сергайрат (қ. Ишёқмас)
 Серҳосил (қ. Камҳосил)
 Сийрак (қ. Сийрак)
 Симпатия (қ. Антипатия)
 Синган (қ. Бутун₂)
 Синиқ (қ. Камтар)
 Синтез (қ. Анализ)
 Сипо (қ. Босиқ)
 Сирт(и) (қ. Ич(и))
 Совумоқ (қ. Исимоқ)
 Совуқ (қ. Иссиқ)
 Содда₁ (қ. Айёр)
 Содда₂ (қ. Мураккаб)
 Соддадил (қ. Айёр)
 Сотмоқ (қ. Олмоқ₂)
 Софдил₁ (қ. Виждонли)
 Софдил₂ (қ. Ичи қора)
 Сочмоқ (қ. Сочмоқ)
 Соғ (қ. Касал)
 Соғаймоқ (қ. Қасаллан-
 моқ)
 Соғлом (қ. Касал)

Соҳибжамол (қ. Хунук)
 Старт (қ. Старт)
 Сулув (қ. Хунук)
 Суст (қ. Секин₁)
 Сусткаш (қ. Чаққон)
 Суюқ (қ. Суюқ)
 Сўнг (қ. Аввало)
 Сўнгра (қ. Аввало)
 Сўкмоқ (қ. Сўкмоқ)
 Сўл (қ. Чап₂)
 Сўнмоқ (қ. Ёнмоқ)

Т

Так (қ. Так)
 Такаббур (қ. Камтар)
 Тамизли (қ. Фаросатли)
 Тамомламоқ (қ. Бошла-
 моқ)
 Танбал₁ (қ. Ишёқмас)
 Танбал₂ (қ. Чаққон)
 Танти (қ. Сахий)
 Танқид қилмоқ (қ. Маъ-
 қулламоқ)
 Танқис (қ. Камоб)
 Танқислик (қ. Муҳтож-
 лик)
 Тасқара (қ. Хунук)
 Тафрит (қ. Литота)
 Тахчил (қ. Камоб)
 Таши (қ. Ич(и))
 Ташқари (қ. Ичкари)
 Таъвия (қ. Хунук)
 Тақиқламоқ (қ. Рухсат бер-
 моқ)
 Тақиқ қилмоқ (қ. Рухсат
 бермоқ, этмоқ)
 Тез (қ. Секин₁)
 Тезкор (қ. Чаққон)
 Тежамкорлик (қ. Исрофгар-
 чилик)
 Тентак (қ. Ақлли)
 Тепалик (қ. Пастлик)

Терс₁ (қ. Ақил)
Терс₂ (қ. Мулойим)
Терс₃ (қ. Терс₃)
Тескари₁ (қ. Терс₃)
Тескари₂ (қ. Чап₃)
Тикмоқ (қ. Сўкмоқ)
Тинчлик (қ. Тинчлик)
Тирик₁ (қ. Ланж)
Тирик₂ (қ. Тирик₂)
Тигиз (қ. Сийрак)
Тоза (қ. Ифлос)
Толеманд (қ. Бахтли)
Толесиз (қ. Бахтли)
Тонг (қ. Кеч₁)
Топмоқ (қ. Йўқотмоқ)
Тор (қ. Кенг)
Тораймоқ (қ. Кенгаймоқ)
Тотли (қ. Бемаза)
Тотсиз (қ. Бемаза)
Тотув (қ. Ақил)
Тошбағир (қ. Бемеҳр)
Тоқатли (қ. Чидамли₁)
Тоқатсиз (қ. Чидамли₁)
Трр (қ. Так)
Тузатмоқ (қ. Бузмоқ₂)
Тузсиз (қ. Тузсиз)
Туйғун (қ. Анқов)
Тун (қ. Кун)
Тутқун (қ. Асир)
Туширмоқ (қ. Ортмоқ₂)
Тушмоқ₁ (қ. Кўтарил-
моқ₁)
Тушмоқ₂ (қ. Кўтарил-
моқ₃)
Тушмоқ₃ (қ. Тушмоқ₃)
Туғилмоқ (қ. Туғилмоқ)
Тўйинчилик (қ. Муҳтож-
лик)
Тўймоқ (қ. Очқамоқ)
Тўкинчилик (қ. Муҳтож-
лик)
Тўла (қ. Бўш₂)

Тўлатмоқ (қ. Бўшатмоқ₁)
Тўлдирмоқ (қ. Бўшат-
моқ₂)
Тўлиқ (қ. Бўш₂)
Тўнг₁ (қ. Дағал₂)
Тўнг₂ (қ. Мулойим)
Тўнғич (қ. Кенжа)
Тўпламоқ (қ. Сочмоқ)
Тўқ (қ. Оч)
Тўғри₁ (қ. Тўғри₁)
Тўғри₂ (қ. Тўғри₂)
Тўғри₃ (қ. Тўғри₃)
Тўғри₄ (қ. Уринли)

У

Ударник (қ. Илғор)
Уддабурро (қ. Лапашанг)
Узаймоқ (қ. Узаймоқ)
Узмоқ (қ. Узмоқ)
Узоқ (қ. Узоқ)
Узоқлашмоқ (қ. Узоқлаш-
моқ)
Узун (қ. Қалта)
Уйғотмоқ (қ. Уйғотмоқ)
Уйғоқ (қ. Уйғоқ)
Уламоқ (қ. Уламоқ)
Улкан (қ. Катта₁)
Умрбод (қ. Вақтинча)
Унумдор (қ. Қамҳосил)
Унумли (қ. Серунум)
Унумсиз (қ. Серунум)
Уруш (қ. Тинчлик)
Усти (қ. Ич(и))
Ухлатмоқ (қ. Уйғотмоқ)
Ухлоқ (қ. Уйғоқ)
Учиб кетмоқ (қ. Кўтарил-
моқ₁)
Уятчанг (қ. Номусли)
Уқубат (қ. Азоб)
Уқувсиз (қ. Лапашанг)

Ф

Фаол (қ. Актив)
 Фаровонлик (қ. Муҳтож-
 лик)
 Фаросатли (қ. Фаросат-
 ли)
 Фаросатсиз (қ. Фаросат-
 ли)
 Фароғат (қ. Азоб)
 Фақир (қ. Бой)
 Фаҳмли (қ. Фаросатли)
 Фаҳмсиз (қ. Фаросатли)
 Финиш (қ. Старт)
 Фироқ (қ. Висол)
 Фойда (қ. Зарар)
 Фойдали (қ. Зарарли)

Х

Хабардор (қ. Хабардор)
 Хабарсиз (қ. Хабардор)
 Хавфли (қ. Хавфли)
 Хавфнок (қ. Хавфли)
 Хавфсиз (қ. Хавфли)
 Харажат (қ. Даромад)
 Хароб (қ. Вайрона)
 Хароба (қ. Вайрона)
 Харобазор (қ. Вайрона)
 Хасис (қ. Сахий)
 Хаста (қ. Касал)
 Хатарли (қ. Хавфли)
 Хатарсиз (қ. Хавфли)
 Хато (қ. Тўғри₃)
 Хафа (қ. Хафа)
 Хих (қ. Ишш)
 Хокисор (қ. Камтар)
 Хом (қ. Пишган)
 Хомуш (қ. Хафа)
 Хор (қ. Азиз)
 Хотима (қ. Кириш₂)
 Художўй (қ. Даҳрий)
 Хунук (қ. Хунук)

Хуррам (қ. Хафа)
 Хурсанд (қ. Хафа)
 Хурсандчилик (қ. Шодлик)
 Хуфиёна (қ. Ошкор(а))
 Хуфия (қ. Ошкор(а))
 Хушбичим (қ. Бесўнақай)
 Хушвақтлик (қ. Шодлик)
 Хушнуд (қ. Хафа)
 Хушмуомала (қ. Дағал₂)
 Хушрўй (қ. Хунук)
 Хушсурат (қ. Хунук)
 Хуштаъм (қ. Бемаза)
 Хушфеъл (қ. Дағал₂)
 Хушхат (қ. Бадхат)
 Хушхўр (қ. Бемаза)
 Хушчақчақ (қ. Хафа)
 Хушқомат (қ. Бесўнақай)
 Хўп (қ. Йўқ₂)
 Хўра (қ. Хўра)

Ч

Чакки (қ. Уринли)
 Чап₁ (қ. Чап₁)
 Чап₂ (қ. Чап₂)
 Чапдаст (қ. Чаққон)
 Чаққон (қ. Чаққон)
 Чидамли₁ (қ. Чидамли₂)
 Чидамсиз₁ (қ. Чидамли₂)
 Чидамсиз₂ (қ. Чидамли₂)
 Чимхўр (қ. Хўра)
 Чиройли (қ. Хунук)
 Чиқармоқ (қ. Чиқармоқ)
 Чиқим (қ. Даромад)
 Чиқиш (қ. Кириш)
 Чиқмоқ₁ (қ. Ботмоқ)
 Чиқмоқ₂ (қ. Тушмоқ₃)
 Чоғ₁ (қ. Катта₁)
 Чоғ₂ (қ. Хафа)
 Чу (қ. Так)
 Чуқур (қ. Саёз)
 Чуҳ (қ. Так)
 Чўзилмоқ (қ. Узаймоқ)

Ш

Шалвираган (қ. Чаққон)
 Шарманда (қ. Номусли)
 Шармли (қ. Номусли)
 Шармсиз (қ. Номусли)
 Шарқ (қ. Шарқ)
 Шафқатли (қ. Шафқат-
 ли)
 Шафқатсиз (қ. Шафқат-
 ли)

Шиддатли (қ. Кучли₅)
 Шилта (қ. Қуруқ)
 Шимол (қ. Жануб)
 Шод (қ. Хафа)
 Шодлик (қ. Шодлик)
 Шом (қ. Кеч₁)
 Шўр (қ. Тузсиз)

Э

Эгоизм (қ. Альтруизм)
 Эгри₁ (қ. Тўғри₁)
 Эгри₂ (қ. Тўғри₂)
 Эзгулик (қ. Ёвузлик)
 Экспорт (қ. Импорт)
 Эпашанг (қ. Чаққон)
 Эпиллог (қ. Кириш₂)
 Эпчил₁ (қ. Лапашанг)
 Эпчил₂ (қ. Чаққон)
 Эринчоқ (қ. Ишёқмас)
 Эркин (қ. Асир)
 Эрта₁ (қ. Кеч₁)
 Эрта₂ (қ. Кеч₂)
 Эртаги (қ. Кечки)
 Эрталаб (қ. Кеч₁)
 Эртапишар (қ. Кечки)
 Эски (қ. Янги)
 Эсли (қ. Ақлли)
 Ёътироз (қ. Ёътироз)
 Ёътироф (қ. Ёътироз)

Ю

Ювош (қ. Беозор)
 Юкламоқ (қ. Ортмоқ₂)
 Юксак (қ. Баланд)
 Юмшоқ₁ (қ. Дағал₁)
 Юмшоқ₂ (қ. Мулойим)
 Юмшоқ₃ (қ. Юмшоқ₃)
 Юпқа (қ. Юпқа)
 Юракли (қ. Ботир)
 Юраксиз (қ. Ботир)
 Ютмоқ (қ. Ютмоқ)
 Ютуқ (қ. Қамчилик)
 Ютқизмоқ (қ. Ютмоқ)
 Юқориги (қ. Пастки)

Я

Ялқов (қ. Ишёқмас)
 Янги (қ. Эски)
 Ярамас (қ. Лойиқ)
 Яхши (қ. Ёмон)
 Яширин (қ. Ошкора)
 Яқин (қ. Узоқ)
 Яқинлашмоқ (қ. Узоқ-
 лашмоқ)

У

Ўз (қ. Ўз)
 Ўзга (қ. Ўз)
 Ўлик (қ. Тирик₂)
 Ўлим (қ. Улим)
 Ўлмоқ (қ. Туғилмоқ)
 Ўнг₁ (қ. Терс₃)
 Ўнг₂ (қ. Чап₁)
 Ўнг₃ (қ. Чап₂)
 Ўнғай (қ. Осон)
 Ўринли (қ. Ўринли)
 Ўринсиз (қ. Ўринли)
 Ўткир₁ (қ. Кучли₂)
 Ўткир₂ (қ. Кучли₃)
 Ўткир₃ (қ. Ўткир₄)

Ўтмас (қ. Ўткирз)
Ўтмиш (қ. Келажак)
Ўчмоқ (қ. Ёнмоқ)
Ўқиган (қ. Саводли)
Ўқимаган (қ. Саводли)

Қ

Қадим (қ. Аввал₁)
Қайғу (қ. Шодлик)
Қайғули (қ. Хафа)
Қалб (қ. Тўғри₂)
Қалин₁ (қ. Сийрак)
Қалин₂ (қ. Юпқа)
Қамаб қўймоқ (қ. Озод қилмоқ)
Қамамоқ (қ. Озод қилмоқ)
Қари (қ. Еш)
Қария (қ. Еш)
Қасдан (қ. Атайин)
Қаттиқ₁ (қ. Дағал₁)
Қаттиқ₂ (қ. Секин₂)
Қаттиқ₃ (қ. Юмшоқ₃)
Қашшоқ (қ. Бой)
Қақроқ (қ. Қуруқ)
Қаҳратон (қ. Саратон)
Қийин (қ. Осон)
Қийшиқ (қ. Тўғри₁)
Қилвир (қ. Айёр)
Қиммат (қ. Арзон)
Қинғир (қ. Тўғри₁)
Қирпи (қ. Айёр)
Қисқа (қ. Қалта)
Қисқармоқ (қ. Узаймоқ)
Қобилиятли (қ. Қобилиятли)
Қобилиятсиз (қ. Қобилиятли)
Қолоқ (қ. Илғор)
Қора (қ. Оқ)
Қораламоқ (қ. Оқламоқ)
Қораловчи (қ. Оқловчи)
Қоронғи (қ. Еруғ)

Қоронғилик (қ. Еруғлик)
Қоқ (қ. Қуруқ)
Қув (қ. Айёр)
Қувватли (қ. Кучли₁)
Қувноқ (қ. Хафа)
Қувонч (қ. Шодлик)
Қулай (қ. Чап₃)
Қуппа-қуруқ (қ. Лиммолим)
Қуримоқ (қ. Кўкармоқ)
Қурмоқ (қ. Бузмоқ₁)
Қурумсоқ (қ. Сахий)
Қуруқ₁ (қ. Бўш₂)
Қуруқ₂ (қ. Қуруқ₂)
Қусур (қ. Камчилик)
Қуюқ (қ. Суюқ)
Қўнмоқ (қ. Кўтарилмоқ₃)
Қўпол₁ (қ. Дағал₂)
Қўпол₂ (қ. Мулойим)
Қўрқмас (қ. Ботир)
Қўрқоқ (қ. Ботир)
Қўшмоқ₁ (қ. Айирмоқ)
Қўшмоқ₂ (қ. Чиқармоқ)

Ғ

Ғайратли (қ. Ишёқмас)
Ғайратсиз (қ. Ишёқмас)
Ғайратчанг (қ. Ишёқмас)
Ғалаба (қ. Мағлубият)
Ғам (қ. Шодлик)
Ғамгин (қ. Хафа)
Ғамли (қ. Хафа)
Ғаним (қ. Душман)
Ғаразли (қ. Беғараз)
Ғаразсиз (қ. Беғараз)
Ғарб (қ. Шарқ)
Ғирром₁ (қ. Тўғри₂)
Ғирром₂ (қ. Ғирром₂)
Ғолибият (қ. Мағлубият)
Ғуссали (қ. Хафа)
Ғўр (қ. Пишган)

Ҳ

Ҳа (қ. Йўқ₂)
Ҳаёли (қ. Номусли)
Ҳаёсиз (қ. Номусли)
Ҳаён (қ. Зарар)
Ҳаёт₁ (қ. Тирик₂)
Ҳаёт₂ (қ. Улим)
Ҳажр (қ. Висол)
Ҳайфсан (қ. Мақтов)
Ҳаловат (қ. Азоб)
Ҳалол₁ (қ. Фирром₂)
Ҳалол₂ (қ. Ҳалол₂)
Ҳамиша (қ. Вақтинча)
Ҳамма (қ. Ҳамма)
Ҳаром (қ. Ҳалол₂)
Ҳасрат (қ. Шодлик)
Ҳақ (қ. Ноҳақ)

Ҳақли (қ. Ноҳақ)
Ҳеч ким (қ. Ҳамма)
Ҳижрон (қ. Висол)
Ҳийлакор (қ. Айёр)
Ҳимматли (қ. Мурувватли)
Ҳимматсиз (қ. Мурувватли)
Ҳолсиз (қ. Кучли₁)
Ҳосилдор (қ. Камҳосил)
Ҳотам (қ. Сахий)
Ҳотамтой (қ. Сахий)
Ҳузур (қ. Азоб)
Ҳур (қ. Асир)
Ҳусндор (қ. Хунук)
Ҳусли (қ. Хунук)
Ҳушёр₁ (қ. Анқов)
Ҳушёр₂ (қ. Маст)
Ҳўл (қ. Қуруқ)

ФРАЗЕОЛОГИК АНТОНИМЛАР КЎРСАТКИЧИ

Анқонинг тухуми	(қ. Камоб)
Анқонинг уруғи	(қ. Камоб)
Анқога шафе	(қ. Камоб)
Бағритош	(қ. Шафқатли)
Боши осмонда	(қ. Хафа)
Бурни кўтарилган	(қ. Камтар)
Бурнидан тортса йиқиладиган	(қ. Кучли ₁)
Енг ичида	(қ. Ошкор (а)
Ер тагида илон қимирласа билладиган	(қ. Анқов)
Ерга урмоқ	(қ. Емонламоқ)
Илоннинг ёғини ялаган	(қ. Айёр)
Ичи қора	(қ. Ичи қора)
Кўнгли бўш	(қ. Шафқатли)
Кўнгли очиқ	(қ. Ичи қора)
Кўнгли оқ	(қ. Ичи қора)
Кўнгли қаттиқ	(қ. Шафқатли)
Орасидан қил ўтмайдиган	(қ. Аҳил)
Осмонга кўтармоқ	(қ. Емонламоқ)
Оқ кўнгил	(қ. Ичи қора)
Оғзи қулоғида	(қ. Хафа)
— Оғзинг қани?— деса қулоғини кўрсатадиган	(қ. Анқов)
Тутунини булут кўрмаган	(қ. Сахий)
Тўрт мучаси соғ	(қ. Касал)
Хамирдан қил суғургандай	(қ. Осон)
Чумчуқ «пирр» этса, юраги «ширр» этадиган	(қ. Ботир)
Юлдузни бенарвон урадиган	(қ. Лапашанг)
Юрагига қил сиғмайдиган	(қ. Хафа)
Юрагида ёли бор	(қ. Ботир)
Қовоғидан қор ёғадиган	(қ. Хафа)
Қўли очиқ	(қ. Сахий)
Ҳавоси баланд	(қ. Камтар)

ФОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

- Абражеев А. И., Данилов П. А., Бигаев Р. И. Очерки по сопоставительной грамматике русского и узбекского языка. Ташкент, 1960.
- Азизов О. Тилшуносликка кириш. Тошкент, «Олий ва ўрта мактаб» нашриёти. 1963.
- Акабиров С. Ф. Лексикографическая разработка терминологии в двуязычных словарях, АКД, (Автореферат кандидатской диссертации), Тошкент, 1969.
- Аликулов Т. Полисемия имен существительных в узбекском языке. АКД, Ташкент, 1966.
- Амосова И. Слова и контекст. Ученые записки ЛГУ, 1958, № 243. вып. 42.
- Античные теории о языке и стиле. М., Огиз—СоцГИЗ, 1936.
- Ахманова О. С. О принципах и методах лингвостилистического исследования. Изд-во МГУ, 1966.
- Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд-во «Советская энциклопедия», М., 1969.
- Эхтёмов М. Х. Башкорт теленең антонимдәр һузуге, Өфө, Башкортостан китап нәшриәте, 1973.
- Балли Ш. Французская стилистика. Изд-во «Иностр. лит.», М., 1961.
- Бахмутова Е. А. Выразительные средства русского языка. Изд-во Казанского ун-та, 1967.
- Бигаев Р. А., Данилов П. А. Введение в языкознание. Ташкент, 1954.
- Блинова Е. Работы с тематическим словарем. Журн., «Русский язык в школе», 1965.
- Боровков А., Маъруфов З., Абдуллаев И., Шермухаммедов Т. Ўзбек тили дарслиги, 5—6 синфлар учун Тошкент, «Ўқитувчи» нашриёти, 1970.
- Будагов Р. А. Введение в науку о языке. Изд-во «Просвещение», М., 1958.
- Будагов Р. А. Очерки по языкознанию, М., 1953.
- Булаховский Л. А. Введение в языкознание, Учпедгиз, М., 1954.
- Вараксин Л. А. Однокорневые префиксальные глаголы-антонимы в современном русском языке. АКД, Куйбышев, 1968.
- Ващенко В. С. Синонимы, антонимы, омонимы и паронимы как системные категории в лексическом составе языка. В кн. Актуальные проблемы лексикологии, Минск, 1970.

- Введенская Л. А. Стилистические фигуры, основанные на антонимах, Ученые записки Курского государственного пединститута, Курск, 1966.
- Введенская Л. А. Проблема сочетаемости антонимов. В кн. Актуальные проблемы лексикологии, Минск, 1970.
- Введенская Л. А. О взаимодействии антонимии и синонимии. В об.: «Вопросы лексики и фразеологии современного русского языка». Изд-во Ростовского университета, 1968.
- Введенская Л. А. Синонимические пары. Журн., «Русский язык в школе», 1969, № 4.
- Введенская Л. А. Словарь антонимов русского языка. Изд-во Ростовского ун-та, 1971.
- Вентцель А. Д. Аффинная геометрия и лингвистические задачи. Сб. «Исследования по речевой информации», «Публикации отделения структурной и прикладной лингвистики», вып. 2. Изд-во МГУ, 1967.
- Вишнякова О. В. Паронимы и антонимы. Сб. «В научном поиске». Изд-во «Международные отношения», М., 1967.
- Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. М., Изд-во АПН РСФСР, 1956.
- Галкина-Федорук Е. Н. Современный русский язык, Лексика (курс лекций), Изд-во МГУ, 1954.
- Галкина-Федорук Е. Н. Современный русский язык, М., Учпедгиз, 1955.
- Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка, М., 1965.
- Гельблу Я. И. Антонимия и антитеза. Ученые записки Башкирского ун-та, вып. XV, 1964.
- Гельблу Я. И. Антонимичные пары. Ученые записки Башкирского ун-та, вып. XV, 1964.
- Гельблу Я. И. К вопросу об устойчивости и одинаковой сфере употребления антонимов. Ученые записки Башкирского ун-та, 1964, вып. 21, № 9.
- Гельблу Я. И. Способы выражения антонимичности в современном немецком языке. АКД, Л., 1965.
- Головин Б. Н. Введение в языкознание. Изд-во «Высшая школа», М., 1966.
- Горский Д., Логика. М., Учпедгиз, 1956.
- Греков В. Ф., Крючков С. Е., Чешко Л. А. Синонимы и антонимы. Пособие для занятий по русскому языку в старших классах школы, М., 1964.
- Грязнова Л. А. К вопросу об определении антонимов глагольных фразеологических единиц и их классификация. Уч. зап. Башкирского ун-та, вып. 21, № 9.
- Даль В. Толковый словарь живого русского языка в 4-х томах, Госиздат иностранных и национальных словарей, М., 1955.
- Детская энциклопедия. Изд-во «Просвещение», М., 1968.
- Дмитриевская И. В. К вопросу о противоречащих и противоположных понятиях «Логико-грамматические очерки», М., «Высшая школа», 1961.
- Звегинцев В. А. Замечания о лексической синонимии. Сб. «Вопросы теории и истории языка», Изд-во МГУ, 1963.
- Звегинцев В. А. Семасология, М., 1957.
- Исабеков Б. Антонимия ва бўлишсизлик категорияси, Ўзбек филологияси масалалари» ТашГУ тўплами, 1971.

- Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким, ч. II, Братислава, 1960.
- Исаченко А. В. Бинарность, привативные оппозиции и грамматические значения. «Вопросы языкознания», 1963, № 2.
- Ильин Б. А. Современный английский язык. М., 1948.
- Исследования по русской терминологии, Изд-во «Наука», М., 1971.
- Ишаев А. Шаклдош антонимларга оид этюдлар, Тошкент, «Ўзбек тили ва адабиёти», журн., 1967, 1-сон.
- Калинин А. В. Лексика русского языка, М., Изд-во МГУ, 1966.
- Камол Ф. Ўзбек тили лексикаси, Тошкент, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси нашриёти, 1953.
- Каплан М. С. Объективные свойства антонимов в стилистическом употреблении и функции антитезы. «Вопросы теории и методики преподавания иностранных языков», Казань, вып. I, 1966.
- Касарес Х. Введение в современную лексикографию. Изд-во «Иност. лит.», М., 1958.
- Кираев А. А. Об антонимах. Журн., «Русский язык в школе», 1954, № 3.
- Клаус Г. Введение в формальную логику. Изд-во «Иност. лит.», М., 1960.
- Клюева В. Н. Проблема антонимов. Ученые записки МГПИ иностранных языков. М., 1956, т. 9.
- Кодухов В. И. Лексико-семантические группы слов. Изд-во ЛГПИЯ, 1955.
- Колесников Н. П. Словарь антонимов русского языка. Изд-во Тбилисского ун-та, Тбилиси, 1972.
- Комиссаров В. Н. Семантические особенности слов-антонимов в английском языке. АКД, М., 1955.
- Комиссаров В. Н. Проблема определения антонима. «Вопросы языкознания», 1957, № 2.
- Кулагин А. Ф. Префиксальное не- в именах прилагательных современного русского языка. АКД, МГУ, 1955.
- Лесник М. Ю. Об антонимичности прилагательных *большой, малый, маленький* и сфере их употребления в современном русском литературном языке, Уч. записки ЛГУ, 1952, вып. 18, № 161.
- Лукина Г. История некоторых антонимических прилагательных в русском языке (XI—XVIII века), АКД, М., 1966.
- Лукина Г. Н. Синонимы и антонимы в пределах лексико-семантической группы слов, Лексикографический сборник, вып. VI, М., 1963.
- Львов М. Р. К вопросу о типах лексических антонимов. Журн. «Русский язык в школе», 1970, № 3.
- Маевский В. И. Корневые антонимы-прилагательные с при- в в русском языке. В кн. «Материалы XV ой конференции», Ростовский гос. ун-т, ун-та, 1962.
- Мияма Т. Антонимия как один из показателей качест- вых. Уч. зап. МГПИ им. Ленина, вып. 8, 1958.
- Мияма Т. Антонимия как один из показателей качест- вых. АКД, М., 1958.

Узбек
145
Ва
ту

- Максимов Л. Ю. Частица «не» и приставка «не» с краткими прилагательными. Журн., «Русский язык в школе», 1957, № 2.
- Маъруфов З. М., Михайлов Г. Н. Краткий русско-узбекский разговорник. Изд-во «Ўқитувчи», Т., 1969.
- Маъруфов З. М., Михайлов Г. Н. Қисқача ўзбекча-русча сузлашув китобаси, «Ўқитувчи» нашриёти, Тошкент, 1971.
- Маъруфов З. М. Сўз состави, от ва сифат, Тошкент, 1956.
- Маъруфов З. М., Михайлов Г. Н. Ўзбек совет лексикографияси, «Ўзбек тили ва адабиёти» журн., 1972, 6-сон.
- Матезиус В. Язык и стиль. «Пражский лингвистический кружок», М., «Прогресс», 1967.
- Мирзаев М., Усмонов С., Расулов И. Ўзбек тили, Тошкент, «Ўқитувчи» нашриёти, 1966.
- Мусин Ж. Антонимы в казахском языке, АҚД, Алма-Ата, 1970.
- Муталлибов С. Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк. Тошкент, 1959.
- Муталлибов С. Антоним сўзлар. Тошкент, «Совет мактаби» журн., 1955, 4-сон.
- Мхитарян И. Т. Из истории определения термина «антоним». Сборник научных трудов Ереванского Госпединститута, серия русского языка, 1966, № 2.
- Новиков Л. А. Логическая противоположность и лексическая антонимия. Журн., «Русский язык в школе», 1966, № 4.
- Ожегов С. И. Словарь русского языка. Изд-во «Советская энциклопедия», М., 1968.
- Покровский М. М. Избранные работы по языкознанию. Изд-во АН СССР, М., 1959.
- Прокопович Н. Н. Адъективное словосочетание в современном русском языке, МГПИ, 1956.
- Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг қисқача фразеологик луғати, Тошкент, Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1964.
- Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари, Тошкент, «Фан» нашриёти, 1966.
- Реформатский А. А. Введение в языкознание. М., Изд-во «Просвещение», 1967.
- Родичева Э. И. К проблеме антонимии. Публикация отделения структурной и прикл. лингвистики. Филологический факультет, МГУ, 1968, вып. 3.
- Родичева Э. И. О семантических полях антонимов. В кн. «Актуальные проблемы лексикологии», Новосибирск, 1967.
- Рожье П. М. Синонимы и антонимы, М., 1911.
- Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка, М., Изд-во «Высш. шк.», 1967.
- «Русский язык в школе», журналы, 1965, № 5.
- Русско-татарский словарь. Татарское книжное издательство. 1971.
- Скаличка В. Асимметричный дуализм языковых единиц. Сб. «Пражский лингвистический кружок», М., «Прогресс», 1967.
- Словарь иностранных слов, Изд-во «Советская энциклопедия», М., 1964.
- Словарь современного русского литературного языка. Изд-во АН СССР, М.—Л., 1948.
- Словарь русского языка в 4-х томах. Госиздат иностранных и национальных словарей, М., 1957—1961.

- Содиқова М. Қора сўзи ва унинг маънолари. Тошкент, «Тилшунослик масалалари» тўплами, 1960.
- Талыбов К. А. Антонимы в современном азербайджанском языке, АКД, Баку, 1971.
- Тимофеев Л. И., Венгров Н. Краткий словарь литературоведческих терминов, Учпедгиз, М., 1963.
- Толковый словарь русского языка в 4-х томах под ред. Д. Н. Ушакова, Госиздательство иностранных и национальных словарей, М., 1938—1940.
- Троицкий И. Проблема языка в античной науке. Античные теории о языке и стиле, М.—Л., 1936.
- Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили, Тошкент, «Ўқитувчи» нашриёти, 1965.
- Турақулов О. Қўқон группа шевалари лексикаси. филол. ф. к. даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси, Тошкент, 1971.
- Усмонов О., Дониёров Р. Русча-интернационал сўзлар изоҳли лугати, Тошкент, «Ўзбекистон» нашриёти, 1972.
- Усмонов С. Антонимлар. Тошкент, «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари» журн., 1958, 2-сон.
- Усмонов С. Ўзбек терминологиясининг баъзи масалалари, Тошкент, «Ўқитувчи» нашриёти, 1968.
- Фозилов Э. И., Расулова Н. Языкознание в Узбекистане за последние годы, журн., «Советская тюркология».
- Червякова В. В. Антонимия имен прилагательных. Сб. Актуальные проблемы лексикологии, Новосибирск, 1969.
- Чешко Л. А. Синонимы и антонимы. Пособие для занятий по русскому языку в старших классах школы, М., 1964.
- Шагиров А. К. Очерки по сравнительной лексикологии адыгских языков. Кабардино-Балкарское книжное издательство, Нальчик, 1962.
- Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка, Изд-во «Просвещение», М., 1964.
- Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии, М., Учпедгиз, 1959.
- Шерцль В. П. Об энантиосемии, «Филологическія записки», вып. 1, Воронеж, 1883.
- Шмелов Д. Н. О типах лексических значений слов, Сб. «Проблемы современной филологии», М., Изд-во «Наука», 1965.
- Шмелов Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка, М., Изд-во «Просвещение», 1964.
- Штейнфельдт Э. А. Частотный словарь современного русского литературного языка, Таллин, 1963.
- Ўзбек совет энциклопедияси, Тошкент, 1-том, 1971.
- Ўзбек халқ шевалари лугати, «Фан» нашриёти, Тошкент, 1971.
- Қўшжонов М. Коллектив назари орқали антитеза усулидаги юмор. «Ўзбек тили ва адабиёти», журн., Тошкент, 1971, 1-сон.
- Ғуломов А. Ғ. Адабий тил нормалари, Нутқ маданиятига оид масалалар тўплами, Тошкент, «Фан», нашриёти, 1973.
- Ҳозирги замон ўзбек тили, Тошкент, 1957.
- Ҳозирги замон ўзбек тили, Тошкент, «Фан» нашриёти, I—II том, 1966.
- Ҳожиев А. Ўзбек тилида қўшма, жуфт ва такрорий сўзлар, Тошкент, «Ўқитувчи» нашриёти, 1963.
- Ҳожиев А. Ўзбек тили синонимларининг қисқача лугати, Тошкент, «Фан», нашриёти, 1963.

МУНДАРИЖА

Сўз боши	3
Антонимларнинг материал жиҳатдан турлари	6
А. Антонимларнинг ясалиши	6
Б. Антонимларнинг сўз туркумлари бўйича турлари	19
Сифат ва равиш антонимлар	19
Мантиқий марказ ёки сўзларнинг антонимлик даражасини белгилаш усули	28
Антонимларнинг тузилиш жиҳатдан турлари	32
Антонимларнинг лексик-семантик муносабати	43
А. Антонимларнинг лексик маъно миқдори жиҳатидан классификацияси	43
Контекстуал антонимлар	53
Б. Антонимларнинг синонимлар миқдори жиҳатидан классификацияси	57
Антонимларда полисемия ва омонимия	69
Антоним лугатлари ва ўзбек тили антонимлари лугатининг ўзига хос хусусиятлари	75
Хулоса	80
Антоним сўзлар кўрсаткичи	128
Фразеологик антонимлар кўрсаткичи	143
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	144

На узбекском языке

Рашид Шукуров

АНТОНИМЫ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Ўзбекистон ССР ФА А. С. Пушкин номли
Тил ва адабиёт институти
илмий совети, ЎзССР ФА Тарих, тилшунослик
ва адабиётшунослик бўлими томонидан нашрга тасдиқланган.

Муҳаррирлар *У. Зокиров, О. Абдуллаева*
Техмуҳаррир *О. Остроухова*
Корректорлар *М. Мирқосимова, М. Асадуллаева*

ИБ № 54

Р05239. Теришга берилди 7/1-77 й. Босишга ружсат этилди 22/II-77 й. Фсрмати
84×108^{1/2}. Босмаҳона қоғози № 1 Босма л. 7,98 Қоғоз л. 2,375 Ҳисоб-нашриёт л. 6,4.
Нашриёт № 165. Тиражи 1500. Баҳоси 96 т.

ЎзССР „Фан“ нашриётининг босмаҳонаси. Тошкент, Горький проспекти, 79.
Заказ 3
Нашриёт адреси: Тошкент, Гоголь кўчаси, 70.

**Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти
қуйидаги китобларни нашрдан чиқарди:**

Коллектив. Ижтимоий сиёсий тер-
минлар луғати.

Коллектив. Ўзбек тилининг имло лу-
ғати.

С. Эркинов. Асрлар оша мушоира.

С. Воҳидова. Қишлоқ меҳнаткашла-
ри маданияти ва меҳнат малакасини
ошириш масалалари.

З. Фафуров, С. Зияев. XXV съезди
Коммунизм қуришда фан ролининг
ўсиб бориши ҳақида.